

TARTU ÜLIKOOLI ÕIGUSTEADUSKOND

Avaliku õiguse instituut

Karistusõiguse, kriminoloogia ja kognitiivse psühholoogia õppetool

Kristiina Savtšenkova

**Kriminaalmenetluse lõpetamine süü väiksuse ja avaliku huvi puudumise tõttu
oportunteedi põhimõtte väljendusena**

Magistritöö

Juhendaja: Norman Aas, LL.M.

Sisukord

Sissejuhatus	4-5
1. Peatükk. Bagatelldeliktide probleem ja selle võimalikud lahendused	6-33
1.1. Bagatelldeliktide mõiste	6
1.2. Bagatelldeliktide probleem ja selle võimalikud lahendused	6-25
1.2.1. Bagatelldeliktide probleemi võimalikud lahendused kehtivas õiguses	7-8
1.2.2. Oportuniteet bagatelldeliktide probleemi ühe võimaliku lahendusena	8-25
1.2.2.1. Oportuniteedi positiivsed küljed	9-12
1.2.2.2. Oportuniteedi põhimõtte puudused	12-25
1.3. Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon ning kriminaalmenetluse lõpetamine otstarbekuse kaalutlustel	26-33
1.3.1. Õigus õiglasele kohtumenetlusele ning kriminaalmenetluse lõpetamine	27-30
1.3.2. Süütuse presumpatsioon ning kriminaalmenetluse lõpetamine	30-33
2. Peatükk. Süü väiksus ja avaliku menetlushuvi puudumine kriminaalmenetluse lõpetamise eeldusena	34-56
2.1. Süü väiksus kriminaalmenetluse lõpetamise eeldusena	34-42
2.1.1. Süü mõiste	34-35
2.1.2. Süü suuruse hindamine	36-42
2.2. Avaliku menetlushuvi puudumine kriminaalmenetluse lõpetamise eeldusena	42-56
2.2.1. Avaliku menetlushuvi mõiste Saksamaa näitel	42-45
2.2.2. Avaliku menetlushuvi mõiste Eestis	45-56
3. Peatükk. Kohtupraktika kriminaalmenetluse lõpetamisel süü väiksuse ja avaliku menetlushuvi puudumise alusel	57-86
3.1. Riigikohtu seisukohad otstarbekuse kaalutlustel kriminaalmenetluse lõpetamise alal	57-68
3.1.1. Üldised oportuuniteedialased märkused Riigikohtu praktikast	58-62
3.1.2. Süü suurus Riigikohtu praktikas	62-65
3.1.3. Avalik menetlushuvi Riigikohtu praktikas	65-68
3.2. Kriminaalmenetluse lõpetamine süü väiksuse ja avaliku menetlushuvi puudumise alusel alama astme kohtute praktikas	68-86
3.2.1. Oportuuniteedi põhimõtte kohaldamise varasem praktika	68-72

3.2.2. Oprotuniteedi põhimõtte hiljutine rakenduspraktika	73-86
3.2.2.1. Üldised märkused ning kohtumääruste põhjendamine	74-81
3.2.2.2. Süü väiksus hiljutises kohtupraktikas	82-84
3.2.2.3. Avaliku menetlushuvi puudumine hiljutises kohtupraktikas	84-86
Kokkuvõte	87-89
Resümee	90-92
Kirjandus	93-95
Õigusaktid	96
Kohtulahendid	97-100
Lühendid	101

Sissejuhatus

Käesoleva töö teemaks on valitud oportuuniteedi põhimõtte üks väljendusvormidest – kriminaalmenetluse lõpetamine süü väiksuse ja avaliku huvi puudumise tõttu. Teema aktuaalsus on tingitud 01.01.2004.a. jõustunud Kriminaalmenetluse koodeksi muudatustega sisseviidud oportuuniteedi põhimõtte juurutamisest Eesti kriminaalmenetluses. Levinuimaks aluseks kriminaalmenetluse lõpetamisele otstarbekuse kaalutlusel nii teistes riikides, kui ka Eestis on seni olnud süü väiksus ja avaliku menetlushuvi puudumine. Käesoleva töö eesmärgiks ongi analüüsida süü väiksuse ja avaliku menetlushuvi puudumise alusel kriminaalmenetluse lõpetamise olemust, selle eeliseid ning probleeme, mis nimetatud menetlusliku konstruktsiooniga kaasneda võivad, ning uurida, kas ja kuidas on neid probleeme võimalik lahendada või nende mõju leevendada. Samuti analüüsitakse lähemalt süü väiksuse ja avaliku menetlushuvi mõisteid Eesti õigusdogmaatikas ning -praktikas, võrreldes neid teiste riikide (eelkõige Saksa Liitvabariigi) kontseptsioonidega, et vajadusel teha ettepanekuid kehtiva õiguse või praktika korrigeerimiseks.

Käesoleva töö kirjutamisel kasutatud allikate hulka kuulub enamjaolt vastavat teemat puudutav eesti- ja saksakeelne kirjandus, eelkõige ajakirjas „Juridica“ ilmunud artiklid, kriminaalmenetluse õpikud ja kriminaalmenetluse seadustike kommentaarid. Kirjandusele lisaks kasutatakse magistr töö kirjutamisel süü väiksuse ja avaliku huvi puudumise mõistete sisustamise illustreerimiseks Riigi peaprokuröri juhust, milline puudutab kriminaalmenetluse lõpetamist otstarbekuse kaalutlustel. Kuna magistr töö valmis suurimas osas Riigi peaprokuröri 20. detsembri 2005.a. antud juhise kehtivuse ajal, on töös põhiliselt tuginetud just sellele. Seoses sellega, et 12. aprillil 2007.a. tunnistas Riigi peaprokurör mainitud juhise kehtetuks ning kehtestas uue analoogilise juhise, on töös vajadusel paralleelselt viidatud ka nimetatud kuupäevast alates kehtivale juhisele. Viited 2007.a. aasta juhisele on toodud seal, kus senise ja kehtiva juhise vahel esineb erinevusi punktide numeratsioonis ja sisus. Prokuratuuride praktikat kriminaalmenetluse lõpetamisel käesolevas töös vahetult ei uurita, vaid kasutatakse Justiitsministeeriumi kriminaalpoliitika osakonna poolt teostatud uuringu kokkuvõtet, mis puudutab oportuuniteedi rakendamist prokuratuuride poolt 2005. aastal. Seevastu kohtupraktikat uuritakse vahetult. Aluseks võetakse avalikult kättesaadavad kohtulahendid: Euroopa inimõiguste kohtu, Riigikohtu, samuti KIS'is ja KOLA's kättesaadavad alama astme kohtute lahendid.

Eesmärkidest ning valitud allikatest tulenevalt kasutatakse töö kirjutamisel esmajoones dogmaatilist ja võrdlevat uurimismeetodit, kuid kohati ka ajaloolist.

Töö jaguneb kolmeks peatükiks. Esimene peatükk on üldisema iseloomuga, kujutades endast sissejuhatust probleemistikku. Selles võetakse vaatluse alla oportuuniteedi kui kriminaalpoliitilise meetme olemus, selle põhjendatus ja kooskõla demokraatliku õigusriigi põhimõtetega. Teises peatükis antakse ülevaade süü väiksuse ja avaliku menetlushuvi puudumise teoreetilise käsitlusest. Kolmandas peatükis analüüsitakse süü väiksuse ja avaliku menetlushuvi mõistete sisu senise õiguspraktika põhjal võttes aluseks nii Kriminaalmenetluse koodeksi kehtivuse ajal tehtud kohtumääruseid kui ka Kriminaalmenetluse seadustikule tuginevaid kriminaalmenetluse lõpetamise määruseid eesmärgiga selgitada välja, kas ja kui võrd vastab kohtupraktika teoreetilistele seisukohtadele ja kas ühte või teisi oleks vaja muuta.

Töö kokkuvõttes osas tehakse järeldusi puutuvalt kõnealuse oportuuniteedi põhimõtte väljendusviisi rakendamise praktikasse, selle mõjudesse kriminaalmenetlusele, vajadusel tehakse ettepanekuid kehtiva õigusliku regulatsiooni täiustamiseks ja praktika korrigeerimiseks.

I. Peatükk. Bagatelldeliktide probleem ja selle võimalikud lahendused

1.1. Bagatelldeliktide mõiste

Enne kui asuda bagatelldeliktidega seonduvate probleemide käsitlemise juurde, tuleb esmalt määratleda bagatelldeliktide mõiste. Siinkohal tekibki esimene bagatelldeliktidega seonduv probleem, mis seisneb selles, et kõnealune mõiste ei tulene ühestki õigusaktist ega ole ka karistusõigusdogmaatikas selgelt piiritletud (Antsmäe 2001: 489). Siiski võib bagatelldelikti mõistet lihtsustatult määratleda kui väheolulist õigusnormide rikkumist. Bagatelldeliktid jaotatakse ehtsateks ja mitteehtsateks deliktideks. Ehtsate bagatelldeliktide all mõeldakse neid õigusrikkumisi, mis on oma olemuselt vähetähtsad, nad riivavad õiguskorda ja õiglustunnet vaid õrnalt ega pruugi seega üldse olla riiklikult sanktsioneeritud (Sootak 2003: 75). Ehtsate bagatelldeliktide näiteks võib tuua avalikus kohas lärmamist, piletita sõitu, sõidutee ületamist selleks mitteettenähtud kohas jne. Mitteehtsate bagatelldeliktide olemus ja hukkamõistetavus ei sea nende üldist karistamisväärsust kahtluse alla, kuid konkreetsetel juhtudel võib nende tegude põhjustatud vähene kahju muuta küsitavaks karistamise vajalikkuse (ibid). Mitteehtsate bagatelldeliktide näiteks kehtivast õigusest on Karustusseadustiku §-s 218 sätestatud varavastane süütegu väheväärtusliku asja ja varalise õiguse vastu.

1.2. Bagatelldeliktide probleem ja selle võimalikud lahendused

Olles sisustanud bagatelldeliktide mõiste, tuleks markeerida ka bagatelldeliktidega seonduvate probleemide ring. Peamiseks bagatelldeliktidega seonduvaks probleemiks on nende massilisus (ibid). Massilisusele vastandub ühelt poolt rikkumise vähene raskus, teiselt poolt menetlusressursside piiratus. Kui rikkumise raskus on vähene, rikkumise menetlemiseks eeldatavalt vajalikud kulud on aga suhteliselt suured, siis muutub selliste rikkumiste karistusähvarduse alla seadmine ressursside piiratust silmas pidades ebaotstarbekaks. Teiselt poolt bagatelldeliktide arvu arvestades on nende läbi tekitatud kogukahju üsna suur ning õiguskorra stabiilsuse seisukohalt on bagatelldeliktide tähelepanuta jätmise seega üsna ohtlik. Seetõttu tulebki otsida lahendusi, mis võimaldaksid saavutada optimaalset tasakaalu ressursside otstarbeka jaotuse ja õiguskorra tõhusa kaitsmise vajaduste vahel.

Bagatelldeliktidega seonduvate probleemide lahendusi jaotatakse kahte gruppi. Esimesse gruppi kuuluvad materiaaõiguslikud lahendused. Need on materiaalses karistusõiguses sätestatud mehhanismid bagatellsüütegude massilisusest tingitud mõju vähendamiseks. Üheks võimalikuks materiaaõiguslikuks lahenduseks on rikkumiste jaotamine eriliikidesse neist sisalduva ebaõiguse määra alusel ja kergemate rikkumiste menetlemiseks lihtsustatud korra sätestamine. Eesti kehtivas õiguses sisaldub see materiaaõiguslik lahendus, mis jaotab õigusrikkumisi kuri- ja väärtegudeks, Karistusseadustiku § 3 lg-s 2. Iga süüteoliigi jaoks on ettenähtud erineva keerukusega menetlus. Teiseks materiaaõiguslikuks bagatelldeliktide probleemi lahenduseks on kuriteo materiaalne määratlus. Kuriteo mõiste antakse selliselt, et see ei hõlmaks vähetähtsaid rikkumisi. Niisuguse lahenduse näiteks on Eesti territooriumil kuni 1992.a. reformini kehtinud Eesti NSV Kriminaalkoodeksi § 7 lg-s 2 sisalduv ühiskonnaohtlikkuse kriteerium, mille abil kitsendati kuriteo mõistet vähetähtsate, formaalselt kuriteokoosseisule vastavate tegude arvelt. (Ernits jt 1999: 76).

Bagatelldeliktide probleemi menetlusõiguslikke lahendusi on samuti mitmeid. Neist üheks on näiteks Eestis kuni 01. juulini 2004.a. kehtinud Kriminaalmenetluse koodeksis sisaldunud erasüüdistuse instituut, mis piiras kriminaalmenetluse esemeks olevate kuritegude ringi seeläbi, et teatud kuritegude puhul käivitus menetlus üksnes selles kuriteos kannatanu taotluse korral (Kriminaalmenetluse koodeksi § 391 lg 1). Teiseks levinuks menetlusõiguslikuks vähetähtsate kuritegude menetlemise probleemi lahenduseks on oportuuniteedi põhimõte ehk õigus jätta kriminaalmenetlus alustamata või lõpetada see teatud vähetähtsate kuritegude puhul. (Sootak 2003: 76)

1.2.1. Bagatelldeliktide probleemi lahendused kehtivas õiguses

Eesti on bagatelldeliktidega seonduvate probleemide lahendamiseks tarvitusele võtnud mitmeid abinõusid. Nende hulgas on nii materiaal-, kui ka menetlusõiguslikke. Nagu ülalpool mainiti, jaotatakse Karistusseadustiku kohaselt süütegusid kuritegudeks ja väärtegudeks. Enamik ehtsaid bagatelldelikte ja ka osa mitteehtsaid (nt KarS § 218) ongi kehtiva õiguse kohaselt väärteod. Menetlusõiguslikest abinõudest probleemi lahendamisel on tähtsamaks oportuuniteedi põhimõte ehk võimalus kriminaalmenetlus otstarbekuse kaalutlustel lõpetada.

01.07.2004.a. jõustunud Kriminaalmenetluse seadustikus on kriminaalmenetluse alustamise põhimõttena säilitatud legaliteedi põhimõte, mis tuleneb KrMS §-st 6. Samas kriminaalmenetluse lõpetamisel on võimalik rakendada ka oportuuniteedi põhimõtet. Kriminaalmenetluse seadustiku §-d 202-205 annavad kohtule ja prokurörile mitmeid võimalusi lõpetada kriminaalmenetlus juhul, kui selle jätkamine on ebaotstarbekas. Need võimalused on lühidalt kokkuvõetuna alljärgnevad:

- 1) kriminaalmenetluse lõpetamine avaliku menetlushuvi puudumise ja teo toimepanija süü väiksuse korral (KrMS § 202);
- 2) kriminaalmenetluse lõpetamine tulenevalt karistuse ebaotstarbekusest selle vähetähtsuse tõttu teiste karistustega võrreldes (KrMS § 203);
- 3) kriminaalmenetluse lõpetamine kuriteo toimepanija ning kannatanu leppimise ja avaliku menetlushuvi puudumise tõttu (KrMS § 203¹);
- 4) kriminaalmenetluse lõpetamine menetluse ebaotstarbekuse tõttu tulenevalt kuriteo toimepanemise kohast (väljaspool Eesti jurisdiktsiooni) või kuriteo toimepanija kodakondsusest (KrMS § 204);
- 5) kriminaalmenetluse lõpetamine seoses isikult tõendamiseseme asjaolude väljaselgitamisel saadud abiga (KrMS § 205).

Kolmel esimesena mainitud juhul võib prokuratuur menetluse iseseisvalt lõpetada üksnes selliste teise astme kuritegude puhul, mille eest ei nähta seaduses ette vangistuse alammäära või nähakse karistusena ette üksnes rahaline karistus (KrMS § 202 lg 7, § 203 lg 6 ja § 203¹ lg 6). Samas tuleks siinkohal mainida, et Karistusseadustik ei näe enamuse teise astme kuritegude puhul ette vangistuse alammäära, mis tähendab sisuliselt seda, et enamike teise astme kuritegude puhul on prokuratuur pädev menetlust iseseisvalt lõpetama. Neljandana mainitud juhul kuulub kriminaalmenetluse lõpetamise üle otsustamise õigus täies ulatuses prokuratuurile, viimasena mainitud juhul aga Riigiprokuratuurile.

1.2.2. Oportuuniteet bagatelldeliktide probleemi ühe võimaliku lahendusena

Alljärgnevalt keskendutakse bagatelldeliktide probleemi ühele menetlusõiguslikule lahendusele ja vaadatakse, millised on oportuuniteedi põhimõtte seaduse tasandil sätestamise eelised ning missugused on sellega kaasnevad ohud.

1.2.2.1. Oportuniteedi positiivsed küljed

Imselt ei ole alust kahelda selles, et piiratud ressursside tingimustes ei suuda riik pöörata võrdset tähelepanu kõigile toimepandavatele õigusrikkumistele. Seetõttu on selge, et piiratud ressursse tuleb kasutada võimalikult ratsionaalselt, tagades seeläbi õigushüvede võimalikult ulatuslik kaitse. Oportuniteedi eesmärgiks ja ühtlasi ka selle suurimaks eeliseks võrreldes legaliteedi põhimõttega ongi nii inim- kui ka materiaalsete ressursside optimaalne jaotus. Oportuniteedi rakendamine peab tagama selle, et põhirõhk asetatakse raskemate kuritegude menetlemisele, hoides bagatellideliktide arvelt kokku aega ja raha. Otstarbekuse kaalutlustel kriminaalmenetluse lõpetamise üle otsustuspädevust omav organ toimib „filtrina“, sorteerides välja need vähese tähtsusega kuriteod, mille edasine menetlus ei ole ratsionaalsetel kaalutlustel põhjendatud (Ploom 2000: 370). Oportuniteedi põhimõtte rakendamise läbi tagatakse kohtute töökoormuse vähenemine ning sellest tulenevalt omakorda nii kohtu- kui ka kogu kriminaalmenetluse kiirenemine (KrMS seletuskiri p 4.2). Õigus õiglasele menetlusele mõistliku aja jooksul on teatavasti üks põhiõigustest, mis tuleneb Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni artikli 6 lõikest 1. (RT II 1996, 11/12, 34). Tegutsedes selle eesmärgi saavutamise nimel, tuleb samas silmas pidada, et pealtnäha kriminaalmenetluse kiirendamist taotlevad otsused võivad omada hoopis vastupidist mõju. Nii ei saa kriminaalmenetluse kiirendamisest ega ka muude ressursside säästmisest rääkida juhtudel, mil otstarbekuse kaalutlustel lõpetatud kriminaalmenetlus tuleb hiljem uuendada. Teatavasti kohustab kehtiva Kriminaalmenetluse seadustiku § 202 lg 6 menetlejat uuendama kriminaalmenetlust juhul, kui isik, kelle suhtes kriminaalmenetlus otstarbekuse kaalutlustel lõpetati, ei täida temale pandud kohustusi. Praktikas tähendab see seda, et isikule tuleb esitada süüdistus ning toimetada tema suhtes kohtumenetlust. Sel juhul ei saa mõistagi rääkida ei materiaalse ega ajalise ressursi kokkuhoiust. Pigem vastupidi, kuna kriminaalmenetluse lõpetamine otstarbekuse kaalutlustel eeldab seda, et menetleja (olgu siis prokuratuur või kohus) on süüteo toimepandanud isikule selgitanud kriminaalmenetluse lõpetamise tagajärgi ning koostanud vastava määruse, samuti pidanud jälgima isiku poolt kohustuste täitmist, siis on sellele isikule juba kulutatud ressursse. Kui hiljem selgub vajadus kriminaalmenetluse uuendamise järele, tähendab see, et kogu eelnev kriminaalmenetluse lõpetamisele suunatud menetleja töö on sisuliselt jäänud tulemusteta. Selliselt kulub mõnikord otstarbekuse kaalutlustel lõpetatud kriminaalmenetlusele hoopis rohkem ressursse, kui kriminaalmenetlusele, mis suunatakse kohtumenetlusesse. (Plekksepp jt 2005: 12) Probleemi lahendamiseks tuleks Justiitsministeeriumi kriminaalpoliitika osakonna teostatud uuringus sisalduvate ettepanekute

kohaselt pöörata suuremat tähelepanu kriminaalmenetluse esemeks oleva teo toimepannud isiku tausta väljaselgitamisele. Nii tuleb kriminaalmenetluse lõpetamisega kaasneva rahalise kohustuse panemisel kaaluda, kas isiku maksevõime võimaldab tal kohustuse täitmist. Samuti tuleb veenduda, et isik tõepoolset kahetseb oma tegu, kuna sellest sõltub tema tegelik valmisolek kohustust täita. Lisaks sellele tuleb veenduda, et isik on aru saanud, milliseid tagajärgi toob kaasa lõpetamisega kaasnevate kohustuste mittetäitmine tema poolt. (ibd) Kui nimetatud asjaolude väljaselgitamise ning tagajärgede selgitamise tulemusena jääb menetlejal püsima kahtlus, et isik ei pruugi täita kriminaalmenetluse lõpetamisega kaasnevaid kohustusi, tuleks pigem hoiduda kriminaalmenetluse lõpetamisest ning suunata kriminaalasi kohtumenetlusse.

Teiseks eeliseks, mida oportuuniteedi põhimõttega seostatakse, on kriminaalrepressioonile alternatiivsete kontrollmehhanismide kaasamine kuritegevuse probleemi lahendamisse (Ploom 2000: 370). Alternatiivsete kontrollmehhanismide all mõistetakse sotsiaalhoolekannet ja muid mehhanisme, mis on suunatud preventiivsete eesmärkide saavutamisele. Tuleb tõdeda, et Eesti kehtivas õiguses on sotsiaalhoolekande ja muude eripreventiivsete eesmärkide saavutamist toetavate mehhanismide rakendamine kriminaalmenetluse lõpetamisel üsna piiratud. KrMS § 202 lg 2 sätestab ammendava loetelu kohustustest, mida võib isikule kriminaalmenetluse lõpetamisel panna. Nendeks kohustusteks on kohustus hüvitada kuriteoga tekitatud kahju ning kriminaalmenetluse kulud, kohustus maksta kindel summa riigituludesse või üldistes huvides ning kohustus teha üldkasulikku tööd. Seega ei ole kriminaalmenetluse lõpetamisel võimalik panna isikule isegi neid kohustusi, millised on ettenähtud Karistusseadustiku § 75 lg-s 2 ning mille panemist võimaldab isiku tingimisi vangistusest vabastamine. Seetõttu langeb Eesti kehtiva õiguse kohaselt oportuuniteedi põhimõtte rakendamise eeliseks peetav mittekaristuslikke mehhanismide kaasamine võitlusesse kuritegevusega sisuliselt ära. Kuna edaspidi tuleb selle küsimuse juurde veelkord tagasi pöörduda, piirdub autor siinkohal ülaltoodud konstateeringuga.

Kolmandaks otstarbekuse printsiibi eeliseks on võimalus muuta karistusõiguslikku sanktsioonisüsteemi paindlikumaks ning hoiduda teatud juhtudel karistuse kohaldamisest, kui see ei ole üld- ega eripreventiivsetel eesmärkidel tingimata vajalik (Ploom 2000: 370). Kui legaliteedi põhimõtte tugineb eelkõige absoluutsetele karistusteooriatele, milliste kohaselt peab igale kuriteole järgnema karistus, siis kaasaegses karistusõiguses, kus absoluutsed karistusteooriad on relatiivsete poolt enamjaolt välja tõrjutud, on see kriminaalmenetluse printsiip osaliselt oma alustalad minetanud. Seevastu on jõudu kogunud oportuuniteedi põhimõtte. Viimase aluseks on

põhiseaduslik proportsionaalsuse printsiip, mille karistusõigusliku sisu kohaselt tuleb karistust vältida kõikidel juhtudel, mil see ei ole preventiivsete eesmärkide saavutamiseks ilmingimata vajalik (Roxin 1995: 78)

Oportuniteedi puhul on üheks oluliseks aspektiks samuti kannatanu huvide parem kaitse, temale võimalikult täieliku ja kiire hüvitise pakkumine (Foregger, Fabrizio 2000: § 90a, äärenr 2). Nimelt eeldab kriminaalmenetluse lõpetamine süü väiksuse ja avaliku menetlushuvi puudumise korral seda, et kuriteoga tekitatud kahju oleks hüvitatud või vähemalt oleks asutud selle hüvitamisele (KrMS § 202 lg 1). See tähendab, et kui kuriteo toimepannud isik soovib kriminaalmenetluse lõpetamist, peab ta olema nõus kahju täies ulatuses hüvitama, samuti peab olema sellega juba algust teinud. Kui kahju ei ole kriminaalmenetluse lõpetamise hetkeks veel täies ulatuses hüvitatud, tuleb kriminaalmenetlust lõpetades kehtestada kahju hüvitamise tähtaeg, mis KrMS § 202 lg-st 3 tulenevalt ei või ületada kuut kuud. Kui kahju täielik hüvitamine ei ole kuue kuu jooksul kuriteo toimepannud isiku majanduslikku seisuga või kahju suurust arvestades võimalik, ei tohi KrMS § 202 kohaldada. (vt Plekksepp jt 2005: 13-14) Kriminaalmenetluse lõpetamine KrMS § 202 alusel ei ole seaduse grammatilise tõlgenduse kohaselt võimalik, kui kahju hüvitamisega ei ole alustatud. Sellele juhiti tähelepanu ka Justiitsministeeriumi kriminaalpoliitika osakonna läbiviidud uuringus (ibid: 14). Asjaolu, et kahju hüvitamisega oleks alustatud, on kriminaalmenetluse lõpetamisel oluline, kuna see näitab kuriteo toimepannud isiku suhtumist oma teosse ja tema meelestatust kohustuste edasise täitmise suhtes. Tulenevalt Riigi peaprokuröri juhise 20. detsembrist 2005.a. Kriminaalmenetluse seadustiku § 202 ja 203 rakendamise kohta (edaspidi Riigi peaprokuröri juhise või Juhise) on aga kahju hüvitamisele asumisena vaadeldav ka isiku valmisolek selleks, mis väljendub tema lubaduses tekitatud kahju hüvitada (Juhise p 17). Autori arvates on seaduse viidatud sätte selline tõlgendamine liialt laiendav, pealegi on kriminaalmenetluse lõpetamise võimaldamine ilma, et isik oleks kahju hüvitamist alustanud, juba ülaltoodud põhjustel kaheldav. Praktikas peab kriminaalmenetluse lõpetamine süü väiksuse ja avaliku menetlushuvi puudumise tõttu tähendama sisuliselt seda, et kannatanule tekitatud kahju hüvitatakse oluliselt kiiremini, kui see oleks toimunud juhul, kui kriminaalmenetlus oleks jätkunud kohtus. Kohtumenetlus iseenesest on aeganõudev protsess, millele võib, juhul, kui süüdimõistetut ei hüvitata kahju vabatahtlikult, järgneda ka sundtäitmine. Loomulikult jääb ka kriminaalmenetluse lõpetamisel võimalus, et olles võtnud endale kohustuse hüvitada kuriteoga tekitatud kahju ja isegi alustanud selle täitmist, jätab isik kohustuse täitmise siiski pooleli. Täielikult ei saa seda võimalust välistada, kuid võrdlemisi kiire eesmärgi saavutamise nimel on

sageli õige riskida. Kui risk siiski realiseerub, võimaldab KrMS § 202 lg 6 sel juhul kriminaalmenetlust uuendada.

Oportuniteedi põhimõtte eelseid nimetades tuuakse välja ka stigmatiseeriva efekti puudumine. Kriminaalkaristus kannab teatavasti endas erilist riigi poolt väljendatavat hukkamõistu isiku toimepandud süüteo suhtes (Sootak 2003: 181). Karistus on vaadeldav häbimärgistamisena, mis eksisteerib küll kaasaaja õigusriiklikus karistusõiguses tavaliselt reintegreeriva häbistamise vormis, s.t selle tulemusena tuuakse süüdimõistetute ühiskonda tagasi, kuid siiski ei puudu. Karistuse stigmatiseeriva mõju esiletoomiseks on karistuse mõistmisel ettenähtud ka eriline rituaal. Tänapäeval seisneb see reeglina avalikus ja formaliseeritud kohtuistungis. (ibid 181-182) Erinevalt karistamisest, võidakse kriminaalmenetluse lõpetamise korral küll panna kuriteo toimepannud isikule teatud kohustused, kuid tulenevalt nende pealepanemise protseduurist, kohustuste olemusest (tavaliselt kahju hüvitamine, rahaline kohustus või harvem ka üldkasulik töö), samuti asjaolust, et kriminaalmenetluse lõpetamise korral vastavad andmed säilitatakse küll ametkondlikuks kasutamiseks mõeldud kriminaalmenetlusregistris, kuid laiemale avalikkusele ei ole need andmed kättesaadavad, ei ole selline protseduur vaadeldav karistamisena. Ilmselt need erinevused karistuse kohaldamise ja kriminaalmenetluse lõpetamise vahel annavadki õigusteadlastele aluse väita, et diversioonimeetmete (s.h kriminaalmenetluse lõpetamine otstarbekuse kaalutlustel – autori märkus) rakendamine ei avalda isikule stigmatiseerivat mõju (Foregger, Fabrizy 2000: § 90a, äärenr 2) või avaldavad seda mõju oluliselt vähemal määral.

1.2.2.2. Oportuniteedi põhimõtte puudused

Ressursside otstarbeka jaotuse nimel seatakse samas ohtu mitmed õigusriigi põhimõtted. Esimeseks etteheiteks, mida oportunitaedi põhimõttest rääkides välja tuuakse, on võimude lahususe printsiibi rikkumine. Nagu ülalpool mainiti, on prokuratuur see, kes võtab reeglina vastu otsuse kas lõpetada kriminaalmenetlus, esitada vastav taotlus kohtule või hoopis suunata kriminaalasi kohtumenetlusesse. Prokuratuur on teatavasti täitevvõimu organ (Aas 2000: 79-80). Kriminaalmenetluse lõpetamisel otstarbekuse põhimõttest lähtudes teeb prokuratuur sisuliselt kaks otsustust. Esimene neist on otsustust selle kohta, et kohtueelses menetluses kogutud tõendid on piisavad väitmaks, et konkreetne isik on toime pannud konkreetse õigusvastase teo ja on selle toimepanemises süüdi (Ploom 2000: 370). Teine otsustust puudutab küsimust, kas teo

toimepanijale tuleks määrata kohustusi ja missuguseid kohustusi talle määrata tuleks. Kuigi formaalselt ei ole KrMS § 202 lg 2 p-des 2 ja 3 sätestatud kohustuste, mida prokuratuur isikule panna võib, näol tegemist karistusega, on nende olemus karistusele vägagi lähedane: rahalise summa tasumise kohustus ei erine oma põhiolemuselt rahalisest karistusest, üldkasuliku töö näol on teatavasti tegemist asenduskaristusega ehk vangistuse alternatiiviga (vrd Sootak 2003: 76). Seega ei tohiks ei esimese ega teise otsustuse osas kahelda, et olemuslikult on tegemist otsustustega, mis kuuluvad võimude klassikalise kolmikjaotuse alusel kohtuvõimu pädevusse. Ülalpool juba mainitud Justiitsministeeriumi kriminaalpoliitika osakonna uuringus on samuti kriminaalmenetluse lõpetamisel isikutele pandavaid kohustusi otsesõnu nimetatud karistusteks (nt Plekksepp jt 2005: 11). Samuti nimetatakse uuringus prokuröri tegevust kriminaalmenetluse lõpetamisel otstarbekuse kaalutlustel õigusemõistmiseks (ibid: 12). Seega tekib küsimus, kuidas lahendada vastuolu oportuuniteedi ning võimude lahususe ja tasakaalustatuse põhimõtete vahel? Üheks võimalikuks lahenduseks peetakse kriminaalmenetluse otstarbekuse põhimõttel lõpetamise otsuste üle kohtuliku kontrolli teostamist (Ploom 2000: 371). Samas muudab kohtukontrolli nõude sätestamine küsitavaks oportuuniteedi põhimõtte kaudu taotletavate eesmärkide - kohtute koormuse vähendamise ja kriminaalmenetluse kiirendamise - saavutamise. Nimetatud põhjustest tingituna arvatavasti loobutigi kriminaalmenetluse seadustiku eelnõus esialgselt sätestatud täieulatuslikust kohtukontrollist ning anti prokuratuurile õigus otsustada menetluse lõpetamine kergemate kuritegude puhul iseseisvalt. Ka praktikas on kohtu roll kriminaalmenetluse lõpetamises otstarbekuse kaalutlustel seni olnud rohkem kui tagasihoidlik (Plekksepp jt 2005: 15). Peamiseks põhjuseks on juba eespool mainitud tõsiasi, et Karistusseadustik ei näe tavaliselt teise astme kuritegude puhul ette vangistuse alammäära, mis annab prokuratuurile võimaluse menetlus iseseisvalt lõpetada. Seega ei ole Eesti tingimustes õige rääkida kohtupoolsest kontrollist, kui võimude tasakaalustatuse väljendist, mis kõrvaldaks vastuolu prokuratuurile antud oportuuniteedi kohaldamise õiguse ja võimude lahususe põhimõtte vahel.

Teisalt, rääkides kriminaalmenetluse lõpetamisest süü väikseuse ja avaliku menetlushuvi puudumise alusel, on väljendatud seisukohta, et avaliku huvi näol on tegemist mõistega, mille tõlgendamine saabki kuuluda üksnes täitevvõimu pädevusse (Aas 2000: 80). Väite selgitamiseks tuleks minna veidi sügavamale konstitutsiooniõiguse teoriasse. Teatavasti on Põhiseaduse § 1 kohaselt Eestis kõrgeima võimu kandjaks rahvas. See tähendab, et igasugune riigivõimu teostamine saab toimuda vaid nende organite poolt, kes omavad kas vahetult või vahendatult rahva legitimatsiooni. Vahetust legitimeerimisest saab rääkida riigiorganite puhul, kes on rahva

poolt valitavad. Eestis on selleks organiks üksnes Riigikogu. Kõik teised riigiorganid omandavad legitimatsiooni vahendatult parlamendi kaudu. Parlament kontrollib valitsust seeläbi, et valitsus tervikuna ning ka iga minister eraldi võetuna vastutab parlamendi ees elluviidava poliitika eest (Riigikogul on võimalus esitada valitsusele ja selle liikmetele arupärimisi ning avaldada umbusaldust (Põhiseaduse § 65 p 13 ja § 74). Iga minister saab aga ainult siis vastutada oma ministeeriumi haldusalas toimuva eest, kui ta on pädev andma ministeeriumi haldusalasse kuuluvatele asutustele ja vahendatult ka ametnikele korraldusi. Viies ellu ministri korraldusi ja vastutades vahetult või vahendatult ministri ees, viivad ka ministeeriumi haldusala ametnikud ellu poliitikat, mille teostamise ülesande on minister saanud parlamendilt, ja seega kaudselt ka rahvalt. Seevastu kohtud on sõltumatud ning seotud parlamendi teostatava poliitikaga üksnes seaduste kaudu (vt Põhiseadus § 146). Kohtutele ei ole võimalik anda korraldusi, mistõttu ei saa nende kaudu otseselt parlamendi poliitikat ellu viia, kuna kohtud ei anna parlamendile aru ega vastuta otseselt parlamendi ees. Seega on oluline, et riigivõimu teostatakse ametiasutuste ja isikute poolt, kes on juhitud ja kontrollitavad seadusandja poolt, kuna üksnes selliselt säilitab riigivõimu teostamine kõrgema võimu kandja antud legitimatsiooni. Minnes konkreetsemaks, tähendab eespool toodud, võrdlemisi keeruline argumentatsioon seda, et kui ühe või teise otsuse vastuvõtmine on seatud sõltuvusse avaliku huvi olemasolust, peab avaliku huvi kindlakstegemiseks pädev isik või asutus alluma seadusandjale ning vastutama seadusandja ees. Niisuguse süsteemi juures saab rääkida demokraatlikult legitimeeritud riigivõimu teostamisest ning lõppastmes ka riigivõimu allutatusest valijate ehk rahva kontrollile. Seega prokuratuur eksekutiivvõimu alla kuuluva asutusena on ja peabki olema pädev avaliku huvi olemasoluvastama ning seega ka sellest sõltuvusse seatud menetlusotsuseid vastu võtma. (Aas 2000: 78-80)

Teiseks etteheiteks oportuuniteedi põhimõtte aadressil on võrdsuse põhimõtte küsitavaks muutmine (Ploom 2000: 371). Prokurör, otsustades kriminaalmenetluse lõpetamise küsimuse, on pädev nii avaliku huvi mõiste sisustamiseks kui ka süü suuruse hindamiseks. On ilmne, et nii ühe kui teise probleemi lahendamise näol on tegemist hindamise ja kaalumise, seega tegevusega, kus lisaks objektiivsetele asjaoludele mängivad olulist rolli ka konkreetse prokuröri tõekspidamised, kogemus jms. Seetõttu ei pruugita sisult analoogilistes situatsioonides alati jõuda võrreldavate tulemusteni. Ülalpool mainitud Justiitsministeeriumi kriminaalpoliitika osakonna poolt läbiviidud uuringu tulemusena selgus, et kriminaalmenetluse lõpetamine otstarbekuse kaalutlustel erineb prokuratuuriti tunduvalt. Kui ajavahemikus 01. juulist 2004.a. kuni 30.

aprillini 2005.a. lõpetati Põhja, Viru ja Lääne Ringkonnaprokuratuurides KarS § 202 alusel ligi 20% kriminaalmenetlustest, siis Riigiprokuratuuris on vastav protsent olnud 40, samas kui Lõuna prokuratuuris ainult 12% (Plekksepp jt 2005: 7). Kui arvata välja Riigiprokuratuuri menetletavad kriminaalasjad, mis ei ole Ringkonnaprokuratuuride menetluses olevatega oma olemuselt võrreldavad, siis tekib küsimus, kas kuritegevuse struktuur on näiteks Lõuna ja Lääne prokuratuuris sedavõrd erinev, et tingida KrMS § 202 kohaldamiste suhtarvus kahekordset erinevust? Lisaks sellele varieeruvad mitte ainult prokuratuuriti vaid ka prokuratuuride siseselt kriminaalmenetluse lõpetamisel isikutele pandavad kohustused. Näiteks selgus uuringu käigus, et väheväärtusliku asja varguse tunnustel alustatud kriminaalmenetluse lõpetamisel jäid isikutele pandavad kohustused vahemikku 100.- kroonist kuni 4000.- kroonini (ibid: 11) Siinkohal tuleb nõustuda uuringu läbiviijatega ning tõdeda, et kui mõningad erinevused kohustuste suuruses võivad asjaolusid ja kuriteo toimepannud isikut arvestades olla täiesti põhjendatud, siis niivõrd suurt erinevust sarnaste kuritegude puhul on küllalt raske arusaadavalt selgitada. Olukorra drastilisust demonstreerib ka uuringus toodud näide, kus võrreldakse suure kahju tekitanud metsavarguse ja hügieenisidemete varguse menetluse lõpetamisel pandud rahalisi kohustusi. Kui esimesel juhul jäi kohustus vahemikku 1000-1500.- krooni, siis viimasel juhul ulatus see 4000.- krooni (Plekksepp jt 2005: 11). Mõistagi ei saa sellise õiguspraktika puhul võrdsuse põhimõtte tagatusest rääkidagi. Samas tuleb mõõnda, et subjektiivsete tegurite mõju ei ole kuidagi välistatud ka kohtu poolt tehtavate otsuste puhul, - ka kohtutes teevad otsuseid konkreetsed kohtunikud - inimesed oma tõekspidamiste, kogemuste ja vaadetega. Subjektiivse aspekti osakaalu vähendamiseks on lahendusena välja pakutud menetluse lõpetamise aluste võimalikult täpne määratlemine ning oportuniteedi põhimõtte rakendamiseks vajalikke juhiste andmine (Ploom 2000: 371, 374). On väljendatud ka seisukohta, mille kohaselt piisavalt konkreetsete juhiste abil saab prokuröride poolt vastuvõetavate otsuste kaudu tagada võrdsuse põhimõtte austamist oluliselt suuremal määral, kui see on kohtuotsuste puhul võimalik. Seda tänu sellele, et, nagu ülalpool juba mainitud, on kohtunik asja arutamisel sõltumatu ning kohustatud lähtuma üksnes seadusest ja oma siseveendumusest, seega mistahes ühetaolist kohtlemist taotletavate juhiste kehtestamine kohtunikele ei ole mõeldav (Aas 2000: 78), samal ajal kui prokuratuuri kui täitevvõimu asutuse puhul on see aktsepteeritav. Kõnealuste, prokuröridele adresseeritud juhiste kehtestamisel tuleks samas pidada silmas, et liialt konkreetsed juhised võivad kujuneda omamoodi dekriminaaliseerimise vahendiks täidesaatva võimu käes. Näiteks kui sätestada, et juhul, kui varem karistamata isik paneb toime varguse, mille läbi tekitatud kahju ei ületa 2000.- krooni, kuulub kriminaalmenetlus lõpetamisele otstarbekuse kaalutlustel, võib see ajapikku

tingida seda tüüpi bagatelldeliktide kasvu, kuna karistusseaduses sisalduv karistusähvardus kaotab oma üldpreventiivse mõju. Käesoleva töö teises peatükis tuleb pikemalt juttu Riigi peaprokuröri kehtestatud juhiseist Kriminaalmenetluse seadustiku § 202 kohaldamise kohta.

Kolmandaks probleemiks, mis oportuuniteedi põhimõtte positiivseid külgi varjutab, on kriminaalmenetluses tehtavate otsuste kontrollimise võimalus. Teatavasti kuulub õigusriigi põhimõtete hulka õigus pöörduda oma õiguste kaitseks kohtu poole. See õigus on otseselt sätestatud Põhiseaduse §-s 15. Kriminaalmenetluse lõpetamine otstarbekuse kaalutlustel, kui menetlus on lõpetatud kohtu poolt, ei ole vaidlustav. See on otsesõnu sätestatud Kriminaalmenetluse seadustiku §-s 385, kus tuuakse ammendav loetelu kohtumäärustest, milliste peale ei saa esitada määruskaebust (KrMS § 385 p 7). Kriminaalmenetluse seadustiku eelnõu seletuskirjas on märgitud, et kannatanu õigus vaidlustada kriminaalmenetluse alustamata jätmist või lõpetamist on mõeldud legaliteedipõhimõtte tugevdamiseks, mistõttu ei laiene see kriminaalmenetluse lõpetamisele otstarbekuse kaalutlustel (KrMS seletuskiri p 4.5.1). Samas viidatakse seletuskirjas vaidlustamisõiguse puudumisele just prokuröri poolt kriminaalmenetluse lõpetamise korral. Sarnasele seisukohale on asunud ka Eesti seni uusimas kriminaalmenetluse õpikus, kus viidates juba ülalpool mainitud Kriminaalmenetluse seadustiku sättele, asutakse seisukohale, et ei oportuuniteedi kohaldamine (s.t kriminaalmenetluse lõpetamine otstarbekuse kaalutlustel) ega ka kohaldamata jätmine ei ole vaidlustatav (Kergandberg, Sillaots 2006: 45, 136), kusjuures ei eristata kohtu ja prokuratuuri poolt menetluse lõpetamise otsustusi. Praktikas on kannatanud siiski vaidlustanud prokuröri poolt kriminaalmenetluse lõpetamist Kriminaalmenetluse seadustiku § 228 lg 2 alusel, seega on neil juhtudel edasikaebeõigus olnud tagatud (vt nt Harju Maakohtu määrust asjas nr 1-06-11458). Seda enam jääb arusaamatuks, miks on Kriminaalmenetluse seadustik välistanud kohtu poolt otstarbekuse kaalutlustel langetatud kriminaalmenetluse lõpetamise otsustuste vaidlustamise.

Vahetult enne Kriminaalmenetluse seadustiku jõustumist 17. juunil 2004.a. tehtud otsuses väljendas Riigikohus seisukohta, et kriminaalmenetluse lõpetamine oportuuniteedi põhimõttel on käsitletav kriminaalasja lõpliku lahendina, mistõttu peab isikul, kelle õigusi lahend riivab, olema võimalus lahendit vaidlustada. Sellest tulenevalt laiendas Riigikohus erikaebeõiguse kohtu poolt kriminaalmenetluse otstarbekuse kaalutlustel lõpetamise määruse peale vaatamata sellele, et otsuse tegemise ajal kehtinud Apellatsioon- ja kassatsiooni kriminaalkohtumenetluse seadustiku § 68 lg 1 ei näinud ette võimalust kõnealuste määruste vaidlustamiseks. (RKL nr 3-1-1-57-04)

Erinevalt Apellatsioon ja kassatsioonimenetluse seadustikust, mille viidatud sättes sisaldunud loetelust erikaebe korras vaidlustatavatest määrustest puudus kriminaalmenetluse otstarbekuse kaalutlustel lõpetamise määrus, välistab kehtiva Kriminaalmenetluse seadustiku § 385 p 7 otsesõnu kohtu poolt KrMS §§ 201-203 alusel tehtud kriminaalmenetluse lõpetamise määruse vaidlustamise. Oma määruses 15. märtsist 2006.a. ei pidanud Riigikohus kaebuse asjaolusid arvestades vajalikuks ega protsessuaalselt võimalikuks võtta seisukoht selle kohta, kas ja kuivõrd on edasikaebeõiguse laiendamise varajasem praktika kriminaalasjas tehtud lõplike lahendite võrra, milliste vaidlustamist kehtiv seadus ette ei näe, on ülekantav Kriminaalmenetluse seadustiku järgsesse kriminaalmenetlusesse (RKL nr 3-1-1-18-06). Vaatamata sellele, et Riigikohus ei võtnud vaidlustamisõiguse lubatavuse osas viidatud määruses seisukohta, võib seda ridade vahelt siiski välja lugeda. Nimelt on Riigikohus jätnud seisukoha võtmata põhjusel, et kannatanu, kes vaidlustas Tallinna Ringkonnakohtu määruse, millega jäeti läbivaatamata tema kaebus Harju Maakohtu määruse peale KrMS § 202 kohaldamise osas, ei viidanud ühelegi põhiõigusele, mida temal oleks võimalik kaitsta üksnes kriminaalmenetluses. Seega, kui kannatanu oleks viidanud põhiõigusele, mille kaitse oleks olnud võimalik üksnes kriminaalmenetluses, oleks see Riigikohtu argumentatsiooni arvestades olnud ilmselt piisavaks ajendiks, et võimaldada kaebuse esitamist kohtu poolt KrMS § 202 alusel kriminaalmenetluse lõpetamise määrusele. Autori selline seisukoht põhineb asjaolul, et analoogiliselt ülalviidatud Riigikohtu otsuses nr 3-1-1-57-04 öelduga on ka Kriminaalmenetluse seadustiku sätete alusel kriminaalmenetluse otstarbekuse kaalutlustel lõpetamise näol tegemist kriminaalasja lõpliku lahendiga. Juhul kui eksisteerib subjektiivne õigus, mida saab kaitsta üksnes kriminaalmenetluses, peab edasikaebeõigus Põhiseaduse § 15 lg 1 esimeses lauses sisalduvat üldist kohtusse pöördumise õigust silmas pidades olema tagatud. See õigus laieneb ka karistusmenetlusele (EV Põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne 2004: § 15, komm. 4.1.1.) Üldise kohtusse pöördumise õiguse näol on tegemist seaduse reservatsiooniga põhiõigusega, mille piiramine on lubatav üksnes mõne muu põhiõiguse või põhiseaduslikku järku väärtuse tagamiseks (ibid: komm. 4.3.) Seega, kui tahetakse välistada KrMS § 202 alusel kriminaalmenetluse lõpetamise määruse vaidlustamine, isegi juhul, mil määrusega on rikutud isiku subjektiivseid õigusi ja nende kohtulik kaitse muus menetluses ei ole tagatud, peab selle taga olema mõni põhiõigus või põhiseaduslik väärtus. Selleks võiks näiteks olla õigusrahu, - isikute õiguspärane ootus, et jõustunud õigusliku lahendiga kehtestatud olukord jääb kehtima ka tulevikus. Samas põhiõigust, mille kohtulik kaitse oleks võimalik üksnes kriminaalmenetluses, on üpris raske välja tuua. Nii või teisiti, kehtiv Kriminaalmenetluse seadustik välistab kohtu poolt otstarbekuse kaalutlustel kriminaalmenetluse lõpetamise

vaidlustamise, mistõttu olukorda saab muuta seadusandja vastava aktiga või põhiseaduslikkuse järelevalve menetluse kaudu, kus KrMS § 385 p 7 tunnistataks põhiseadusevastaseks ja kehtetuks (Põhiseaduslikkuse järelevalve kohtumenetluse seadus § 15 lg 1 p 2).

Otsimaks vastust ülalpool püstitatud küsimusele, millised õigused võivad tingida vajaduse lubada KrMS § 201-203 alusel kriminaalmenetluse lõpetamise määruste vaidlustamist, tuleks peatuda veidi pikemalt otstarbekuse alusel kriminaalmenetluse lõpetamise olemusel ja sellel, kelle huve see otsus puudutab (KrMS §-s 201 sätestatud menetluse lõpetamise alused ei haaku käesoleva töö teemaga, mistõttu jäävad allpool olevast käsitlusest välja). Kriminaalmenetluse lõpetamine süü väiksuse ja avaliku menetlushuvi puudumise korral (KrMS § 202) puudutab mõistagi eelkõige kahtlustatava või süüdistatava huve, mistõttu eeldab tema nõusolekut. Kriminaalmenetluse lõpetamine karistuse ebaotstarbekuse tõttu (KrMS § 203) eeldab lisaks kahtlustatava või süüdistatava nõusolekule ka kannatanu nõusolekut. Kannatanu nõusoleku nõue KrMS § 203 kohaldamisel on tingitud sellest, et menetluse lõpetamisel KrMS § 203 alusel ei panda, erinevalt menetluse lõpetamisest KrMS § 202 alusel, kuriteo toimepannud isikule kohustust hüvitada kuriteoga tekitatud kahju. Kannatanu peamine õigus kriminaalmenetluses ongi õigus taotleda temale kuriteoga tekitatud kahju hüvitamist. Andes oma nõusoleku kriminaalmenetluse lõpetamiseks, nõustub kannatanu KrMS § 203 kohaldamisel sisuliselt sellega, et ta ei saa nõuda kahju hüvitamist kriminaalmenetluse raames. KrMS § 202 kohaldamine aga eeldab, et kuriteo toimepannud isik on heastanud või asunud heastama kuriteoga tekitatud kahju. See tähendab, et selle lõpetamise aluse kohaldamisel on kannatanu peamine huvi kriminaalmenetluses rahuldatud. Seega ei küsita KrMS § 202 kohaldamisel kannatanu nõusolekut kriminaalmenetluse lõpetamiseks. Ühestki seadusest ega õiguse üldpõhimõtetest ei tulene kannatanu õigust nõuda kuriteo toime pannud isiku karistamist. Analoogilist seisukohta on väljendanud ka Riigikohus, öeldes, et riigi karistusvõimu monopolist tulenevalt ei ole kannatanul õigust nõuda riigilt tema õigusi kahjustanud isiku kriminaalkorras süüditunnistamist ja karistamist (RKL nr 3-1-1-18-06). Karistamise alused tulenevad Karistusseadustiku § 56 lg-st 1, mille kohaselt on karistamise aluseks isiku süü, karistuse mõistmisel arvestatakse lisaks kergendavatele ja raskendavatele asjaoludele ka võimalust mõjutada süüdlasest edaspidi hoiduma süütegude toimepanemisest ja õiguskorra kaitsmise huvisid. Karistusseadustiku eelnõu autorite selgituste kohaselt väljendab viidatud säte tänapäeval levinud relatiivseid karistusteooriaid ning selles püütakse karistuseesmärkidena ühendada nii süüõiguse kui ka eri- ja üldpreventsiooni (Ernits jt 1999: 130). Relatiivsete karistusteooriate põhitunnus on aga see, et karistus ei ole eesmärk iseenesest

ega pea järgnema igale kuriteole (absoluutsete karistusteooriate põhitees (Sootak 2003: 147)), karistuse eesmärk on edasiste kuritegude ärahoidmine (ibid: 151). Süü on antud juhul nii karistamise alus, kui ka karistuse mõõt. See tähendab, et süü suurus on karistuse mõistmise esmane kriteerium (Kivi, Sootak 2001: 476). Süü suurus on samuti kategooria, millest lähtutakse kriminaalmenetluse lõpetamisel KrMS § 202 alusel. Menetluse lõpetamine on võimalik üksnes siis, kui süü ei ole suur. Edasi tuleks karistamise küsimuse otsustamisel arvestada eripreventiivseid ja üldpreventiivseid eesmärke, millised, nagu allpool esitatud käsitlusest selgub, on kätketud mõistesse avalik huvi. Seega kui on tuvastatud, et kuriteo toimepannud isiku süü suurus on selline, mis lubab karistamisest hoiduda, samuti et karistamine ei ole vajalik ei eri- ega üldpreventsiooni seisukohalt (s.t puudub avalik huvi), võib kriminaalmenetluse lõpetada. Kannatanul ei ole alust nõuda kuriteo toime pannud isiku karistamist karistamise pärast. Samas on erialakirjanduses väljendatud ka seisukohta, et kannatanu õigustatud huvi süüteo heakstegemise suhtes võib erandjuhtumitel tingida avaliku menetlushuvi olemasolu (Kergandberg, Sillaots 2006: 324). Loomulikult hindab kohus või prokuratuur kriminaalmenetluse lõpetamisel nii isiku süü suurust kui ka avalikku menetlushuvi, sealhulgas ka kannatanu õigustatud huvi olemasolu, kuid ei ole välistatud olukord, kus kannatanu arvamus ei ühti kohtu või prokuröri omaga ning ta leiab, et isiku süü suurus ei võimalda menetluse lõpetamist või takistavad seda üld- või eripreventiivsed vajadused. Seetõttu on käesoleva töö autori arvates siiski vajalik tagada kannatanule võimalus vaidlustada kriminaalmenetluse lõpetamine vähemalt KrMS § 202 alusel, kuna siin ei kehti argument, et kannatanu, olles andnud lõpetamiseks nõusoleku, on loobunud oma õigusest vaidlustada kriminaalmenetluses tehtav lõplik lahend. Selline lahendus oleks loogiline ka seetõttu, et Eesti kehtiva õiguse kohaselt on kannatanul kui kohtumenetluse poolel õigus esitada kohtuotsusele apellatsioon ning vaidlustada nii õigeksmõistmist kui ka kuriteo toimepannud isikule mõistetud karistust (KrMS § 318 lg 1).

Tuues võrdluseks Saksa Liitvabariigi vastava regulatsiooni, tuleks tõdeda, et ka seal on olukord analoogiline. Samal ajal kui kriminaalmenetluse lõpetamine prokuratuuri poolt StPO § 153 alusel (tühise süü ning avaliku menetlushuvi puudumise korral ilma kohustustusteta) on kannatanu poolt vaidlustatav kõrgemalseisvas prokuratuuris (Meyer-Goßner 2004: § 153, äärenr 9), kuid mitte kohtus (vt StPO § 172 Abs 2 ja Pfeiffer, Fischer 1995: § 153, äärenr 4), siis kohtute poolt kriminaalmenetluse lõpetamise määrus ei ole printsiiabis edasikaevatav (vt *Strafprozessordnung* § 153 Abs 2, § 153a Abs 2) Samas edasikaebeõiguse välistus on osalt vaid näiline. Nimelt on nii kahtlustataval, prokuröril kui ka kannatanul õigus vaidlustada kriminaalmenetluse lõpetamine

kohtu poolt, viidates protsessuaalsete normide rikkumisele, näiteks sellele, et lõpetatud on menetlus, mille lõpetamine ei ole seaduse järgi võimalik (tegemist ei ole mitte kergemaliigilise (sks *Vergehen*), vaid raskemaliigilise kuriteoga (sks *Verbrechen*)), samuti sellele, et puudub prokuratuuri või süüdistatava kehtiv nõusolek menetluse lõpetamiseks (viimatinimetatud asjaolule saab tugineda isik, kes ei ole väidetavalt kehtivat nõusolekut andnud). (Meyer-Großner 2004: § 153, äärenr 34) Lisaks sellele on vaidlustatav kriminaalmenetluse lõpetamisel tehtav otsustus kriminaalmenetluslike meetmetega tekitatud kahjude hüvitamise kohta (NB! tegemist ei ole kuriteoga tekitatud kahjuga) (ibid: äärenr 36). Kannatanu ei saa nõuda edasikaebe korras prokuratuuri poolt StPO § 153a alusel ühes avalikku menetlushuvi kõrvaldavate kohustuste panemisega kriminaalmenetluse lõpetamise tühistamist, kui kahtlustatav täidab talle pandud kohustused. Selline regulatsioon on mõeldud kindlustamaks kahtlustatava õiguspärast ootust otsustuse kehtimajäämise vastu. Küll aga on tühistamine võimalik, kui kaebuse aluseks on tõsiasi, et kriminaalmenetluse esemeks ei ole kergemaliigiline, vaid raskemaliigiline kuritegu (ibid: § 153a, äärenr 38). Kohtu poolt kriminaalmenetluse lõpetamine StPO § 153a alusel ei ole samuti printsipiisilises vaidlustatav. Küll aga on see edasikaevatav väidetava menetlusnormide rikkumise korral (nt valjalikku nõusoleku puudumine või kriminaalmenetluse lõpetamine kuritegudes, mille puhul seadus seda ei võimalda) (ibid: äärenr 57, Pfeiffer 2003: § 153, äärenr 57). Kui kõne all on kriminaalmenetluse lõpetamine kohtu poolt, näeb seadus ette, et see toimub määruse vormis (StPO § 153 Abs 2, § 153a Abs 2). Määruse edasikaebamist reguleerib StPO § 304, mille teine lõige võimaldab kaebuse esitamist mistahes isikul (ka menetlusvälisel isikul) kui määrusega on rikutud tema õigusi. (Meyer-Großner 2004: § 304, äärenr 6-7). Ülaltoodud võrdlusest nähtub, et ka Saksamaal ei ole kannatanul ega kellelgi teisel reeglina õigust vaidlustada oportunteedi põhimõtte kohaldamist ning selliste mõistete tõlgendamist nagu tühine süü, lõpetamist võimaldav süü või avalik menetlushuvi konkreetsel juhul (Pfeiffer 2003: § 153, äärenr 57). Siiski on piiratud edasikaebeõigus tagatud, kui kriminaalmenetluse lõpetamisel kohtu poolt on oluliselt rikutud menetlusõigust või kui kriminaalmenetluse on lõpetanud prokuratuur.

Tulles tagasi Eestisse tuleks asuda seisukohale, et kuna kriminaalmenetluse lõpetamiseks otstarbekuse kaalutlustel on vajalik kahtlustatava või süüdistatava nõusolek, siis on loogiline, et olles kord juba oma nõusoleku andnud, ei pea kahtlustataval või süüdistataval säilima õigus kriminaalmenetluse lõpetamine vaidlustada. Küll aga tekib küsimus, kas vaidlustamise õigus peaks olema tagatud tsiviilkostjale. Ei kriminaalmenetluse lõpetamine KrMS § 202 ega ka § 203 alusel ei eelda tsiviilkostja nõusolekut. Samas on tsiviilkostja see, kes kannab varalist vastutust

kahju eest, mis on tekitatud vahetult kuriteoga. Teisisõnu, kui kriminaalmenetluse lõpetamisel KrMS § 202 alusel pannakse kuriteo toimepannud isikule kohustus hüvitada kuriteoga tekitatud kahju, siis kahju hüvitamise kohustus lasub sisuliselt tsiviilkostjal. Seetõttu, seaduse loogikat silmas pidades, oleks oluline, et kriminaalmenetluse lõpetamine süü väiksuse ja avaliku menetlushuvi puudumise tõttu nõuaks ka tsiviilkostja nõusolekut. Kuulub ju tsiviilkostja õiguste hulka muuhulgas õigus vaidlustada tsiviilhagi (KrMS § 40 lg 1 p 1). Kui tsiviilkostjalt ei küsita nõusolekut kriminaalmenetluse lõpetamiseks ega isegi teavitata teda eelnevalt selle menetlusotsuse vastuvõtmise kavatsusest, tekib paratamatult küsimus, kuidas saab ta oma õigusi realiseerida. Millegagi ei ole põhjendatud nõue, et tsiviilkostja hoiaks ise ennast kursis kriminaalmenetluse kuluga ning kasutades oma õigusi esitada tõendeid, taotlusi ja kaebusi sekkuks kriminaalmenetlusesse juba enne selle lõpetamist. Seda enam, et seadus nõuab tsiviilkostja nõusolekut näiteks kokkuleppemenetluse kohaldamisel (KrMS § 40 lg 1 p 7), kus tsiviilkostja roll ei erine mitte millegi poolest tema rollist kriminaalmenetluse lõpetamisel KrMS § 202 alusel. Ka kokkuleppe sõlmimisel lasub tsiviilkostjal kohustus hüvitada kuriteoga tekitatud kahju selles ulatuses, nagu on osundatud tsiviilhagis ja tõendatud kriminaalasja materjalidega. Tõsi, tsiviilkostjana esinevad kriminaalmenetluses kõige sagedamini alaealiste kuriteo toimepanijate seaduslikud esindajad. Alaealiste puhul aga kohaldatakse kriminaalmenetluse lõpetamisel eelkõige KrMS § 201 (vt Juhis p 26). Kuid samas ei ole välistatud, et ka KrMS § 202 alusel lõpetatava kriminaalmenetluse esemeks oleva kuriteo toimepanija näol on siiski tegemist alaealisega või piiratud teovõimega isikuga, kelle poolt tekitatud kahju eest kannab varalist vastutust tema eestkostja. Miski ei takista menetlejat lõpetamast kriminaalmenetlust ka sellise isiku suhtes just KrMS § 202 alusel. Isiku alaealisus on Riigi peaprokuröri uue 12. aprillil 2007.a. antud oportuuniteedialase juhise kohaselt avaliku huvi vähendav asjaolu (vt Riigi Peaprokuröri juhis 12. aprillist 2007.a., edaspidi Uus juhis, p 6d). Sel juhul jääb tsiviilkostja nõusoleku küsimus ikkagi lahendamata. Seaduse loogikast tulenevalt ei peaks autori arvates andma tsiviilkostjale oportuuniteedi põhimõttel kriminaalmenetluse lõpetamise vaidlustamise õigust, küll aga peaks kriminaalmenetluse lõpetamine juhul, kui sellega kaasneb kohustus hüvitada kuriteoga tekitatud kahju, eeldama tsiviilkostja nõusolekut. Kriminaalmenetluse lõpetamine § 203 alusel ei riiva tsiviilkostja õigusi, seega selle aluse kohaldamiseks ei ole tsiviilkostja nõusolek obligatoorne, samuti ei ole alust anda tsiviilkostjale siinkohal vaidlustamisõigust.

Kriminaalmenetluse lõpetamisel otstarbekuse kaalutlustel võib tõusetuda küsimus, mida teha kuriteo toimepanemise vahendi või objekti ning kuriteoga saadud varaga. Nii võib näiteks

võltsitud dokumendi kasutamisel tekkida küsimus, mida võltsitud dokumendiga ette võtta, kuritegelikul teel saadud vara omandamise puhul kerkib üles küsimus, kuidas oleks otstarbekas toimida selle varaga, ähvardamise puhul võib tekkida vajadus võtta isikult ära püstolimakett jne. Lahenduseks oleks siinkohal konfiskeerimise kohaldamine. Konfiskeerimine on Karistusseadustiku struktuuri kohaselt paigutatud seitsmendasse peatükki, mis kannab pealkirja „Muud mõjutusvahendid“. Kuni 1. veebruarini 2007.a. kehtinud Karistusseadustiku redaktsiooni kohaselt sisaldas konfiskeerimise regulatsioon kolmes paragrahvis (KarS §-d 83-85). Karistusseadustiku § 83 lõigete 1 ja 2 sõnastusest, mis alates 1. veebruarist 2007.a. on muudetud, tulenes konfiskeerimise kohaldamise kaks olulist tingimust. Esiteks kuulus konfiskeerimine kohtu pädevusse. Nii on see ka uue redaktsiooni kohaselt. Seega vaatamata asjaolule, et KrMS § 202 lg 7 annab paljudel juhtudel kriminaalmenetluse lõpetamise õiguse prokuratuurile, ei saa prokuratuur konfiskeerimise küsimust otsustada. Riigi peaprokuröri juhises on lahendusena väljapakutud variant, mille kohaselt, kui kriminaalmenetluse lõpetamisel on vajadus kohaldada konfiskeerimist, esitab prokurör kriminaalmenetluse lõpetamise taotluse kohtule (Juhise 27). Samas ei olnud ka selline tegutsemisviis 1. veebruarini 2007.a. kehtinud seaduse sõnastust arvestades täiesti korrektne. Nimelt oli KarS § 83 lõigete 1 ja 2 kohaselt konfiskeerimine võimalik, kui kuriteo toimepanemise vahend, kuriteo vahetu objekt või kuriteoga saadud vara kuulusid otsuse tegemise ajal toimepanijale. Viidatud sätete toodud sõnastusest võis teha - ning grammatilise tõlgendamise tulemusena ka pidi tegema - järelduse, et konfiskeerimist on võimalik kohaldada üksnes kohtuotsuse alusel. Kriminaalmenetluse lõpetamine KrMS § 202 kohaselt toimub aga määruse vormis. 01. veebruaril 2007.a. jõustunud konfiskeerimise regulatsiooni muudatused Karistusseadustikus lahendavad selle probleemi, lubades konfiskeerimise kohaldamise otsustamist kohtuotsuse või –määrusega. Eelnõu seletuskirjas sedastatakse, et kõnealuse redaktsioonilise muudatuse eesmärgiks oligi võimaldada konfiskeerimise kohaldamist juhtudel, mil kriminaalmenetlus lõpetatakse otstarbekuse kaalutlustel (vt Kohtutäituri seaduse, karistusseadustiku, kriminaalmenetluse seadustiku, riigi õigusabi seaduse ja täitemenetluse seadustiku muutmise seaduse eelnõu seletuskiri § 2 p 3). Kuid endiselt, kui on vajadus kohaldada konfiskeerimist, tuleb prokuratuuril esitada kriminaalmenetluse lõpetamise taotlus kohtule.

Vaatamata jõustunud muudatustele, võib siiski tõstatada küsimuse, kas konfiskeerimine on oma olemuselt ühildatav kriminaalmenetluse lõpetamisega otstarbekuse kaalutlustel. Nimelt on Euroopa inimõiguste kohus väljendanud seisukohta, et konfiskeerimine võib kujutada endast karistust Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni artikli 7 tähenduses

(Euroopa inimõiguste kohtu otsus 9. veebruaris 1995.a. kohtuasjas Welch v. Ühinenud Kuningriik). Otsustamaks, kas üks või teine meede on karistusliku iseloomuga, tuleb Euroopa inimõiguste kohtu arvates arvestada mitmeid kriteeriume. Tähtsaimaks kriteeriumiks on see, kas meetme kohaldamise eelduseks on süüdimõistmine kuriteos. Olulised on ka meetme iseloom, eesmärk ja rangus, samuti meetme paiknemine siseriiklikus sanktsioonisüsteemis ning selle kohaldamise protseduur. Konkreetsetes kohtuasjas oli vaatluse all Ühinenud Kuningriigis narkootiliste ainete hoidmise eest suures ulatuses ja edasiandmise eesmärgil süüdimõistetud isiku suhtes kohaldatud konfiskeerimine, mis seisnes selles, et isikut kohustati tasuma ligi kuuekümmet tuhande naela suurust rahasummat. See summa moodustas siseriikliku kohtu hinnangul isiku narkootikumidega kaubitsemise teel teenitud vara väärtuse. Euroopa inimõiguste kohus arvestas asjaolu, et konfiskeerimise eelduseks oli isiku süüdimõistmine ülalmainitud kuriteos. Kohus mõõnis, et kuigi meede teenis nii kuriteoelse olukorra taastamise kui ka uute kuritegude ärahoidmise eesmärki, ei puudunud sellel ka karistuslik iseloom. Konfiskeerimise ulatuse otsustamisel nimelt eeldati, et kogu süüdimõistetu vara, mis on temale kuulunud kuriteole eelnenud kuue aasta jooksul, moodustab kuriteoga saadud tulu. Meetme karistuslikule iseloomule viitas Kohtu arvates ka asjaolu, et tasumisele kuuluva summa maksmata jätmise tagajärjeks oleks olnud täiendav vangistus. Kui nõustuda Kohtu seisukohaga, et konfiskeerimine on karistus, ei ole selle kohaldamine kriminaalmenetluse otstarbekuse kaalutlustel lõpetamisel ühildatav põhimõttega, mille kohaselt eeldab karistuse mõistmine isiku kuriteos süüditunnistamist. Samas kumab ülalpool toodud Euroopa inimõiguste kohtu argumentatsioonist läbi tõsiasi, et mitte igasugune konfiskeerimine ei ole karistusliku iseloomuga. Tõepoolest, konfiskeerimine võib omada nii preventiivset, restoratiivset kui ka punitiivset iseloomu. Preventiivse iseloomuga konfiskeerimisest on põhjust rääkida eelkõige kuriteo toimepanemise vahendi konfiskeerimisel. Selline konfiskeerimine on eelkõige kantud edasiste kuritegude ärahoidmise eesmärgist. Nii on Tallinna Ringkonnakohtu otsuses 19. augustist 2003.a. märgitud järgmist. „Sätetades konfiskeerimise KarS eraldi peatükis „Muud mõjutusvahendid“ eraldatuna karistusest, on seadusandja ühemõtteliselt osutanud, et konfiskeerimine ei ole karistus, vaid kindlustusvahend. [...] Seega on süüte toimepanemise vahendi konfiskeerimise absoluutseks sihiks ühiskondlikku julgeolekut ohustavate esemete, s.o asjade, mis ohustavad ümbrust oma liigi poolest või mida võidakse ka edasiselt kasutada uute õigusvastaste tegude toimepanemiseks, kõrvaldamine.“ (Tallinna Ringkonnakohtu otsus nr 2-1/613/03) Kuriteo toimepanemise tulemusena saadud vara ja mõningatel juhtudel ka kuriteo objekti (varguse puhul näiteks varastatud asja) konfiskeerimine on kantud eelkõige restoratiivsest eesmärgist. „Seevastu loeb kohtukollegium õigustatuks

kohtualuselt äravõetud sularaha kui KarS § 83 lg 1 mõttes süüteo läbi saadud vara konfiskeerimise linnakohtu poolt. Kohtualune on nii linnakohtu kui ka ringkonnakohtu istungil andnud ütlusi, mille kohaselt teenis ta narkootilise aine müügi pealt raha. Seetõttu on kohtualuse juurest leitud sularaha vaadeldav süüteo läbi saadud varana, mis kuulub konfiskeerimisele, kuna õigusvastaste tegude toimepanemine ei tohi olla rikastumise allikaks.“ (ibid) Karistusseadustiku konfiskeerimise regulatsiooni muudatused toovad erinevate eesmärkide saavutamisele suunatud konfiskeerimise liike senisest paremini esile. Nii reguleerib KarS § 83 kuriteo toimepanemise vahendi, süüteo vahetuks objektiks olnud aine või eseme ning süüteo ettevalmistamiseks kasutatud aine või eseme konfiskeerimist. Nende esemete konfiskeerimine on eelkõige suunatud neist lähtuva ohu kõrvaldamiseks. KarS § 83¹ reguleerib süüteoga saadud vara konfiskeerimist, mille eesmärgiks on muuta võimatuks rikastumine kuriteo toimepanemise tulemusena. Mõlemad mainitud konfiskeerimise liigid ei ole karistusliku iseloomuga. Seega ei saa konfiskeerimise neid liike pidada kriminaalmenetluse otstarbekuse kaalutlustel lõpetamise olemusega ühildamatuteks. Konfiskeerimise regulatsiooni muudatusi sätestanud eelnõu seletuskirja autorite arvamus ühtib selles osas siinkirjutaja arvamusega. Seletuskirja kohaselt saab kriminaalmenetluse lõpetamisel konfiskeerida süüteo toimepanemise vahendi ja süüteoga saadud vara, laiendatud tulukonfiskeerimist sellisel juhul kohaldada ei saa (Kohtutäituri seaduse, karistusseadustiku, kriminaalmenetluse seadustiku, riigi õigusabi seaduse ja täitemenetluse seadustiku muutmise seaduse eelnõu seletuskiri § 3 p 10). KarS §-s 83² sätestatud kuriteoga saadud vara laiendatud konfiskeerimine on autori arvates ainus konfiskeerimise liik Eesti karistusõiguses, mis oma olemuselt on võrreldav Euroopa inimõiguste kohtu karistusliku iseloomuga meetme käsitlusega. Laiendatud konfiskeerimise kohaldamine eeldab isiku karistamist vähemalt kolmeaastase vangistusega, mis veelkord näitab, et kõnealune konfiskeerimise liik on kohaldatav raskete kuritegude puhul ega ole kuidagi ühildatav kriminaalmenetluse lõpetamisega otstarbekuse kaalutlustel. Seega 1. veebruaril 2007.a. jõustunud konfiskeerimise regulatsiooni muudatused kõrvaldavad ühe oportuuniteedi kaalutlustel kriminaalmenetluse lõpetamisega seonduva, seni lahenduseta olnud probleemi - mida kriminaalmenetluse lõpetamisel teha konfiskeerimist eeldavate esemetega.

Oportuuniteedi põhimõtet võib kahtluse alla seada ka rahva õiglustunde seisukohalt. Kriminaalmenetluspraktikutele ei ole saladuseks asjaolu, et vaatamata pidevalt kasvavale usaldusprotsendile, mis tuuakse esile arvamusküsitluste läbiviimisel, on avalikkuse usk õiguskaitseüsteemi efektiivsusesse ideaalist kättesaamatult kaugel. Tavainimesele võib

oportuniteedi põhimõtte rakendamine kriminaalmenetluses jätta mulje, et niigi madala kuritegude avastamisprotsendi juures saab veelgi väiksem osa kuriteo toimepannud isikutest õiglase karistuse (Ploom 2000: 374). See aga omakorda süvendab usaldamatust veelgi ning äärmusliku väljendina võib tuua kaasa omakohtu teostamise. Vältimaks nimetatud probleemi, tuleb kriminaalmenetluse lõpetamisele eelnevalt igakordselt hoolikalt kaaluda nii kuriteo toimepanija süü suurust, kui ka avaliku menetlushuvi olemasolu ning lõpetamisega kaasnevate kohustuste valikul arvestada lisaks juba mainitule ka kõiki teisi asjaolusid, mida arvestatakse ka isikule karistuse mõistmisel.

Viimaks tuleks mainida veel ühte probleemi, mida oportuniteedi põhimõtte, nagu seda nähakse ette Kriminaalmenetluse seadustikus, ei lahenda. Nimelt lisaks kohtute ülekoormusele ja kohtumenetluse kulukusele, on samamoodi ülekoormatud ja vaevlevad rahapuuduse küüsis ka uurimisasutused. Samas langeb just uurimisasutustele põhikoormus oportuniteedi kohaldamist võimaldavas kriminaalmenetluses. Enne kui saab kaaluda kriminaalmenetluse lõpetamist otstarbekuse kaalutlustel, peavad kuriteo toimepanemise asjaolud, nagu ülalpool märgitud, olema välja selgitatud (ibid: 370, 371). Kas tegemist ei ole ressursi ebaotstarbeka kasutamisega, kui uurimisasutustes menetletak kuritegusid ühtviisi olenemata sellest, kas prokuratuur lõpetab hiljem kriminaalmenetluse otstarbekuse kaalutlustel või mitte? Küsimusele tuleks autori arvates vastata pigem jaatavalt. Probleemi aitaks mõningal määral lahendada tihedam koostöö prokuratuuri ja uurimisasutuste vahel, mille tulemusena uurimisasutuse ametnikud, menetledes kriminaalasja, mida võiks nende arvates otstarbekuse kaalutlustel lõpetada, võtavad ühendust prokuratuuriga. Prokuröriiga lepatakse kokku, millised uurimis- või muud menetlustoimingud konkreetses kriminaalasjas teha tuleb, et saaks rääkida asjaolude tuvastatusest, ning kui vastavad toimingud on tehtud ja asjaolud piisavalt selged, edastatakse kriminaaltoimik prokuratuuri kriminaalmenetluse lõpetamiseks, ilma, et oleks vaja teha KrMS §-des 220-222 sätestatud toiminguid. Samasugusele järeldusele on jõutud ka Justiitsministeeriumi kriminaalpoliitika osakonna teostatud uuringu tulemusena (Plekksepp jt 2005: 16) ning vastavaid soovitusi on antud ka Riigi peaprokuröri mainitud juhises (Juhis p 15). Teiseks, mõnes mõttes radikaalseks lahenduseks oleks kehtestada kriminaalmenetluse alustamise põhimõttena legaliteedi asemel oportuniteet. Kuna see küsimus on niivõrd mitmetahuline, et vajaks iseseisvat uurimist vähemalt magistritöö tasemel, ei ole siinkohal võimalik seda teemat pikemalt käsitleda.

1.3. Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon ning kriminaalmenetluse lõpetamine otstarbekuse kaalutlustel

Eesti Vabariik on ratifitseerinud Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni (RT II 1996, 11/12, 34) 13. märtsil 1996.a. Alates 16. aprillist 1996.a. on see Eestile siduv. Kõnealune konventsioon on vaieldamatult tähtsaim inimõigustealane rahvusvaheline leping Euroopa tasemel. Seda on isegi nimetatud Euroopa põhiõiguste konstitutsiooniks (Maruste 2004: 236). Konventsiooni artikkel 25 lg 1 annab igapäevasele õiguse pöörduda Euroopa inimõiguste komisjoni poole väitega, et Eesti Vabariik rikub konventsioonis sätestatud, temale laienevaid õigusi või vabadusi. Kui komisjon leiab, et isiku petitsioon on põhjendatud, annab ta asja lahendada Euroopa inimõiguste kohtule. Euroopa inimõiguste kohtu otsus on osapooltele siduv (EIÕKonv art 53). Tõsi, Euroopa inimõiguste kohus ei oma pädevust tühistada siseriiklike õiguse üld- ja üksikakte. Kuid kui kohus on tuvastanud vastuolu õigusakti ja konventsiooni vahel, tuleb riigil endal vastuolu kõrvaldada. Isikule, kelle õigusi rikuti, võidakse määrata õiglase hüvitis (EIÕKonv art 50).

Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni mitmed artiklid omavad otsest puutumust nii karistusõiguse kui ka kriminaalmenetlusega. Selliste artiklite hulka kuuluvad eelkõige artikkel 5, mis sätestab vabadusõiguse ning vabaduse võtmisele seatavad piirangud, artikkel 6, mis näeb ette juurdepääsu kohtule, süütuse presumptsiooni ning süüdistatava õiguste miinimumkataloogi, samuti artikkel 7, milles sisaldub üldtunnustatud nullum crimen nulla poena sine lege scripta, stricta et praevia põhimõte. Sellest tulenevalt peab ka siseriiklik karistus- ning kriminaalmenetlusõigus vastama konventsiooni nõuetele.

Käesoleva töö teemaks olev kriminaalmenetluse lõpetamine süü väiksuse ning avaliku menetlushuvi puudumise tõttu on kõige otsemalt seotud konventsiooni artikli 6 lõigetes 1 ja 2 sätestatud põhiõigustega. Ülalpool juba puudutati ühe vaatenurga alt selle seost juurdepääsuga kohtule. Käesolevas alapeatükis peatatakse sellel veelkord, kuid nüüd juba teiselt positsioonilt. Samuti käsitletakse oportuuniteedi põhimõtte puutumust süütuse presumptsiooniga. Kuivõrd konventsioonis sätestatud õiguste põhitõlgendajaks on Euroopa inimõiguste kohus, peatatakse alljärgnevalt pikemalt ka kahel kohtulahendil, mis vastavaid küsimusi kõige lähemalt puudutavad.

1.3.1. Õigus õiglasele kohtumenetlusele ning kriminaalmenetluse lõpetamine

Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni artikkel 6 lg 1 sätestab muuhulgas igäihe õiguse temale esitatud kriminaalsüüdistuse üle otsustamiseks korraldatud õiglasele ja avalikule asja arutamisele mõistliku aja jooksul sõltumatus ja erapooletus, seaduse alusel moodustatud õigusemõistmise volitustega institutsioonis. See õigus on tuntud lühemalt õigusena õiglasele kohtumenetlusele. Samas, nagu ülalpool juba mainiti, lõpetatakse kriminaalmenetlus otstarbekuse kaalutlustel sageli just prokuratuuri poolt, mis kuulub täitevvõimu alla ega oma õigusemõistmise volitusi. Samuti ei toimu kriminaalmenetluse lõpetamisel asja sisulist arutamist, seda isegi juhul, kui lõpetamise määruse teeb kohus. Seega on kriminaalmenetluse lõpetamine oportuuniteedi kaalutlusel pealtnäha vastuolus igäihe õigusega õiglasele kohtumenetlusele.

Esimene vastuväide, mida viimatitoodud väitele esitatakse, on tõsiasi, et sageli lõpetatakse kriminaalmenetlus juba siis, kui isikule ei ole veel süüdistust esitatud, mistõttu ei laiene konventsiooni viidatud säte sellistele juhtudele. Vastuväidet tuleks koheselt pareerida, öeldes, et Euroopa inimõiguste kohus tõlgendab kriminaalsüüdistuse mõistet konventsiooni kontekstis autonoomselt (Esser 2002: 52). Tõsi, siseriiklik õigus võetakse küll arvesse, kuid kohus tugineb allpool käsitletud otsuses väljatoodud süüdistuse materiaalsele mõistele, mille kohaselt on süüdistus pädeva organi poolt isiku teavitamine sellest, et ta arvatakse olevat toime pannud karistatava teo (ibid 53). See tähendab, et kriminaalsüüdistusega kohtu poolt antud tõlgenduses võib võrdsustada Eesti õiguse mõistes isikule kahtlustatava staatuse andmist. See antakse teatavasti esimese menetlustoiminguga, milles isik osaleb kahtlustatavana.

Süüdistuse mõiste nii laia sisustamise korral pidanuks sisuliselt igale kriminaalmenetluses kahtlustatavana osalenud isikule tagama juurdepääsu õiglasele kohtumenetlusele, mille tulemusena oleks tal võimalus saavutada enda õigeksmõistmine. Ometigi oleks selline lähenemine absurdne. Milleks saata kohtu alla isik, kelle suhtes on kuriteokahtlus juba kohtueelses menetluses ära langenud. See oleks ühelt poolt isikut, teiselt poolt kohut liialt koormav. Euroopa inimõiguste kohus ei lähegi nii kaugele ning peab kriminaalmenetluse kohtuvälist lõpetamist täiesti aktsepteeritavaks juhtudel, mil lõpetamise otsustus tugineb alusele, mis ei näe ette süü tuvastamise vajalikkust ning mil lõpetamise otsustuse põhjendus ei tugine isiku süüdi olemisele, seega eelkõige tõendite mittepiisavuse ning kuriteo puudumise korral

(Esser 2002: 607). Eesti mõistes on selliseks juhuks kriminaalmenetluse lõpetamine KrMS § 199 lg 1 p-s 1 toodud alustel, s.o kriminaalmenetluse aluse puudumise tõttu.

Kriminaalmenetluse lõpetamine muudel alustel on vastuolus õigusega õiglasele kohtumenetlusele. Seda olenemata sellest, kas menetlus lõpetatakse prokuratuuri või kohtu poolt, kuna konventsiooni artikli 6 lõikes 1 sätestatud õiguse tagamiseks ei piisa üksnes formaalselt kohtu poolt tehtud otsusest, vaid kohus peab olema otsustanud kriminaalsüüdistuse üle, s.t teinud otsuse selle kohta, kas konkreetne isik on konkreetse teo toime pannud ja kas konkreetne tegu on kuritegu. Vastuolu kõrvaldab aga kahtlustatava või süüdistatava kehtiv nõusolek kriminaalmenetluse lõpetamiseks, mis tähendab temapoolset nimetatud õigusest loobumist ning mis on Euroopa inimõiguste kohtu praktika kohaselt aktsepteeritav. (ibid: 608)

Siinkohal olekski aeg tutvuda esimese Euroopa inimõiguste kohtu kaasusega, mis peaks andma vastuse küsimusele, millistel tingimustel on võimalik loobuda konventsiooni art 6 lõikes 1 sätestatud õigusest.

Tegemist on Euroopa inimõiguste kohtu otsusega kohtuasjas Deweer v Belgia. Kaasuse asjaolud olid järgmised. Hr Deweer pidas lihaäri, kus müüs liha tol hetkel Belgias õigustloova aktiga kehtestatud piirmäärast kõrgema hinnaga. Pädev ametnik, kontrollides hr Deweer poodi, sedastas rikkumise ning saatis rikkumist puudutavad materjalid prokuratuuri. Prokurör määras sulgeda 48 tunni jooksul peale otsustusest teadasaamist äri. Äri pidi jääma suletuks kas seni, kuni kohus teeb Deweeri rikkumise osas oma otsuse, või seni, kuni Deweer tasub prokuröri poolt lepitusmenetluse raames pakutud summa - 10000.- Belgia franki. Prokuröri saadetud kirja kohaselt pidi Deweer teavitama prokuröri kaheksa päeva jooksul, kas ta nõustub lepitusmenetlusega. Lepitusmenetlusega nõustumise korral ei tuleks Deweeri rikkumine kohtus arutamisele. Deweeri poolt toimepandud rikkumise eest oli karistusena ette nähtud vangistus ühest kuust kuni viie aastani või trahv summas kolmest tuhandest kuni kolme miljoni Belgia frankini. Samuti võisid rikkumisega kaasneda mitmed administratiivsed sanktsioonid, millest raskeim oli äri sulgemine. Deweer tasus prokuröri lepitusmenetluse raames pakutud summa, millest teavitas prokuröri. Samuti teavitas ta prokuröri, et kavatseb rikkumise olemasolu, samuti selle aluseks olevat õigusakti vaidlustada ning nõuda temale tekitatud kahju hüvitamist. Hr Deweer pöördus Euroopa inimõiguste komisjoni poole ning vaidlustas, tuginedes EIÕKonv

artiklile 6, seda, et ta oli sunnitud tasuma lepitusmenetluses pakutud summa vältimaks oma äri sulgemist.

Esimese küsimusena kerkis kohtus esile see, kas hr Deweer saab tugineda konventsiooni artikli 6 lõikele üks, kuna see teatavasti laieneb isikutele, keda süüdistatakse kuriteos. Kohus lähtuski siinkohal ülalpool kirjeldatud süüdistuse materiaalsest kontseptsioonist ning asus seisukohale, et alates prokuröri poolt hr Deweerile saadetud kirjast, kus prokurör teavitas teda lepitusmenetluse kohaldamise võimalusest ning sellega mittenõustumisele järgnevast kohtumenetlusest tema poolt toimepandud rikkumise faktis, saab hr Deweeril pidada süüdistatavaks. Edasi järeltas kohus, et kuivõrd hr Deweer oli süüdistatav kuriteos, laienes temale konventsiooni art 6 lõikest 1 tulenev õigus õiglasele kohtumenetlusele, mis hõlmas ka õigust sisulisele arutelule tuginevale kohtuotsusele süüdistuse põhjendatuse kohta. Tasudes 10000.- Belgia franki lepitusmenetluse korras, jäi hr Deweer oma nimetatud õigusest ilma. Kohus asus seisukohale, et sellest õigusest loobumine on praktikas sageli võimalik, kuid selle eelduseks on asjaolu, et loobumine peab olema vabatahtlik. Puutuvalt hr Deweeril antud nõusolekusse leidis kohus, et seda ei saa pidada vabatahtlikuks. Surve, mille tõttu hr Deweer oma nõusoleku andis, väljendus prokuröri saadetud kirjas, mille kohaselt lepitusmenetlusega mittenõustumisele oleks järgnenud äri sulgemine, mis oleks kestnud kuni kohtuotsuse tegemiseni ning mille tulemusena oleks hr Deweerile tekitatud kahju. Surve oli seda tugevam, mida ilmsem oli disproportsioon lepitusmenetluse raames tasumisele kuulunud summa ning rikkumise eest ettenähtud sanktsiooni vahel. Lepitusmenetluse raames tasumisele kuulunud summa jäi sanktsiooni alammäära lähedusse, samas kui sanktsiooni ülemmäär oli mitmed sajad korrad suurem. Seega asus kohus seisukohale, konventsiooni artikli 6 lõikes 1 sätestatud õigus õiglasele kohtumenetlusele oli rikutud. (Euroopa inimõiguste kohtu otsus 27. veebruarist 1980.a. kohtuasjas Deweer v. Belgia, kaebuse nr 6903/75)

Niisiis nähtub ülalpool refereeritud kohtuotsusest, et õigusest õiglasele kohtumenetlusele on võimalik loobuda, kuid selline loobumine on kehtiv, s.t välistab nimetatud õiguse rikkumise ainult juhul, kui see on vabatahtlik. Vabatahtlik on loobumine siis, kui isikul on tõepoolest võimalus vabalt valida, kas nõustuda menetluse kohtuvälise lõpetamisega või mitte. Vabast valikust omakorda saab Euroopa inimõiguste kohtu tõlgenduse kohaselt rääkida siis, kui ei esine ilmset ebaproportsionaalsust nende tagajärgede vahel, mis kaasnevad menetluse lõpetamisega, ja nende vahel, mis ähvardavad isikut kohtumenetluse korral. Mida suurem on see ebaproportsionaalsus ja mida tõenäolisem on mainitud tagajärgede kaasnemine

kohtumenetlusega, seda suurem on tõenäosus, et tegemist on konventsiooniga vastuolus oleva sunniga (Esser 2002: 608-609).

Tulles nüüd konkreetsetelt kriminaalmenetluse lõpetamise juurde otstarbekuse kaalutlustel, seab ülalpool refereeritud kohtuotsus sellele järgmised nõuded. Esiteks eeldab kriminaalmenetluse lõpetamine isiku nõusolekut. Nõusolek kriminaalmenetluse lõpetamiseks peab olema vabatahtlik. Kriminaalmenetluse lõpetamisel isikule pandavad kohustused peaksid olema võimalikult lähedased nendele, mis kaasneksid isikule esitatava süüdistuse osas tõenäoliselt tehtava kohtuotsusega kaasnevate tagajärgedega.

1.3.2. Süütuse presumptsioon ja kriminaalmenetluse lõpetamine

Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni artikkel 6 lõige 2 sätestab demokraatlike riikide karistusõiguse versta-postiks oleva süütuse presumptsiooni. Selle sõnastus on järgmine: „Igaüht, keda süüdistatakse kuriteos, peetakse süütuks seni, kuni tema süü ei ole seaduse kohaselt tõendatud.“ Süütuse presumptsiooni näol on Euroopa inimõiguste kohtu ülalpool viidatud otsuses *Deweere v Belgia* väljendatud seisukoha järgi tegemist konventsiooni artiklis 6 lõikes 1 sätestatud õiguse konkretiseerimisega. Teisisõnu tähendab see, et kuriteos süüdistatavat tuleb pidada süütuks seni, kuni õiglasel kohtumenetluses ei ole leidnud tõendamist tema süü ning sõltumatu ja erapooletu kohus on süü osas oma otsuse teinud.

Kriminaalmenetluse lõpetamine, kui see ei toimu tõendite või kuriteo puudumise tõttu (s.t KrMS § 199 lg 1 p 1 alusel), on seega vastuolus süütuse presumptsiooniga, kui see sisaldab viidet isiku kuriteos süüdi olemisele, kuivõrd tema süü ei olnud ettenähtud korras tõendatud, samuti polnud kohus seda oma otsusega tuvastanud (vrd Esser 2002: 757-758). Kriminaalmenetluse lõpetamise otsustus ei pea sisaldama sõnaselgeid väiteid isiku süüdi oleku kohta. Süütuse presumptsiooniga on vastuolus mistahes otsustuses toodud argumentatsioon, mis viitab tõsiasjale, et otsustuse tegija peab isikut süüdi olevaks (ibid: 758).

Tuleb tõdeda, et kriminaalmenetluse lõpetamine KrMS § 202 alusel, s.t süü väikuse ja avaliku menetlushuvi puudumise korral, eeldab isiku süü suuruse hindamist. See omakorda tähendab, et kriminaalmenetluse lõpetamise otsus sisaldab paratamatult järeldust isiku kuriteos süüdi oleku

kohta ning selliselt on vastuolus Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni artikli 6 lõikega 2. Euroopa inimõiguste kohus, seades kriminaalmenetluse lõpetamise otsustusele teatud nõudeid, on suutnud seda vastuolu ületada. Alljärgnevalt käsitletakse süütuse presumptsiooni ning kriminaalmenetluse lõpetamise otsustuse omavahelist suhestatust puudutavat otsust.

Kohtuasja Adolf v Austria asjaolud olid järgmised. Pr Proxauf esitas prokuratuuri kaebuse, milles väitis, et hr Adolf viskas teda võtmekimbuga ning tekitas talle kehavigastusi. Prokuratuur alustas kriminaalmenetluse Austria Karistusseadustiku § 83 alusel – kehavigastuste tekitamise tunnustel - ning andis politseile ülesande selgitada välja toimunu asjaolud. Politsei kuulas üle pr Proxauf poolt nimetatud tunnistajad, kelle ütluste alusel tuvastati, et tüli käigus viskas hr Adolf pr Schuh suunas ümbriku, milles oli üks võti. Ümbrik ei tabanud pr Schuh't, kuid tabas esmalt pr Proxauf kätt ja seejärel tema rinda. Kohtuarstlik ekspertiis näitas, et tabamuse tagajärjel tekkis pr Proxauf käele pindmine kriimustus, rinnale vigastusi ei tekkinud. Hr Adolf ei tunnistanud, et ta oleks mistahes viisil tekitanud pr Proxauf'ile kehavigastusi. Prokuratuur, kuhu kriminaalasja materjalid tagastati, taotles esimese astme kohtult kriminaalmenetluse lõpetamist, kuna Austria Karistusseadustiku §-s 42 sätestatud nõuded on täidetud. Nimetatud säte kehtib praeguseni (vt Austria Karistusseadustiku (*Strafgesetzbuch*) § 42) ning sätestab, et kui tegemist on kuriteoga, mille eest seadus näeb ette rahalise karistuse või vangistuse kuni kolm aastat, ei karistata teo eest, kui kuriteotoimepanija süü on tühine, teo tagajärjed puuduvad või on tühised ning preventiivsetest kaalutustest lähtuvalt puudub vajadus isikut karistada. Kohus lõpetaski kriminaalmenetluse tuginedes menetluses tuvastatud asjaoludele, nagu nad on ülalpool kirjeldatud. Oma määrust põhjendades on kohus viidanud, et kohtuarstliku arvamuse kohaselt tekitati pr Proxauf'ile kehavigastusi, mis paranevad kolme päevaga, kuriteotoimepanija süü on vaadeldav tühisena ning on alust arvata, et edaspidi käitub ta õiguskuulekalt. Hr Adolf vaidlustas kohtumääruse kõrgemalseisvas kohtus, kuid tema kaebust ei vaadatud läbi, kuna Austria Kriminaalmenetluse seadustiku kohaselt oli selle määruse vaidlustamisõigus vaid prokuröriil. Hr Adolf pöördus Euroopa inimõiguste komisjoni poole leides, et kohtu kirjeldatud määrus on vastuolus EIÕK-õiguse artikliga 6. Seejärel esitas kõrgemalseisev prokurör kõrgeimale kohtule taotluse esimese astme kohtu otsuse tühistamiseks, kuna see on oma motiividelt vastuolus muuhulgas EIÕK-õiguse artikliga 6. Kõrgeim kohus jättis aga otsuse jõusse ning selgitas järgmist. Austria Karistusseadustiku § 42 näol on tegemist menetlusökonomiale suunatud sättega. Selle sätte kohaldamine ei eelda, et oleks kindlalt tuvastatud, et isik on toime pannud kuriteo. Piisab

sama tasemega kahtlusest, mis annaks aluse isikule süüdistuse esitamiseks. Võttes hüpoteesiks asjaolu, et isik võis kuriteo toime panna, kontrollib kohus, kas sel juhul oleksid täidetud viidatud sätte kohaldamise tingimused. Kohtumäärus, millega kriminaalmenetlus lõpetatakse nimetatud sätte alusel, ei ole mingil määral võrdsustatav isiku süüdi tunnistamisega, olenemata sellest, kui võrd hoolikas on kohus oma motiivide sõnastamisel. Kuna kohtumäärus, millega kohaldatakse Austria Karistusseadustiku § 42, ei sisalda otsustust isiku süüdi oleku kohta, ei kohaldu antud juhul ka EIÕKonv art 6. Euroopa inimõiguste kohus nõustus Austria kõrgeima kohtu arvamusega Austria Karistusseadustiku § 42 iseloomu osas ning sedastas, et selle sätte kohaldamine ei eelda isiku süüditunnistamist ega ole samastatav sellega. Samuti leidis Kohus, et Austria alama astme kohtu määrust tuleb lugeda kõrgeima kohtu otsuse valguses. Viimane kõrvaldas igasugused kahtlused puuutvalt hr Adolphi süüditunnistamisesse, mistõttu EIÕKonv artiklis 6 sätestatud õigused ei ole rikutud. (Euroopa inimõiguste kohtu otsus 26. märtsist 1982.a. kohtuasjas Adolf v Austria, kaebuses nr 8269/78)

Siinkohal tasuks mainida, et Euroopa inimõiguste kohus otsustas konventsiooni artikli 6 rikkumise puudumise kasuks häälteenamusega neli kolme vastu. Seetõttu on huvitav uurida, millele tuginesid kolm vähemusse jäänud kohtunikku ning millistele järeldustele nad jõudsid. Kolme vähemusse jäänud kohtuniku eriarvamuse kohaselt on nad seisukohal, et Austria alama astme kohtu määrusega rikuti EIÕKonv art 6 lõigetes 1 ja 2 sätestatud õigusi. Nimetatud kohtumääruse sõnastus on ühemõtteline ega ole tõlgendatav teisiti kui kohtu arvates pani hr Adolf toime kuriteokoosseisule vastava teo ning on selles süüdi. Austria kõrgeima astme kohus jättis määruse jõusse. Kõrgeima kohtu selgitused, mille kohaselt peaks alama astme kohtu määruse väited üksnes kirjeldama kahtlustuse sisu ja astet, ei saa kõrvaldada juba asetleidnud süütuse presumptsiooni ning õiglase kohtumenetluse õiguse rikkumist. Siinkirjutaja ühineb eriarvamuse autoritega ning leiab, et EIÕKonv art 6 lõigete 1 ja 2 rikkumine on kirjeldatud juhul aset leidnud.

Tulles nüüd tagasi Eestisse, tuleb peatuda veel mõningatel kehtiva õiguse iseärasustel. Esiteks, nagu ülalpool mainiti, räägib KrMS § 202 lg 1 isiku süü suurusest. Samas ei kõnele see sätte mitte kuriteo toimepanija, vaid kahtlustatava või süüdistatava süüst. Kuigi viidatud sätte ei sisalda ühtegi teist grammatilise tõlgendamise tulemusena ilmnevat viidet asjaolule, et sättes oleks silmas peetud hüpoteetilist süüd, tuleks seda siiski nimetatud viisil mõista. Siit tuleneb ka asjaolu, et kriminaalmenetluse lõpetamisel tohib kohus või prokuratuur tugineda vaid hüpoteetilise süü

suurusele ning peab määruse sõnastusel vältima isiku süü kategoorilist konstateerimist, piirdudes kahtlustuse kirjeldamise ning hüpoteetilise süü suuruse hindamisega. Siinkohal tuleb tõdeda, et enamuse, kui mitte kõik, autori poolt käesoleva töö kolmandas peatükis analüüsitavad kohtu ja prokuratuuri poolt kriminaalmenetluse KrMS §-le 202 tuginevad lõpetamise määrused, on siiski sõnastatud kategooriliselt. Vastuolu EIÕK konv artikli 6 ning kirjeldatud olukorra vahel mõningal määral leevendab KrMS § 202 lg-st 1 tulenev kahtlustatava või süüdistatava nõusoleku nõue, mis annab aluse väita, et ta on loobunud oma õigusest õiglasele kohtumenetlusele. Samas jääb siiski püsima vastuolu süütuse presumptsiooniga, kuna sellest ei ole võimalik loobuda. Korraku õigusteadlased ja praktikud palju tahes, et isiku kriminaalmenetluse lõpetamiseks antud nõusolek ei ole samastatav süü ülestunnistamisega ning et kriminaalmenetluse lõpetamine otstarbekuse kaalutlustel ei võrdu isiku süüdi tunnistamisega, jääb tavainimesele see sama arusaamatuks nagu võla- ja asjaõiguste abstraktsioonipõhimõte. Siinkirjutaja arvates on süütuse presumptsiooni ning otstarbekuse kaalutlustel kriminaalmenetluse lõpetamise omavaheline kooskõla vaid näiline. Sisuliselt ei ole vastuolu võimalik kõrvaldada. Samas võib küsida, kas demokraatlik õigusriik võib ülalpool nimetatud tingimustel (isiku nõusolek, lähtumine hüpoteetilisest süüst) loobuda süütuse presumptsiooni formaalse tähenduse ületähtsustamisest, selle finesside külge klammerdumisest ning tunnistada, et kriminaalmenetluslik oportuuniteet on piiratud ressursside ja aina kasva kriminaalmenetluste arvu tingimustes hädavajalik. Või peaks õigusriik reaalse elu ees silmad kinni pigistama ning ütlema, et kriminaalmenetluses kehtib eranditult legaliteet? Küsimus, kas selliselt käituv riik suudab tõepoolest tagada kõikide kuritegude põhjalikku ja tulemuslikku menetlemist, saab viimati nimetatud olukorras väga suure tõenäosusega siiski eitava vastuse.

II. Peatükk. Süü väiksus ja avaliku menelushuvi puudumine kriminaalmenetluse lõpetamise eeldustena

2.1. Süü väiksus kriminaalmenetluse lõpetamise eeldustena

Teatavasti näeb Kriminaalmenetluse seadustiku § 202 ette kriminaalmenetluse lõpetamise juhtudel, kui kuriteo toimepanija süü ei ole suur. Käesolevas alapeatükis uuritakse, millistel juhtudel võib väita, et süü ei ole suur. Kuid enne kui asuda süü suuruse hindamiskriteeriumite juurde, tuleks esmalt jõuda selgusele, mida süü all mõeldakse.

2.1.1. Süü mõiste

1. septembril 2002.a. jõustunud Karistusseadustik lähtub normatiivsest süümõistest (Sootak, Pikamäe 2004: § 32, komm. 1). Normatiivse süümõiste kohaselt kujutab süü endast normatiivset etteheidet isikule, kes on pannud toime koosseisupärase ja õigusvastase teo. Isikule heidetakse ette seda, et kuigi ta oleks võinud käituda normikonformselt, käitus ta normivastaselt (Sootak 2003: 112).

Vastuse küsimusele, kuidas tuvastatakse süü igal konkreetsel juhul, teisisõnu, kuidas tehakse kindlaks, kas õigusvastase teo toimepannud isikut saab käsitada selles süüdi olevana, annab Karistusseadustiku § 32 lg 1, mis sätestab, et isik on teo toimepanemises süüdi, kui ta on süüvõimeline ja puuduvad süüd välistavad asjaolud. Seega on süüalise teo toimepanemisel kaks eeldust: teo toimepanija peab olema süüvõimeline ning peavad puuduma süüd välistavad asjaolud.

Süüalise teo toimepanemise esimene eeldus – süüvõime - on isiku võime teada ühiskonnas kehtivaid norme ja neid järgida (Sootak 2001: 454). Süüvõime jaatamiseks on omakorda kaks eeldust, mis peavad üheaegselt täidetud olema. KarS § 33 kohaselt on isik süüvõimeline, kui ta on vähemalt neljateistaastane ja süüdiv. Süüvõime vanuseline eeldus tuleneb süü olemusest. Kuna süü on normatiivne etteheide isikule selle eest, et ta normiga kooskõlas oleva käitumise asemel valis normi rikkumise, saab sellist etteheidet teha üksnes isikule, kes oma vaimse arengu tasemelt on võimeline normidest aru saama ja nendele vastavalt oma käitumist korrigeerima. Selle võime omandamiseks peab isik olema jõudnud teatud vanusesse. Konkreetse vanuselise

piiri tõmbamine on õiguspoliitiline otsus (Sootak 2001: 454). Süüvõime teiseks eelduseks on süüdivus. Karistusseadustiku § 34 sisaldab süüdivuse kriteeriume. Viidatud säte defineerib süüdivust negatiivselt ning sätestab, et süüdiv ei ole isik, kes teo toimepanemise ajal ei ole võimeline saama aru oma teo keelatusest või oma käitumist vastavalt sellele arusaamisele juhtima. Võimetus oma teo keelatusest aru saada või tegusid juhtida peab süüdimatuse jaatamiseks olema tingitud isiku psüühikast: vaimuhaigusest, ajutisest raskest psüühikahäirest, nõrgamõistuslikkusest, nõdrameelsusest või muust raskest psüühikahäirest. Tegemist on meditsiiniliste kriteeriumitega, mida tuvastatakse vastavaid eriteadmisi omavate isikute poolt. Lisaks sellele, et isik saab tegu toime pannes viibida süüdimatusseisundis, on võimalik ka olukord, mil süüdivus ei puudu täielikult, vaid on piiratud. See tähendab, et isikul küll esineb üks ülalpool loetletud psüühikahäiretest, kuid siiski on tal osaliselt säilinud võime oma tegude keelatusest aru saada ja neid juhtida (Sootak, Pikamäe 2004: § 35, komm 1) Neil juhtudel on isiku süü vaadeldav väiksemana ning kohus võib KarS § 60 kohaselt sellise isiku karistust kergendada (ibid: komm 4).

Kuid isegi kui isik on ületanud seaduses kehtestatud vanusepiiri ja on süüdiv, ei pruugi tema toimepandud õigusvastane tegu olla süüline, kuna süü võib olla välistatud seaduses sätestatud põhjustel. Süüd välistavad asjaolud on sätestatud Karistusseadustiku §-des 38-43. Iseseisvaid aluseid on kokku kolm: vabatahtlik loobumine süüteoaktsest, vältimatu eksimus teo keelatuses ning süü puudumine ettevaatamatuse korral.

Mõistel «süü» on karistusõiguses kahene funktsioon. Esmalt annab süü aluse isiku karistamiseks. (Samson 2001: 216) Süü taga on isiku võime aru saada oma teo õiguslikust taunitavusest. Kuna ta on sellest aru saanud, kuid siiski taunitava käitumise kasuks otsustanud, heidetakse talle sellist käitumist ette. Õigusliku sisuga etteheite teeb isikule kohus, tunnistades ta süüdi süüteo toimepanemises ning mõistes talle karistuse. Süü teine funktsioon on karistuse valiku funktsioon. Karistusseadustiku § 56 lg 1 sätestab, et karistamise aluseks on isiku süü. Viidatud seaduse sätte teine lause loetleb asjaolusid, mida karistuse mõistmisel arvestama peab. Mainitud sätte mõttes on tegemist süü kui kvantifitseeritava nähtusega, millest edaspidi pikemalt juttu tulebki.

2.1.2. Süü suuruse hindamine

Süüühimõttest tuleneb järgmine maksimum, - süü ei ole mitte üksnes karistamise alus, vaid on suuresti ka karistuse „mõõt“. Karistuse mõistmisel tuleb esmajärjekorras lähtuda isiku süü suurusest. Kriminaalmenetluse lõpetamine KrMS § 202 alusel eeldab, et kuriteo toime pannud isiku süü ei ole suur. Seega tuleb ka kriminaalmenetluse lõpetamise kaalumisel hinnata süü suurust. Saksa õiguskirjanduses ollakse seisukohal, et süü suuruse hindamisel tuleb lähtuda juriidilistest kriteeriumitest ning jätta moraali valdkonda kuuluvad väärtusmastaabid kõrvale (Pfeiffer 2003: § 153, äärenr 16) Nii tuleks kriminaalmenetluse lõpetamise eelduseks oleva süü suuruse hindamisel arvestada samu asjaolusid, mis omavad tähendust karistuse mõistmisel (Rieß 1989: § 153, äärenr 21). Sama põhimõte on väljendatud eelmises peatükis mainitud Riigi peaprokuröri juhise punktis 1.

Karistusseadustiku § 56 lõikest 1 tulenevalt tuleb süü suuruse hindamisel arvestada kergendavaid ja raskendavaid asjaolusid, samuti tahtluse ja ettevaatamatuse liiki teo toimepanemisel. Mainitud sättes sisalduvad viited võimalusele mõjutada süüdlast edaspidi hoiduma süütegude toimepanemisest ja õiguskorra kaitsmise huvidele, mida samuti karistuse mõistmisel arvestada tuleb, tähistavad, nagu ülalpool mainitud, vastavalt eri- ja üldpreventiivseid kaalutlusi (Sootak, Pikamäe 2004: § 56 kom 10.2 ja 11). Riigi peaprokuröri juhises on rõhutatud, et süü ei ole reeglina suur, kui esinevad karistust kergendavad asjaolud. Karistust kergendavate asjaolude näitlik loetelu on sätestatud Karistusseadustiku §-s 57. Kergendavateks asjaoludeks on viidatud sätte kohaselt süüteo tagajärgede ärahoidmine, abi andmine kannatanule vahetult peale süüteo toimepanemist, kahju hüvitamine, aktiivne kaasaaitamine süüteo avastamisele (seega tegevkahetsuse juhtumid), süü ülestunnistamisele ilmumine, puhtsüdamlik kahetsus, süüteo toimepanemine raske isikliku olukorra, sunni, ähvarduse, teenistusliku, majandusliku või perekondliku sõltuvuse või õigusvastase käitumisega esile kutsutud tugeva hingelise erutuse mõjul, süüteo toimepanemine hädakaitse piiride ületamisel, samuti selle toimepanemine raseda või kõrges eas isiku poolt.

Riigi peaprokuröri 20. detsembri 2005.a. juhisele eelnenud, Kriminaalmenetluse seadustiku foorumis avaldatud KrMS § 202 abistavas infos oli väljendatud seisukoht, mille kohaselt süü ei ole suur nende kuritegude puhul, kus kergendavaid ja raskendavaid asjaolusid arvestades ei pea karistus ületama konkreetse kuriteo eest ettenähtud karistuse keskmist määra. Taoline lähenemine

kajastab juba Ilmar Rebase poolt kirja pandud ja aastate jooksul Eesti karistusõiguspraktikas juurdunud arusaama, mille kohaselt võetakse konkreetse kuriteo eest karistuse mõistmisel aluseks seaduses ettenähtud sanktsiooni keskmine ning korrigeeritakse see kergendavate ja raskendavate asjaolude olemasolust lähtudes vastavalt kas alandamise või karmistamise suunas (Kivi, Sootak 2001: 476; Rebane 1980: § 36, komm. 9). Silmas tuleb pidada ka seda, et süü suuruse hindamisel ei tohi arvestada koosseisulisi raskendavaid või kergendavaid asjaolusid, samuti tahtluse ja ettevaatamatuse liiki, mis on sätestatud kuriteo subjektiivse koosseisu täitmise eeldusena (Kivi, Sootak 2001: 476-477). Kergendavate ja raskendavate asjaolude kaalumisel ei ole niivõrd oluline nende arv, kuivõrd olemus. See tähendab, et mõni väga kaalukas kergendav asjaolu võib kaaluda üles ka mitut raskendavat ning süü suurus võib siiski jääda keskmisest allapoole ning vastupidi.

Tahtluse või ettevaatamatuse aste on süü suurust mõjutava asjaoluna eraldi välja toodud ka Riigi peaprokuröri juhises (Juhis p 1). Kuigi tahtlus ja ettevaatamatus paiknevad neoklassikalise süüteomõiste esimesel tasandil subjektiivse süüteokoosseisu all ega kujuta endast, erinevalt klassikalisest süüteomõistest, süü vorme, tuleks siinkirjutaja arvates nõustuda Karistusseadustiku kommenteeritud väljaande autoritega alljärgnevas. Normatiivne etteheide teo toimepanijale on seda suurem, mida olulisemalt eirab ta oma suhtumisega teosse ühiskonnas kehtivaid norme. Tahtlikult kehavigastusi tekitanud isikule tehtav normatiivne etteheide on oluliselt suurem, kui etteheide, mida tehakse kehavigastusi ettevaatamatusest tekitanud isikule. Selliselt mõjutab asjaolu, millise tahtluse ja ettevaatamatuse liigiga on konkreetne tegu toime pandud, otseselt teo toimepanija süü suurust. (vrd Sootak, Pikamäe 2004: § 56 komm 9.1)

Ka isiku panus kuriteo toimepanemisse on asjaolu, mis mõjutab tema süü suurust. Süü on vaadeldav tühisena, kui tegemist on teisejärgulise osalusega kuriteo toimepanemises (Pfeiffer, Fisher 1995: § 153, äärenr 2). See põhimõte on välja toodud ka Riigi peaprokuröri juhises (Juhis p. 1). Mõistagi on kuriteo täideviija süü reeglina suurem kui kaasaaitaja süü. Kaastäideviimise ja osavõtu vahel tehaksegi reeglina vahet teovalitsemisteooriast lähtudes, võttes teisisõnu aluseks seda, kas kõik teo toimepanijad valitsevad tegu ehk osalevad võrdsetel alustel otsuse vastuvõtmisel, kas ja kuidas tegu toime panna. (Sootak, Pikamäe 2004: § 21 komm 5.1) Juhul kui isik, kelle teod täidavad mõne kuriteokoosseisu tunnuse, ei osale kuriteo toimepanemise fakti ja tehiosid puudutava otsuse langetamises, käsitletakse teda osavõtjana. Seetõttu on mõistetav, et kaasaaitaja süü on reeglina väiksem. Sama ei saa ilmselt öelda kihutaja kohta, kuna just viimase tegude tulemusena tekib täideviijal tahtlus tegu toime panna. Kihutaja näol on nimelt

tegemist õigushüve kahjustamise kaaspõhjustajana. Just tema aktiivsest tegutsemisest algab õigushüve kahjustamiseni viiv ahel, mistõttu loetakse kihutamist raskuse poolest võrreldavaks täideviimisega (Sootak 2004: 69-70). Kihutaja rolli sellisest hinnangust lähtub ka Karistusseadustiku § 22 lg 5, mis annab võimaluse kergendada üksnes kaasaaitaja karistust, mitte aga kihutaja oma. Ülaltoodu alusel asub autor seisukohale, et kui kaasaaitaja süü on tõepoolest reeglina täideviija süüga võrreldes vaadeldav väiksemana, ei saa samasugust järelust teha kihutaja osas. Sisult sama mõte on silmas peetud ka Riigi peaprokuröri juhises, kuna juhise punktis 1b on viidatud just KarS § 22 lõikele 5. Lisaks kaasaaitajale, kelle süü on reeglina vaadeldav väiksena, võib sama hinnangut anda ka täideviija süüle, kui tema puhul ei saa küll rääkida vahendist vahendliku täideviimise mõttes, kuid kui kuriteo toimepanemine tema poolt on näiteks suuresti tingitud teise isiku poolsest ahvatlemisest (Pfeiffer, Fischer 1995: § 153, äärenr 2).

Lisaks sellele, et panus kuriteo toimepanemisse võib tõepoolest väljenduda kuriteo toimepanemise erivormides (täideviimine või osavõtt), on mõeldav ka olukord, kus kaastäideviijatena käsitlevate isikute panus ning sellest tulenevalt ka nende süü on erinev. Nii on kehalise väärkohtlemise puhul mõeldav, et üks kaastäideviijatest A lööb kannatanut vaid ühel korral rusikaga näkku, samal ajal kui teine kaastäideviija B kasutab kannatanu suhtes intensiivset ja kestva vägivalda (nt lööb korduvalt jalgadega keha ja näo piirkonda). Kuna A ja B eelnevalt langetatud, kooskõlastatud otsus kannatanu suhtes vägivalda kasutada välistab antud juhul täideviija ekstsessi sätete kohaldamise (eeldusel, et tegemist ei olnud raskete kehavigastuste tekitamisega B poolt), tuleks siinkohal tõepoolest tõdeda kaastäideviijate panuste erinevust, millest tulenevalt on erinevana hinnatav ka nende süü suurus. Sellest tulenevalt on mõeldav, et grupis kuriteo toimepannud kaastäideviijate suhtes rakendatakse erinevaid õiguslikke tagajärgi, ehk osade kaastäideviijate suhtes menetlus lõpetatakse, teistele esitatakse süüdistus (vt Juhis p 18).

Saksa õiguspraktikas peetakse süüd väikseks sageli ka juhtudel, mil kõne alla oleks võinud tulla mõni õigusvastasust või süüd välistav asjaolu, kuid hoolika kaalumise tulemusena leitakse siiski, et tegu on õigusvastane ja süüline. (Rieß 1989: § 153, äärenr 23). Nii võib süüd vaadelda väiksena juhul, kui ohtu kõrvaldav isik eksib kaitstava ja kahjustatava huvi olulisuse kaalumisel ning kahjustab huve, mis on küll kaitstavast huvist vähem oluline, mitte aga ilmsel määral, mistõttu tema tegevus ei ole vaadeldav hädaseisundis tegutsemisena. Sarnaselt tuleks hinnata ka

isiku süü suurust, kes paneb kuriteo toime hädavajadusest tingituna (nt varastab toiduaineid, kuna tal puudub raha nende ostmiseks, tungib sisse hoonesse ajendatuna soovist pääseda sooja ruumi, paneb toime kindlustuskelmuse, saamaks raha lapsele vajaliku operatsiooni eest tasumiseks jne), kuid tegemist ei ole siiski hädaseisundiga (vt Pfeiffer, Fischer 1995: § 153, äärenr 2). Samuti tasuks süü väiksust jaatada ka juhul, kui teo keelatuses eksiva isiku eksimus on küll välditav, kuid selle vältimine eeldanuks isikult olulisi pingutusi.

Hädakaitse piiride ületamisel toimepandud süütegu on ka Eestis üks karistust kergendavatest asjaoludest, mis teeb temast ühtlasi ka süü suurust vähendava asjaolu. Kergendavate asjaolude loetelu on teatavasti avatud, mistõttu Saksamaa ülalkirjeldatud praktika on vajadusel hõlpsasti ülevõetav ka Eestis ning õigusvastasust ja süüd välistavate asjaolude olemasoluga piirnevatel juhtudel võib seda kergendavaks asjaoluks lugeda ning süüd väiksena vaadelda. Eespool toodud seisukohta toetab ka Riigi peaprokuröri juhise punktis 1 tehtud viide kuriteo toimepandud isiku vanusele ning arusaamisvõimele. Teatavasti sätestab Karistusseadustiku § 38 süüd välistava asjaoluna ettevaatamatusest toimepandud kuritegude puhul isiku võimetust aru saada, mida temalt eeldatakse ja oma käitumist vastavalt sellele arusaamisele juhtida, kui see on tingitud isiku füüsilistest või vaimsetest võimetest. Isiku vanus on vaadeldav füüsilise eripärana, millest tulenevalt võib isiku arusaamisvõime olla tavapärasest piiratum. Kui ettevaatamatusest toimepandud kuritegudes võivad vanus ning muud füüsilised ja vaimsed võimed välistada süü, - seega ühtlasi ka kuriteo, siis tahtlikult toimepandud tegude puhul võivad isiku vanus ning tema arusaamisvõime olla süüd vähendavateks asjaoludeks. Lisaks sellele on Riigi peaprokuröri juhise punktis 1b toodud loetelu juhtumitest, mil süü on reeglina vaadeldav väiksemana. Nendeks juhtumiteks ongi õigusvastasust või süüd välistavate asjaoludega lähedased juhud: §-s 35 sätestatud piiratud süüdivus ja § 39 lõikes 2 sätestatud välditav eksimus teo keelatuses.

Ülalpool esitatud mõttekäigust kumab läbi, et süü suuruse kindlaksmääramisel omab tähtsust ka isiku motiiv ja tema meelestatus (Pfeiffer 2003: § 153, äärenr 18). Süüd võib vaadelda väiksemana, kui hoonesse sissetunginud ja ukسلuku ärälõhkunud isik tegi seda soovist külma käest sooja ruumi pääseda. Seevastu väikeseks ei saa ilmselt pidada selle isiku süüd, kes lõhkus ukسلuku ära ja tungis korterisse, kus korraldas korralageduse, kättemaksu soovist ajendatuna.

Saksamaal ollakse seisukohal, et võrreldes lõpuleviidud kuriteo ja ka lõpetatud katsega on süü vaadeldav väiksemana ettevalmistamise piiri vastsetl ületanud kuriteokatse puhul (Pfeiffer,

Fischer 1995: § 153, äärenr 2). Riigi peaprokuröri juhise punktis 1b on samuti viidatud Karistusseadustiku § 25 lõikele 6, mis lubab kohtul kergendada kuriteokatse toimepannud isiku karistust. Samas süü suuruse kindlaksmääramisel tuleks Saksamaa eeskujul tõepoolest pöörata tähelepanu ka sellele, kas kuritegu jäi lõpuleviidud katse staadiumisse üksnes väliste sekkumiste tõttu, või oli kuriteokatse küll alanud, kuid oma ettekujutuse järgi oleks teotoimepanija pidanud tegema veel midagi, mis jäi sekkumise tõttu tegemata. Küsimus on siin nimelt selles, et viimati mainitud juhul jäi veel võimalus, et kuriteo toimepanemisele suunatud teise sammu käigus või selle järel oleks toimepanija ümber mõelnud ning ka kuriteokatses loobunud. Seda tuleks toimepanija süü suurust hinnates autori arvates arvestada.

Siinkirjutaja ei tahaks samas täiel määral nõustuda Riigi peaprokuröri juhises toodud väitega, et süü suurust näitab seadusandjapoolne karistusõigusnormi sanktsioonis antud hinnang konkreetsele kuriteoliigile (Juhis p 1). Teatud mõttes on see tõesti nii. Karistusseadustiku § 56 lg 1 esimese lause kohaselt on karistamise aluseks isiku süü. Riigikohtu üldkogu on oma otsuses 17. märtsist 2003.a. Karistusseadustiku § 199 lõikes 2 sätestatud karistumääraga seonduvalt argumenteerinud alljärgnevalt: „... tuleb eeldada, et seadusandja arvates vastab varguse eest ettenähtud vangistuse pikkus süü suurusele, võimaldab mõjutada süüdlast edaspidi hoiduma süütegude toimepanemisest, arvestab õiguskorra kaitsmise huvisid ning tagab sellega karistuse eesmärkide saavutamise.“ (RKL nr 3-1-3-10-02) Riigikohtu tsiteeritud lauses peegeldub seisukoht, et pannes paika erinevaid sanktsioonimäärasid võrdleb seaduseandja erinevate kuritegude raskust ning ühtlasi ka kuriteo toimepanijale tehtava normatiivse etteheite suurust ehk süüd. Seega ei tule süüd hinnata üksnes konkreetse kuriteoliigi kontekstis, vaid kogu karistusseadustiku eriosa kontekstis. Samas, nagu nähtub ka Riigikohtu toodud tsitaadist, ei arvesta seaduseandja erinevaid sanktsioonipiire määratledes mitte ainult süüd, vaid ka üld- ja eripreventiivsed kaalutlusi, mis mängivad sanktsioonide kehtestamisel olulist rolli. Autori seisukoha selgituseks alljärgnevalt lihtne näide. Teatavasti näeb Karistusseadustiku § 199 lg 2 korduvalt toimepandud varguse eest karistusena ette kuni viieaastast vangistust. Karistusseadustiku §-s 121 sätestatud kehalise väärkohtlemise eest on maksimaalseks karistuseks aga kolm aastat vangistust. Samas väita, et isiku süü, kes on teist korda varastanud poest kaupa 1000.- krooni eest, on suurem, kui selle isiku süü, kes on korduvalt kasutanud oma perekonnaliikmete suhtes vägivalda, oleks pehmelt öeldes ennatlik. Seetõttu tuleb omakorda nõustuda Riigi peaprokuröri juhises väljendatud seisukohaga, et muude asjaolude hulgas mõjutab süü suurust kuriteoga tekitatud kahju liik ja suurus. Ülaltoodud näites on vargusega tekitatud

võrdlemisi tühine materiaalne kahju, samal ajal kui kehalise väärkohtlemisega on ilmselgelt tekitatud suur mittevaraline kahju: füüsiline ja hingeline valu.

Õige oleks niisiis otsustada süü suuruse üle arvestades kõiki süüd mõjutavaid asjaolusid kogumis. Kokkuvõtvalt ja ehk veidi lihtsustades võiks Riigi peaprokuröri juhisele tuginedes väita, et kui kaalumisele tulevate asjaolude hulgas on ülekaalus süü suurust vähendavad tegurid, ei ole süü Kriminaalmenetluse seadustiku § 202 mõistes suur (vrd Juhis p 2). Samas ei tohiks süü suuruse hindamisel lähtuda üksnes süüd vähendavate ja suurendavate või raskendavate asjaolude arvust ning otsustada süü suuruse üle lähtuvalt sellest, milliseid asjaolusid on arvuliselt rohkem. Nagu juba eespool mainiti seoses kergendavate ja raskendavate asjaoludega, võivad süüd mõjutavad asjaolud olla erineva kaaluga, mida samuti silmas pidada tuleb.

Süü suuruse hindamise teema lõpetuseks tuleks märkida, et Eestis lähtutakse kriminaalmenetluse lõpetamisel KrMS § 202 alusel n.n keskmise süü teooriast. KrMS § 202 kasutab mõistet „süü ei ole suur“. Nagu ülalpool toodud käsitlusest nähtub, ollakse seisukohal, et „süü ei ole suur“ kui kriminaalmenetluse esemeks oleva kuriteo eest mõistetav karistus ei pea süüst lähtuvalt ületama seaduses konkreetse kuriteo eest ettenähtud sanktsiooni keskmist määra. Siinkohal, otsides vastust küsimusele, milline peaks olema karistus konkreetse kuriteo eest, lähtutakse üksnes teosüüst (Juhis p 1). Teosüü kindlaksmääramisel omakorda võetakse arvesse üksnes konkreetset tegu, mitte aga kuriteo toimepanija isiksust, tema senist ega tulevast elukäiku (Sootak 2003: 79). Huvipakkuv on autori arvates võrdlus Saksa Liitvabariigi otstarbekuse põhimõtet käsitletava regulatsiooniga. Nimelt kasutatakse Saksa Kriminaalmenetluse seadustiku (*Strafprozessordnung*) §-s 153 mõistet „tühine süü“ (*geringere Schuld*). Teoorias tõlgendatakse „tühise süü“ mõistet järgmiselt. Süü on tühine siis, kui süüd silmas pidades jääks karistus konkreetse delikti eest karistusraamide „alumisse alasse“ (Rieß 1989: § 153, äärenr 21). Süü tühisust hinnatakse nii nagu Eestiski konkreetse kuriteo raames. Kuid süü tühisusest räägitakse vaid siis, kui süü jääb selgelt alla konkreetsele deliktile keskmiselt omasele süüle (ibid: äärenr 22). Kuna õiguskirjanduses räägitakse karistusraamide „alumisest alast“, millest on loogiliselt tuletatav ka „ülemine“ ja „keskmine“ ala, ja nendele vastavad tühine, suur ja keskmine süü, siis võib väita, et võrreldes Eestis kehtiva regulatsiooniga seab Saksa Kriminaalmenetluse seadustik kriminaalmenetluse lõpetamist võimaldavale süüle rangemad raamid, võimaldades menetluse lõpetamist kui süü ulatub ligi 1/3 süü ülemmäärast. Samas kehtib ülalpool öeldu üksnes sellise kriminaalmenetluse lõpetamise kohta, mille jätkamiseks puudub avalik huvi ning millega ei kaasne kohustuste

panemist kuriteo toimepanijale. Saksa Liitvabariigi kehtiv õigus võimaldab nimelt lõpetada kriminaalmenetluse ka nendel juhtudel, kus avalik huvi konkreetse teo menetlemise vastu küll eksisteerib, kuid seda saab kõrvaldada kuriteo toimepanijale seaduses sätestatud kohustusi pannes. Nimetatud võimalus on ettenähtud Saksa Kriminaalmenetluse seadustiku §-s 153a (*Strafprozessordnung* § 153a Abs 1). Viidatud sätte sõnastus on alates 01. märtsil 1993.a. muutunud. Laiendatud on sättega hõlmatud tegude ringi seeläbi, et sättes varem sisaldunud mõiste „tühine süü“ on asendatud tingimusega „kui süü suurus võimaldab“ („*die Schwere der Schuld nicht entgegensteht*“) (vt Roxin 1995: 82, äärenr 15; 493, äärenr 24). Sätte uus, tsiteeritud sõnastus võimaldab kriminaalmenetluse lõpetamist ühes kohustuste panemisega ka keskmise süü alasse jäävate tegude puhul. Seevastu suure süü alasse jäävate tegude puhul ollakse seisukohal, et süü suurus ei võimalda kriminaalmenetluse lõpetamist. (Meyer-Goßner 2004: § 153a, äärenr 7) Selles perspektiivis on Saksa Liitvabariigi kriminaalmenetlusõiguse võimalused Eesti õigusega võrreldes laiemad, kuna § 153a kohaldamine on mõeldav ka kuni „kahe kolmandikuni“ ulatuvat süüd kätkevate tegude puhul.

2.2. Avaliku menetlushuvi puudumine kriminaalmenetluse lõpetamise eeldusena

Kriminaalmenetluse seadustiku § 202 lg 1 võimaldab kriminaalmenetlust otstarbekuse kaalutlustel lõpetada üksnes siis, kui kriminaalmenetluse jätkamiseks puudub avalik menetlushuvi. Avaliku menetlushuvi näol on tegemist määratlemata õigusmõistega, mida peaks sisustama õiguspraktika. Eestis on otstarbekuse põhimõte kriminaalmenetluse lõpetamise alusena tänaseks kehtinud ligi kolm aastat, mistõttu ei ole avaliku menetlushuvi mõiste veel kindlaid raame omandanud. Sellest tulenevalt oleks huvitav vaadata, millist tähendust omab mõiste avalik menetlushuvi näiteks Saksamaal.

2.2.1. Avaliku menetlushuvi mõiste Saksamaa näitel

Saksamaalgi valitseb avaliku menetlushuvi mõiste osas ebakindlus (Rieß 1989: § 153, äärenr 18). Valitsev arvamus seostab avaliku menetlushuvi mõistet enamjaolt materiaalses karistusõiguses sätestatud karistamise eesmärkidega (ibid: äärenr 19), s.o eri- ja üldpreventsiooniga (vt nt Meyer-Goßner 2004: § 153, äärenr 7; Pfeiffer, Fischer 1995: § 153, äärenr 3). Peter Rieß'i väljaantud

Saksa Kriminaalmenetluse seadustiku kommentaarides avaldatud seisukoha kohaselt kannavad mõisted avalik menetlushuvi ja süü väiksus riigi kriminaalpoliitika elluviimise funktsiooni. Nad on mõeldud tagama seda, et karistusõiguslikud sanktsioonid säilitaksid oma *ultima ratio* iseloomu. Süü väiksuse ja avaliku menetlushuvi mõisted peaksid seega olema tõlgendatavad karistamise eesmärkide valguses ning tagama, et karistust kohaldatakse üksnes siis, kui muudest vahenditest ei piisa ja just selle järele on tungiv vajadus. (Rieß 1989: § 153, äärenr 20) Diskuteerida võib selle üle, kas avaliku menetlushuvi mõiste, olles sisuliselt samastatav karistamise eesmärkidega, hõlmab ühtlasi süü väiksuse mõistet või peegeldab see üksnes karistamise preventiivset funktsiooni. Saksamaal ollakse seisukohal, et kui süü väiksuse mõiste on seostatav karistuse mõistmise alustega (kergendavate ja raskendavate asjaolude olemasolu, tahtluse või ettevaatamatuse liik), mängivad avaliku menetlushuvi mõiste juures olulisimat rolli preventiivsed eesmärgid. Igatahes ei ole avaliku menetlushuvi sisustamisel legitiimsed need kaalutlused, mis ei ole legitiimsed karistamise eesmärkidena. (ibid: äärenr 25) Kui ülalpool öeldi, et avaliku menetlushuvi mõiste sisustamisel mängivad määravat rolli preventiivsed eesmärgid, ei tähenda see veel, et avaliku menetlushuvi olemasolu tuleks jaatada mistahes preventioonikaalutluste puhul. Unustada ei tohi asjaolu, et lisaks kriminaalpoliitilisele on avaliku huvi mõistel täita ressursside kokkuhoiu funktsioon. Seetõttu tuleb igal konkreetsel juhul kaaluda, kas kriminaalmenetluse jätkamisest on teo toimepanija süü suurust, eri- ja üldpreventiivseid kaalutlusi arvestades võimalik loobuda. (ibid: äärenr 26).

Eripreventiivsetest eesmärkidest võidakse avaliku huvi olemasolu põhjendada ennustusega, et kriminaalmenetluse lõpetamine ja teo toimepannud isiku karistamisest loobumine võib tingida uute süütegude toimepanemise tema poolt. Ennustuse tegemisel on arvesse võetav teo toimepanija eelnev karistatus, samuti tema teo iseloomust tulenev ühiskonnaaenuhoidlik hoiak. (Rieß 1989: § 153, äärenr 28) Tähelepanu juhitakse ka sellele, et olenemata asjaolust, et konkreetsel juhul võivad (eelkõige varavastase) kuriteo tagajärjed olla tühised, tuleb silmas pidada kriminoloogilist tõsiasja, et paljud raskeid kuritegusid toimepannud isikud on alustanud just vähetähtsatest kuritegudest (Meyer-Goßner 2004: § 153, äärenr 17).

Üldpreventiivsetest eesmärkidest on avaliku menetlushuvi jaatamiseks alust siis, kui ühiskonna usk õiguse kehtivusse kannataks kriminaalmenetluse lõpetamise korral tugevalt kriminaalmenetluse esemeks oleva teo toimepanemise viisist, tagajärgede erakordsest iseloomust, analoogiliste tegude suurest arvust või muudest põhjustest tingituna (Rieß 1989: § 153, äärenr

28). Kannatanu huvi kriminaalmenetluse jätkamise vastu taliooni kaalutlustel ei saa olla avaliku menetlushuvi olemasolu ainsaks aluseks. Küll aga võib kannatanu õigustatud huvide tähelepanuta jätmise mõjutada kannatanu ja seeläbi ka ühiskonna usku õiguskorra kehtivusse, mistõttu üldpreventiivsete kaalutluste hulgas tuleb avaliku menetlushuvi olemasolu tuvastamisel kannatanu õigustatud huvisid siiski silmas pidada (ibd: äärenr 29).

Saksa õiguspraktikas eitatakse reeglina avaliku menetlushuvi seost kannatanu või kahtlustatava sotsiaalse staatusega, avalikkuse huvitatusega konkreetse õigusküsimuse lahendamisest, kriminaalkohtuotsuse vajalikkusega haldusõigusliku meetme kohaldamise alusena, samuti juhtumi kajastamisega meedias (ibd: äärenr 30). Tõepoolest ei tohiks kriminaalmenetluse jätkamine teiste oportuniteedi põhimõtte rakendamise eelduste olemasolul olla põhjendatav üksnes asjaoluga, et kriminaalmenetluse esemeks olev juhtum on leidnud kajastamist ajalehtedes või televisioonisaadetes. Üsnagi absurdne tundub olevat siinkirjutaja isiklikust praktikast pärit olukord, kus vaatamata sellele, et varem kriminaalkorras karistamata kioskisse sissetunginud isiku suhtes, kes ei ole kioskist midagi varastanud, tunnistab oma tegu ja kes lisaks sai füüsiliselt kannatada kioski omaniku hilisema vägivalla tagajärjel, keeldutakse sissetungimise faktis alustatud kriminaalmenetlust lõpetamast ainuüksi põhjusel, et sündmust on näidatud „Politseikroonikas“. Samas öeldakse, et avaliku huvi olemasolu võib tuleneda eesmärgist vältida kannatanule edasise kahju tekitamine, samuti võib see tuleneda ka kannatanu positsioonist avalikus elus (Mayer-Goßner 2004: § 153, äärenr 7). Eelkõige tuleks kannatanu positsioonile omistada tähtsust selliste süütegude puhul, kus kannatanu süüteoohvriks langemine on otseselt seotud tema positsiooniga. Nii peaks avalik menetlushuvi olemas olema, kui pannakse toime kuritegu riigivõimu organi liikme või kõrge riigiametniku vastu eesmärgiga mõjutada teda teatud laadi käitumiseks või soovist tehtud otsuste või toimingute eest temale kätte maksta.

Seevastu pikem ajavahe, mis jääb kuriteo toimepanemise ja selle kohta lõpliku menetlusotsuse tegemise vahele, võib tingida avaliku menetlushuvi raugemise. Samuti võib avalik menetlushuvi ära langeda seoses sellega, et kuriteotunnustega teo toimepannud isikut on juba selle teo eest distsiplinaarkorras karistatud. Öeldakse ka seda, et puhtõiguslik huvi kohtumenetluse vastu ei ole eraldivõetuna avaliku huvi olemasolu jaatamiseks piisav. Näiteks ei ole kriminaalasja suunamine kohtumenetlusse reeglina põhjendatav vajadusega kontrollida kohaldamisele kuuluva õigusnormi kehtivust või selle tõlgendamise õigsust. Küll aga on avalik huvi olemas juhul, kui õigusnormi

kehtivusest sõltub süü suurus või kui kohtuotsus on vajalik ennetamiseks õigusrikkumiste juurdumist sotsiaalpraktikasse. (Mayer-Goßner 2004: § 153, äärenr 7-8)

2.2.2. Avaliku menetlushuvi mõiste Eestis

Kui Saksamaal on kriminaalmenetluse lõpetamine võimalik erinevatel tingimustel sõltuvalt sellest, kas on olemas avalik huvi menetluse jätkamiseks, kuid seda saab rahuldada alternatiivsel viisil, või avalik menetlushuvi puudub, siis kehtiva KrMS § 202 arvatakse hõlmavat mõlemat juhtu (Sillaots 2004: 46). Sellise seisukoha aluseks on asjaolu, et KrMS § 202 lg 2 võimaldab, analoogiliselt Saksa Kriminaalmenetluse seadustiku §-ga 153a, kriminaalmenetluse lõpetamisel panna isikule teatud kohustused. Samas KrMS § 202 lg 1 räägib üsna ühemõtteliselt, et kriminaalmenetluse võib lõpetada kui kriminaalmenetluse jätkamiseks puudub avalik menetlushuvi, Saksa Kriminaalmenetluse seadustiku viidatud säte seob aga pandavaid kohustusi otseselt avaliku menetlushuvi kõrvaldamisega. Kuid kui süveneda küsimusse, mis võiks olla KrMS § 202 lõikes 2 sätestatud kohustuste panemise eesmärk, tuleb tõdeda, et selleks on avaliku menetlushuvi mõistes kätketud eri- ja üldpreventiivsete eesmärkide saavutamine. Olenemata ülaltoodud järelduse paikapidavusest on avaliku huvi näol tegemist kriminaalmenetluse lõpetamise üle otsustamiseks määravat tähtsust omava mõistega. Ilmselt seetõttu selgitatakse käesolevas töös viidatud Riigi peaprokuröri juhises lisaks üldosas sisalduvale käsitlusele eriosas veel täiendavalt avaliku menetlushuvi olemasolu või puudumist eriõigushüvede vastu suunatud kuritegude puhul. Alljärgnevalt heidab siinkirjutaja kriitilise pilgu avaliku huvi olemasolu tuvastamise kriteeriumitele, millised on toodud Riigi peaprokuröri juhises.

Juhist läbivaks seisukohaks on see, et avalik menetlushuvi ja süü väiksus on üksteist täiendavad kriteeriumid ning kui kuriteo toimepannud isiku süü on väike, puudub reeglina ka avalik huvi sellise teo menetlemiseks (Juhis p 3). Sarnaselt eelmises alapunktis käsitletud Saksa õigusteooriaga, lähtutakse Riigi peaprokuröri juhises sellest, et avaliku menetlushuvi võivad tingida nii eri- kui ka üldpreventiivsed kaalutlused. Seejuures nähakse eripreventsiooni vajalikkust tingivaid asjaolusid mõistagi kuriteo toimepanijas, eelkõige tema poolt varasemalt toimepandud tegudes. Juhise punktis 4a on sätestatud, et avalik huvi kriminaalmenetluse jätkamiseks on reeglina olemas, kui isikut kahe aasta jooksul enne kriminaalmenetluse esemeks oleva kuriteo toimepanemist karistati sarnase süüteo eest või sarnase süüteo menetlus lõpetati

otstarbekuse kaalutlustel. Nägemata vajadust diskuteerida kaheaastase tähtaja kohasuse üle, peab siinkirjutaja siiski vajalikuks peatuda hetkeks „sarnase“ süüteo mõistel. Ilmselt ei tohiks seda mõistet ülemäära kitsendavalt tõlgendada. Sarnased on süüteod mitte üksnes siis, kui nad on kvalifitseeritavad sama paragrahvi sama lõike või punkti järgi, ega ka sama paragrahvi erinevate lõigete järgi, vaid teistelgi juhtudel. Sarnasuse kindlakstegemisel on üheks võimalikuks kriteeriumiks õigushüve, mida kuriteo läbi kahjustatakse. Omavahel sarnasteks saab autori arvates pidada varavastaste süütegude peatükis sätestatud kuritegusid, isikuvastaste kuritegude peatükis sätestatud kehalist väärkohtlemist, piinamist ja ähvardamist, maksualaseid süütegusid jne.

Eripreventiivsetest kaalutlustest võib Riigi peaprokuröri juhised lähtuvalt avalikku menetlushuvi tingida ka vajadus kohaldada kuriteo toimepannud isiku suhtes sellised mõjutusvahendid, mille kohaldamine ei ole kriminaalmenetluse lõpetamisel KrMS § 202 alusel võimalik. Teatavasti võimaldab Kriminaalmenetluse seadustik panna kuriteo toimepannud isikule kohustuse hüvitada kuriteoga tekitatud kahju, tasuda kriminaalmenetluse kulud, tasuda riigieelarvesse või sihtotstarbeliseks kasutamiseks teatud rahasumma ning teha üldkasulikke tööd (KrMS § 202 lg 2). Samas, kui eksisteerib näiteks vajadus kohustada isikut läbima võõrutusravikuuri või leidma endale ametlik töökoht, ei ole selliste kohustuste pealepanemine kriminaalmenetluse lõpetamisel seaduse järgi võimalik ning isik tuleks kohtu alla anda ja taotleda temale mõistetud karistuse tingimisi kohaldamata jätmist, tema allutamist käitumiskontrollile ning temale vajalike kohustuste panemist. Siiski tuleb tunnistada, et ilmselt ei ole praktikas harvad juhud, kui kuriteo toimepannud isikule, kelle puhul esinevad otstarbekuse kaalutlustest kriminaalmenetluse lõpetamise alused, oleks vaja panna just näitena toodud kohustustele sarnaseid kohustusi. Kohustus leida töökoht on ilmselt vähem koormav kui kohustus tasuda riigieelarvesse rahasumma, mistõttu jääb arusaamatuks, miks selle panemiseks tuleb saavutada isiku süüditunnistamine kuriteos ning tema karistamine, kui vastavate muudatuste sisseviimisel oleks võimalik kujundada isiku seisukohast märksa soodsam ning stigmatiseerimist vältiv olukord. Siinkirjutaja arvates oleks seega otstarbekas laiendada kohustuste ringi, milliseid saab kriminaalmenetluse lõpetamisel KrMS § 202 alusel isikule panna, vähemalt Karistusseadustiku § 75 lg-s 2 sätestatud kohustuste võrra. Selline lahendus ei oleks problemaatiline muuhulgas ka tänu sellele, et kriminaalmenetluse lõpetamine otstarbekuse kaalutlustel eeldab kuriteo toimepannud isiku nõusolekut, mis on ülekantav ka isikule pandavatele kohustustele. Loomulikult eeldaks selline seadusemuudatus täiendava kontrolli korraldamist kohustuste

täitmise üle, kuid olemasoleva kriminaalhooldussüsteemi jaoks ei tohiks see olla problemaatiline, arvestades muuhulgas asjaolu, et kriminaalhooldussüsteem võetakse kriminaalmenetluse lõpetamisel praegugi kehtiva regulatsiooni kohaselt appi juhul, kui kuriteo toimepannud isikule pannakse kohustus teha üldkasulikke tööd (vt Justiitsministri määrus nr 49 05. juulist 2004.a. Üldkasuliku töö ettevalmistamise, täitmise ja järelevalve kord). Ka justiitsministeeriumi kriminaalpoliitika osakonna läbiviidud uuringu tulemusena jõuti seisukohale, et kriminaalmenetluse lõpetamisel peaks olema võimalik panna kuriteo toimepanijale ka teisi kohustusi, lisaks nendele, mis on käesoleval ajal KrMS § 202 lõikes 2 sätestatud. Uuringus toodi välja, et praktikas on eelkõige esile kerkinud selliste kohustuste panemise vajadus nagu alkoholi- ja narkosõitlastele mõeldud raviprogrammides ning perevägivallatsetele mõeldud sotsiaalabiprogrammides osalemine, samuti ülalpidamiskohustuste täitmine. Uuringus on samuti rõhutatud, et kohustuste täitmise üle peab olema korraldatud kontroll ning isikutele peavad olema loodud võimalused kohustuste täitmiseks, s.o vastavad teenused peavad olema realselt ja majanduslikult kättesaadavad. (Plekksepp jt 2005: 18)

Siinkohal oleks huvitav tuua järjekordselt võrdluseks Saksa Liitvabariigi regulatsioon. StPO § 153a näeb ette kriminaalmenetluse lõpetamise võimaluse tingimusel, et avalikku menetlushuvi saab rahuldada, pannes kuriteo toimepannud isikule teatud kohustusi. StPO § 153a Abs 1 sätestab alljärgneva kohustustuste loetelu:

- 1) Teha teatud sooritus eesmärgiga hüvitada kuriteoga tekitatud kahju;
- 2) Maksta teatud rahasumma üldistes huvides või riigikassasse;
- 3) Teha muid üldkasulikke sooritusi;
- 4) Täita kindlaksmääratud ulatuses elatise andmise kohustust;
- 5) Saavutada leppimist kannatanuga heastades täielikult või suuremas ulatuses kuriteoga tekitatud kahju;
- 6) Osaleda koolitusel, milline on ettenähtud Liiklusseadusega.

Toodud loetelust on näha, et tegemist on küllaltki spetsiifiliste kohustustega, millest osa viitavad konkreetsetele kuriteoliikidele või isegi koosseisudele, millistele vastavate tegude toimepanemisel mainitud kohustused võiksid kõne alla tulla. Nii viitab elatise andmise kohustus elatise maksmisest kõrvalehoidumise koosseisule (Saksa Karistuseseadustik e. *Strafgesetzbuch* § 170). Liikluskoolitustes osalemise kohustus viitab liiklusalastele süütegudele. Arvestades Eesti kuritegevuse pilti, tuleks ka meil kaaluda, kas kehtestada Saksamaa eeskujul võimaliku eraldiseisva kohustusena elatise maksmise kohustus, kuna ka Eestis on kohtu poolt

väljamõistetud elatise maksmisest kõrvalehoidumine küllaltki sagedane süütegu. Arvestades selle kuriteo spetsiifikat, ei piisa üksnes seni tekitatud kahju hüvitamise kohustusest ning karistamise eesmärkide hulka kuulub immanentselt ka edaspidi kuriteo toimepanemisest hoidumise tagamine, mis oleks saavutatav isikule perioodiliste maksete tegemise kohustuse panemisega. Liiklusalastes loengutes osalemine oleks hõlmatud Karistusseadustiku § 75 lg 2 p-s 8 sätestatud kohustusest osaleda kriminaalhooldaja määratud sotsiaalabiprogrammis, mistõttu selle kehtestamine eraldiseisvana ei ole vajalik. Kindlasti on aga autori arvates teretulnud leppimise kohustuse sätestamine seaduses. Seda seetõttu, et leppimise instituut võimaldab leevendada paljusid oportuuniteedi põhimõtte probleemseid tahkusi, eelkõige tagab see kannatanu isiklike õiguste efektiivsema ja ulatuslikuma kaitse. Samast ideest on kantud ka 18. veebruaril 2007.a. jõustunud Karistusseadustiku, Kriminaalmenetluse seadustiku ja Ohvriabi seaduse muutmise eelnõu (vaata nimetatud eelnõu seletuskirja punkti 2). Mainitud seadusemuudatus ei näe küll kriminaalmenetluse lõpetamisel § 202 alusel võimaliku kohustusena ette leppimist kannatanuga, kuid toob kannatanuga leppimise sisse iseseisva kriminaalmenetluse otstarbekuse kaalutlustel lõpetamise alusena (vt KrMS § 203¹). Erinevus KrMS §-s 202 sätestatud lõpetamisest seisneb selles, et leppimine ja kriminaalmenetluse lõpetamine KrMS § 203¹ alusel ei eelda süü väiksust, kuid eeldab kannatanu nõusolekut (Eelnõu seletuskirja p 3.2.2.2). Seletuskirja kohaselt on kergemate kuritegude puhul kriminaalmenetluse lõpetamine endiselt võimalik ka § 202 alusel (ibid). Sellistel puhkudel on leppimine kannatanuga, mis võib aset leida mistahes vormis (vt eelnõu seletuskirja p 3.1.) kriminaalmenetluse kestel, vaadeldav karistust kergendava asjaoluna. Vastav punkt on lisatud KarS §-s 57 sätestatud kergendavate asjaolude loetelusse (vt KarS § 57 p 9). Selline lahendus on autori arvates sobiv.

Tähelepanu väärrib ka asjaolu, et Saksa Kriminaalmenetluse seadustiku ülalpool viidatud sättes sisalduv kohustuste loetelu on näitlik, s.o kriminaalmenetluse lõpetamisel võib isikule panna ka teisi kohustusi, kuid nende panemise peab kinnitama kohus (Meyer-Goßner 2004: § 153a, äärenr 14). Selline lahendus võimaldab ühelt poolt riigil veelgi paindlikumalt reageerida ning kriminaalmenetluse lõpetamisel veelgi paremini arvestada konkreetse kuriteo spetsiifikat ja kuriteotoimepanija isikut, kuid teiselt poolt on vastuolus määratletuse põhimõttega. Vastuolu on aga pehmendatav seeläbi, et kriminaalmenetluse lõpetamine ühes kohustuste panemisega eeldab isiku nõusolekut. Lisaks sellele saab seaduses otseselt nimetatamata kohustusi kriminaalmenetluse lõpetamisel isikule panna vaid kohus. Seega üheks võimalikuks variandiks oleks ka Eestis minna

viimast teed ning loobuda detailsest kohustuste kataloogist jättes kriminaalmenetluse lõpetamisega kaasnevate kohustuste loetelu lihtsalt lahtiseks.

Üldpreventiivsetest vajadustest tingituna on Riigi peaprokuröri juhise kohaselt avalik menetlushuvi olemas kolme tüüpi juhtudel. Esiteks on avalik menetlushuvi olemas juhul, kui kuritegu on toime pandud elusfääris, mille vastu peab avalikkusel olema eriline usaldus. Ilmselt peetakse siinkohal silmas eelkõige avaliku teenistuse sfääri. Juhise eriosa punktis 53 (Uus juhis p 55a), kus käsitletakse avaliku menetlushuvi olemasolu ametialaste kuritegude menetlemisel, kasutatakse samuti mõistet „isik, kelle vastu peab avalikkusel olema eriline usaldus,“ ning täpsustatakse seda mõistet viidates isikutele, keda valitakse rahva poolt või nimetatakse ametisse rahva poolt valitavate isikute poolt, samuti süütegude menetlemiseks ja riiklikuks järelevalveks õigustatud ametiisikutele. Tegelikuses on isikuid, kelle vastu peaks avalikkusel olema eriline usaldus, ja tegevusvaldkondi, mille vastu usaldus eksisteerima peaks, teisigi. Näiteks võib tuua kohtutäituri ja täitemenetluse, pankrotihalduri ja pankrotimenetluse, notari ja advokaadi ning nende ametialase tegevuse jne. Lisaks sellele tuleneb Riigi peaprokuröri juhise eriosast, et avalikkuse erilist usaldust vajavateks valdkondadeks on näiteks õigusemõistmine, mistõttu on õigusemõistmisevastaste süütegude menetlemiseks, millised on teatavasti sätestatud Karistusseadustiku 18.-ndas peatükis, alati olemas avalik huvi. Tõepoolest, ei teki enamuse õigusemõistmise vastaste kuritegude puhul kahtlustki, et nende menetlemiseks on tõepoolest alati olemas avalik huvi (nt. kriminaalmenetlusega seotud ametnikele suunatud vägivaldteod (KarS §-d 302-303), seadusele mittevastavate menetlusotsuste või –toimingute tegemine (KarS § 310-315) jne).

Jätkates arutluskäiku õigusemõistmise vastaste süütegude üle meenub autorile siinkohal oportuuniteedi põhimõtte jõustumisele vahetult järgnenud ajast pärit alljärgnev kaasus. Kriminaalmenetluse käigus selgus, et varastatud mobiiltelefoni kasutab 18-aastane varem karistamata isik. Menetleja võttis isikuga ühendust ning olles seletanud, milles on küsimus, palus teda ilmuda uurimisasutusse. Ülekuulamisel andis telefoni kasutanud isik ütlusi, et oli tõepoolest ostnud kõnealuse telefoni temale tundmatult isikult ajalehekuulutuse kaudu ning telefoni kasutanud, kuid eelmise päeva õhtul varastati temalt see telefon omakorda ühistranspordis salaja ära. Kriminaalmenetluse käigus tuvastati, et tegelikult oli isik ostnud telefoni oma healt tuttavalt, keda ta usaldas ja kellelt ei osanud varastatud telefoni edasimüümist oodatagi. Saanud teada, et telefon, mille tuttav talle müüs, on varastatud, tagastas isik selle oma tuttavale. Valeütlusi andis ta

ülekuulamise ajendatuna soovist oma tuttavat kaitsta. Valeütluste andmise faktis alustati menetlus Karistusseadustiku § 320 lg 1 tunnustel. Kahtlustatavana ülekuulamise tunnistas isik oma tegu ja kahetses seda. Tegemist oli isikuga, kes omas ametliku töökohta, kust iseloomustati teda positiivselt. Isikuomadustelt, sel määral nagu need kohtueelses menetlusel avaldusid, ei olnud isikule samuti võimalik etteheiteid teha. Kuid Karistusseadustiku § 320 näol on tegemist õigusemõistmise vastase süüteoga, mistõttu ei oleks Riigi peaprokuröri juhise alusel selle menetluse lõpetamine otstarbekuse kaalutlustel võimalik. 2004. aasta alguses vastav juhise puudus ning prokurör lõpetas kõnealuse isiku suhtes kriminaalmenetluse oportuniteedi alusel. Siinkirjutaja, olles isiklikult kokku puutunud ülalkirjeldatud kuriteo toimepannud isikuga, on veendunud, et otsus kriminaalmenetlus lõpetada oli antud juhul kahtlemata õige. Käesolev näide oli mõeldud tekitamiseks mõtteid selle üle, kas üldistuste tegemine, mis hõlmab terveid kuriteoliike on alati põhjendatud. Tegelikuses on pädeval ametnikul loomulikult olemas võimalus reeglist kõrvale kalduda, teha erand ning kriminaalmenetlus lõpetada, kui ta peab seda oma siseveendumuse kohaselt õigeks. Aluse selleks annab Riigi peaprokuröri juhise punkt 31 (Uus juhise p 33).

Riigi peaprokuröri juhise tulenevalt on avalik menetlushuvi tingituna üldpreventiivsetest kaalutlustest olemas siis, kui isiku karistamine on vajalik õiguskorra kaitsmise huvides (Juhise p 5b). Kui eeldada, et kõne all on siiski üldpreventiivsed kaalutlused, oleks õigem siiski rääkida mitte lihtsalt isiku karistamise vajadusest, vaid konkreetse teo toimepannud isiku karistamisest, kuna kui karistama peab üksnes seda konkreetset isikut, teise isiku, kes on toime pannud samasuguse kuriteo, karistamine ei ole hädavajalik, on ilmselt siiski tegemist konkreetsele isikule suunatud eripreventsiooniga, mille tulemusena küll võivad, ja peavadki, ühtlasi saama järgitud õiguskorra kaitsmise huvid. Samas tuuakse Riigi peaprokuröri juhises isiku õiguskorra kaitsmise nimel karistamise vajaduse näiteks organiseeritud kuritegevusega seotud isikud. Selline näide viitab siiski üld-, mitte eripreventiivsetele kaalutlustele. Seega avalik huvi on üldpreventsiooni eesmärkidest lähtuvalt olemas siis, kui konkreetne tegu on õiguskorrale ohtlik ja selle teo toimepanija karistamine on õiguskorra kaitsmise seisukohalt vajalik.

Käesoleva töö autor leiab, et õiguskorra (tõsi, õigem oleks ehk öelda, kõigi ja igaihe põhiõiguste ning riigi) kaitsmise huvid tingivad avaliku menetlushuvi olemasolu ka selliste kuritegude puhul, millega kahjustatakse ühiskonna alustalasid moodustavaid õigushüvesid. Nende õigushüvede hulka kuulub kahtlemata elu, millest tulenevalt on juhise punktis 33 (Uus juhise p 35) märgitud, et

surma ettevaatamatu põhjustamise (KarS § 117 järgi kvalifitseeritav kuritegu) menetlemise vastu on avalik menetlushuvi reeglina olemas. Sama kehtib ka tulevase elu kohta, mistõttu avaliku menetlushuvi olemasolu tuleb jaatada ka Karistusseadustiku §-de 126-127 järgi kvalifitseeritud raseduse ebaseadusliku katkestamise juhtudel (Juhise p 35, Uus juhise p 37). Avalik menetlushuvi on olemas ka kuritegude puhul, millega rünnatakse vabadust ning, kuigi juhise punktis 35 on vabadusevastastest kuritegudest välja toodud üksnes orjastamine (KarS § 133) ja isikuvabadust piiravasse riiki toimetamine (KarS § 134), tuleks siinkirjutaja arvates avaliku menetlushuvi olemasolu jaatada ka seadusliku aluseta vabaduse võtmise (KarS § 136) juhtudel. Järgmine grupp kuritegusid, mille menetlemist tingivad õiguskorra kaitsmise huvid on kuriteod alaealiste vastu, sealhulgas nii seksuaalkuriteod (KarS § 144-146) kui ka muud alaealiste vastu suunatud kuriteod, millega rünnatakse alaealiste normaalset füüsilist ja vaimset arengut kui õigushüve (KarS § 175-179, § 185) (Juhise p-d 37-38, 40, Uus juhise p 38a, 39, 41 ja 43). Õiguskorra kaitsmise huvid tingivad avaliku menetlushuvi olemasolu ka mõningate teiste kuritegude ja kuriteoliikide puhul, näiteks on avalik menetlushuvi alati olemas rahapesu, riigi-, inimsusevastaste ja jooles isiku poolt toimepandud liiklusalaste kuritegude menetlemiseks (Juhise p-d 63, 67a, 68, Uus juhise 68, 72a, 73).

Kolmandaks põhjuseks, mis üldpreventiivsetest vajadustest tulenevalt tingib avaliku menetlushuvi olemasolu, on juhise kohaselt asjaolu, et kannatanul puuduvad muud efektiivsed õiguskaitsevahendid peale kriminaalmenetluse (Juhise p 5c). Efektiivsete õiguskaitsevahendite puudumine kannatanul tuleb kõne alla eelkõige ilmselt perevägivalla, seksuaalse ning muu füüsilise ja psüühilise vägivalla juhtudel, mil kannatanule on tekitatud oluline füüsiline ja moraalne kahju, mida kahju iseloomust tulenevalt ei saa täiel määral heastada. Avalikust menetlushuvist saab isikuvastaste kuritegude puhul rääkida eelkõige siis, kui tegemist on täiskasvanu poolt alaealise vastu toimepandud kuriteoga, kui kuriteo toimepanija ja kannatanu ei ole omavahel tuttavad ning kuriteoni ei ole viinud kannatanu enda käitumine (nt kuriteo toimepanija solvamine või muul viisil provotseerimine), siinkirjutaja arvates samuti sageli ka perevägivalla puhul. Perevägivalla juhtudel tuleb loomulikult igal konkreetsel juhul tuvastada, kas kannatanul on võimalus kaitsta oma huvisid ja ta ise ei ole sellest huvitatud, või tal see võimalus puudub. Juhtudel, mil kannatanu ise väljendab soovi kriminaalmenetluse lõpetamiseks ning tema vastav otsus on kujunenud vabatahtlikult, ilma et teda oleks mõjutatud, ei ole ilmselt põhjendatud rääkida avaliku menetlushuvi olemasolust (vrd Juhise p 34b, Uus juhise selgitus p 36 juurde). Taolistel juhtudel tuleb asuda seisukohale, et kannatanul on võimalus oma huve ise

piisaval määral kaitsta, mida ta vaba eneseteostuse väljendusena ka kasutamata jätta võib. Samas juhtudel, kui üks pereliige süstemaatiliselt kasutab teise perekonnaliikme suhtes vägivalda, ei saa riik avaliku menetlushuvi puudumisele viidates eemale jääda. Justiitsministeeriumi läbiviidud uuring aga näitas, et praktikas on siiski esinenud kriminaalmenetluse lõpetamist ka nende isikute suhtes, kes olid korduvalt kasutanud vägivalda oma perekonnaliikmete suhtes (Plekksepp jt 2005: 10). Samuti on esinenud ka kriminaalmenetluse lõpetamisi, kus kriminaalmenetluse eemeks olnud kuriteo tehilolude iseloomust võis järeldada vähemalt raske tervisekahjustuse tekitamise tahtlust, milline, tõsi küll, ei realiseerunud tänu kolmanda isiku sekkumisele (ibid). Tuleb nõustuda uuringu läbiviijatega selles, et rääkida mainitud juhul avaliku menetlushuvi puudumisest, on ilmselgelt väär. Seda enam, et nagu ülalpool mainiti, puuduvad Eestis hetkel võimalused panna sääraseid kuritegusid toimepannud isikutele kriminaalmenetluse lõpetamisel sobivaid kohustusi.

Siinkirjutaja arvates omab avaliku menetlushuvi mõiste sisustamisel tähtsust ka kuriteo läbi tekitatud kahju. Samasugune põhimõte on väljendatud ka Riigi peaprokuröri juhise punktides, mis puudutavad varalist kahju kaasa toonud kuritegusid (vt nt Juhis p-d 42a, 44a, 46, 48a, 56a jne, Uus juhis 45a, 48a, 50a, 58a). Mida suurem on kahju, seda rohkem kahjustab tegu mitte üksnes kannatanu, vaid ka avalikkuse huve. Kui eripreventiivseid eesmärke aitab saavutada kriminaalmenetluse lõpetamise eelduseks olev kahju hüvitamise kohustus, jääb menetluse lõpetamine juhtudel, mil menetlusesemeks oleva kuriteoga on tekitatud märkimisväärselt suur kahju, küsitavaks eelkõige üldpreventiivseid eesmärke silmas pidades. Ühiskonnas võib juurduda arusaam, et suurema kasu saamise eesmärgil tasub mõnikord kuriteo toimepanemisega riskida, kuna sanktsiooni järgnemine on ebatõenäoline ning isegi kui sanktsioon järgneb, ei ole see võimaliku kasuga võrreldes märkimisväärne. Ka ülalpool korduvalt viidatud Justiitsministeeriumi uuringu tulemusena tuvastati, et kriminaalmenetluse lõpetamist esines ka siis, kui kriminaalmenetlusesemeks oli olulist kahju põhjustanud metsavargus (Plekksepp jt 2005: 10). Erilist nõrdimust tekitab aga asjaolu, et olulist kahju põhjustanud metsavarguse toimepannud isikule määrati tekitatud kahjuga võrreldes häbiväärselt väike rahaline kohustus (ibid: 11). Ülaltoodud arvestades tundub ebaõige ka Riigi peaprokuröri juhise rõhuasetus, kus varavastaste kuritegude puhul reeglina eeldatakse avaliku menetlushuvi olemasolu, kui kahju ületab viite tuhandet krooni (Juhis p-d 42a, 44a; Uues juhises on viis tuhat krooni asendatud kahekordse kuupalga alammääraga (Uus juhis p 45a, 48a), samal ajal kui keskkonnavastaste kuritegude puhul võrdub vastav summa kahekordse olulise kahjuga, s.t kahekümne kuupalga alammääraga (Juhis p

56a, Uus juhis p 58a). Tõsi, keskkonnastaste kuritegude olemusest tulenevalt on nende läbi tekitatud kahju reeglina suurem ning olukordi, mil see jääb alla olulise kahju piiri, ei käsitatagi seetõttu kuritegudena (vt nt KarS § 353-357, § 359, 361). Kuid autori arvates tuleks keskkonnastaste kuritegude puhul arvestada ka asjaolu, et lisaks varalisele kahjule kaasneb nimetatud kuritegude toimepanemisega (olgu tegemist lageraie, merevee saastamise või muuga) üldjuhul ka nn puhas keskkonnakahju, mis seisneb elukeskkonna kvaliteedi halvenemises ning mida avaliku huvi kindlakstegemisel samuti arvestada tuleb (Veinla 2005: 35-36).

Vaatamata sellele, et üldiste kriteeriumite kohaselt tingiksid eri- ja üldpreventiivsed kaalutlused avaliku huvi olemasolu konkreetse kriminaalmenetlusesemeks oleva kuriteo menetlemise vastu, võib see Riigi peaprokuröri juhise punktis 6 sätestatu kohaselt ära langeda nelja tüüpi juhtudel. Esiteks võib avalik menetlushuvi ära langeda juhtudel, kui kannatanu ei soovi menetluse jätkamist või on kuriteo toimepanijaga leppinud (Juhis p 6a). Antud kriteerium on siinkirjutaja arvates määrav kuritegude puhul, mis on suunatud kannatanu isiklike õiguste vastu, olgu need siis varalised või mittevaralised. Kõne alla tulevad eelkõige kehaline väärkohtlemine, ähvardamine, varavastased süüteod. Kuid nendegi kuritegude puhul tuleb väga täpselt jälgida, kas kannatanu soovimatus kriminaalmenetluse jätkamiseks on tingitud sellest, et ta ei pea tema vastu toimepandud kuritegu karistamisväärseks, on tõepoolest kuriteo toimepanijaga ära leppinud, peab kriminaalmenetlust enda jaoks liialt koormavaks, või on selline soovimatus tingitud hirmust kuriteo toimepanija kättemaksu ees, kuriteo toimepanijapoolsest survest või usaldamatusest kriminaalmenetlussüsteemi vastu. Kui esimest tüüpi põhjustest tingitud kannatanu huvi puudumine kriminaalmenetluse jätkamise vastu võib tõepoolest tingida ka avaliku menetlushuvi äralangemise, siis teist tüüpi põhjustel ei tohi see mingil juhul nii olla. Kriminaalmenetlus- ja materiaalõigus näevad üldjuhul ette piisavalt vahendeid kannatanu kaitsmiseks kuriteo toimepanija eest (Kriminaalmenetluse seadustiku §-s 67 sätestatud võimalus muuta tunnistaja anonüümseks, või kajastada toimikumaterjalis tunnistaja isikuandmeid vaid osaliselt (KrMS § 74 lg 3), Tunnistajakaitse seaduse § 18 lg-s 1 sätestatud abinõud). Riik ei tohi kannatanu kaitsmiseks ja kuriteo toimepannud isiku „rahustamiseks“ kasutada kriminaalmenetluse lõpetamise võimalust. Sellise isiku toimepandud kuritegude menetlemiseks, kes avaldab kannatanule või ka tunnistajatele survet, on avalik menetlushuvi veel suurem, kuna tema käitumine näitab tema suhtumist õiguskorra põhialustesse ning tõestab veelkord, et tema suhtes tuleb võtta tarvitusele võimalikult tõhusad eripreventiivsed meetmed. Samuti ei tohi kriminaalmenetluse lõpetamise teed minna juhtudel, kui kannatanu soovimatus kriminaalmenetluse jätkamise vastu on tingitud

veendumusest, et kriminaalmenetlus ei kujune õiglaseks ning isegi kui kuriteotoimepanijat karistatakse, ei hoiata see teda uute kuritegude toimepanemisest ega korva kannatanule tekitatud kahju. Sellisel juhul süvendaks kriminaalmenetluse lõpetamine veelgi kannatanu kindlust oma arvamuse õiguses ja avaldaks seeläbi kahjulikku mõju ühiskonna kui terviku õiguskuulekusele ja õiguskultuurile.

Teiseks tüüpjuhuks, mil avalik menetlushuvi võib ära langeda, on Riigi peaprokuröri juhise kohaselt juhtum, mil isik aitab oluliselt kaasa enda või mõne teise isiku poolt toimepandud kuriteo tõendamiseseme asjaolude selgitamisele (Juhis p 6b). Sisult on tegemist iseseisva kriminaalmenetluse lõpetamise alusena §-s 205 sätestatu analoogiga. Teoorias on see tuntud kroonitunnistaja regulatsioonina (Roxin 1995, 82-83, äärenr 20), mis ühel või teisel kujul eksisteerib ka mõningates teistes riikides otstarbekuse kaalutlustel kriminaalmenetluse lõpetamise iseseisva alusena (vt nt StPO § 153e). Reeglina kasutatakse seda kriminaalmenetluse lõpetamise alust juhtudel, kui kroonitunnistaja abil saadud tõendid viivad süüdimõistva kohtuotsuse tegemiseni kriminaalasjas, kus kroonitunnistaja abil tõendid hangiti. Lisaks sellele isiku tõendamiseabi „premeeritakse“ kriminaalmenetluse lõpetamisega reeglina vaid raskete, õigushüvesid olulisel määral kahjustatavate kuritegude puhul, mis oma olemuselt on sellised, kus tõendite hankimine ilma kroonitunnistaja abita oleks tõepoolest olnud võimatu või äärmiselt raske. Selliste kuritegude üldlevinud näideteks on organiseeritud kuritegevuse valdkonda kuuluvad kuriteod, narkootikumidega seotud kuriteod, rahapesu, riigivastased kuriteod jms. Ka Riigiprokuratuur on väljendanud seisukohta, et KrMS §-s 205 sätestatud regulatsioon on erandlik ning kohaldatav reeglina üksnes organiseeritud kuritegevuse valdkonnas. Seevastu juhise viidatud alus laieneb ka teistele kuritegudele tingimusel, et ilma isiku osutatud kaasabita oleks tõendite kogumine olnud oluliselt raskendatud või koguni võimatu. Kaasabi võib juhise kohaselt kõrvaldada avalikku menetlushuvi nii juhul, kui see puudutab kaasabi osutanud isiku enda kui ka kolmanda isiku toimepandud tegu. Peatuda tuleks olukorral, kui kuriteo toimepannud isik aitab oluliselt kaasa enda poolt toimepandud kuriteo tõendamiseseme asjaolude selgitamisele. Siin on omakorda võimalikud kaks varianti. Esiteks võib isik aidata selle kuriteo tõendamiseseme asjaolude selgitamisele, mis on kõnealusel juhul menetlusesemeks ja mille menetlemiseks olemasolev avalik huvi võib isiku osutatud abi tõttu ära langeda. Selline lahendus on siinkirjutaja arvates igati põhjendatud. Kriminaalmenetluse lõpetamise läbi tunnustab riik isiku ausust ja koostöövalmidust, ilma milleta jäänuks isiku toimepandud kuritegu kas üldse avastamata või vähemalt tõendamata. Kohaldades antud juhul isikule karistust, looks riik eeldusi selleks, et

edaspidi rakendaksid kuriteo toimepannud isikud kõik võimalikud meetmed, et takistada nende poolt toimepandud kuritegude tõendamiseseme asjaolude selgitamist ning vältida seeläbi süüdimõistmist ja karistamist. See omakorda tähendab, et kuriteo läbi tekitatud kahju jääks hüvitamata, kriminaalmenetluse kulud – riigi kanda ning kriminaalmenetlus ise saaks olema väheefektiivne, nõuaks oluliselt rohkem aega ja ressursse. Situatsioon on mõneti erinev juhul, kui isik osutab abi teise tema poolt toime pandud kuriteo tõendamiseseme asjaolude väljaselgitamisel. Praktikast on laialt levinud olukord, kus kuritegusid süstemaatiliselt toimepanevad isikud, kelle osalus ühe kuriteo toimepanemises on ümberlukkamatute tõenditega tõendatud, tunnistab üles veel mõningad tema poolt toime pandud kuriteod, lootes leebemale kohtlemisele vastutasuna tema koostöövalmiduse eest. Antud juhul oleks siinkirjutaja arvates lubamatu olukord, kus kriminaalmenetlus lõpetataks kõigis kuriteoepisoodides, mille toimepanemine konkreetse isiku poolt on tõendatud. Autori arvates tuleks siinkohal igal konkreetsel juhul hinnata, milline on isiku poolt toimepandud kuritegude raskus: milline on see kuritegu, mille tõendamiseseme asjaolud olid välja selgitatud kuriteo toimepannud isiku abita, ja kuritegu või kuriteod, mille tõendamiseseme asjaolude selgitamisele isik kaasa aitas. Juhul, kui kuritegu, mille kohta tõendeid hangiti selle toimepanija abiga, on raske ja selle lõpetamine ei ole teo olemusest, isiku süü suurusest ning eri- ja üldpreventiivsetest kaalutlustest mõeldav, tuleks kaaluda selle kuriteo menetluse lõpetamist, milles ei kasutatud tõendite hankimisel selle toimepanija abi. Selliselt tegutsedes saaks riik avaldada oma heakskiitvat suhtumist isiku poolt osutatud abisse tõendamiseseme asjaolude selgitamisel, kuid samas ei tekiks ka olukord, kus tegu, millele süü suurusest, samuti eri- ja üldpreventiivsetest kaalutlustest tulenevalt peaks järgnema karistus, jääks karistamata. Samas, ka siis kui tegemist on samaliigiliste tegudega, mis on raskuselt sarnased, ei oleks siinkirjutaja arvates ikkagi õige lõpetada kriminaalmenetlus kõikides kuriteoepisoodides. Toimepandud kuritegude ülestunnistamine ja seeläbi kuritegude avastamisprotsendi tõstmine ei saa olla vahendiks, mille abil saaks mitmeid kuritegusid toimepannud isik üldse vastutusest pääseda. Autori arvates tuleks sellistel juhtudel jätkata menetlust vähemalt selles kuriteofaktis, mille tõendamiseseme asjaolud selgitati välja kuriteo toimepannud isikust sõltumata ning mõista talle selle kuriteo eest seaduse alusel vastav karistus.

Kolmandaks võimaluseks, mil avalik menetlushuvi võib Riigi peaprokuröri juhise kohaselt ära langeda, on olukord, mil kuriteo toimepanemisest on möödunud pikk aeg ja isik ei ole menetlust tahtlikult venitanud ega takistanud (Juhis p 6c). Kohtumenetlus mõistliku aja jooksul on teatavasti üks põhiõigustest, mis sisaldub Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioonis

(Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon art 6 lg 1). Juhul, kui kuriteo toimepannud isik ei ole tõepoolest takistanud ega venitanud kriminaalmenetlust ning ei ole uut kuritegu toime pannud, oleks tema karistamine vastuolus konventsiooni viidatud sättega. Aja möödudes raageb nii kannatanu, kui ka avalikkuse huvi kuriteo toimepannud isiku karistamise vastu. Isiku karistamisel ei pruugi enam olla mõtet või ei ole karistamise läbi enam võimalik eesmärki saavutada. Küll aga kutsub kuriteo toimepanija karistamine pika aja möödudes temas tihtipeale esile protesti ning tekitab negatiivset meelestatust kriminaalmenetlussüsteemi kui sellisesse. Ka Riigikohus on oma otsuses 27. veebruarist 2004.a. Peeter Rüngase süüdistusajast kõnealust lähenemist toetanud ning märkinud, et kriminaalasja menetlemise mõistliku aja möödumine võib olla aluseks kriminaalmenetluse lõpetamiseks otstarbekuse kaalutlusel (RKL nr 3-1-1-3-04).

Neljandana avaliku menetlushuvi äralangemist põhjustada võivaks tingimuseks on kuriteo toimepanija alaealisus (Uus juhis p 6d). Kuigi alaealise suhtes eelistatakse kriminaalmenetluse lõpetamist KrMS § 201 alusel, ei ole välistatud, et teo iseloomust või isiku vanusest tulenevalt on isiku saatmine alaealiste komisjoni ette ebasobiv. Samas, isiku vanust ja arusaamisvõimet arvestades ei ole tema süü vaadeldav suurena. Sellistel tingimustel võibki rääkida muidu olemasoleva avaliku menetlushuvi võimalikust äralangemisest.

III. Peatükk. Kohtupraktika kriminaalmenetluse lõpetamisel süü väiksuse ja avaliku menetlushuvi puudumise tõttu

Käesolevas peatükis analüüsib autor Riigikohtu ja alama astme kohtute oportuuniteedi rakendamise alast praktikat. Esmalt käsitletakse Riigikohtu praktikat, kusjuures kõne alla tulevad ka Riigikohtu vääртеoasjades tehtud lahendid, kus on käsitletud oportuuniteedi põhimõtet. Seejärel uuritakse alama astme kohtute poolt otstarbekuse kaalutlustel kriminaalmenetluse lõpetamise praktikat. Käesolevas peatükis otsitakse vastust küsimusele, kas Eesti kohtupraktika toetab käesoleva töö teises peatükis kajastatud teoreetilisi seisukohti ning juhul kui ei toeta, kas ja millega see võib olla õigustatud.

3.1. Riigikohtu seisukohad otstarbekuse kaalutlustel kriminaalmenetluse lõpetamise alal

Kohtulahendeid, kus käsitletakse oportuuniteedi põhimõtet, ei ole palju. See on ühelt poolt seletatav asjaoluga, et kriminaalmenetluslik oportuuniteet kehtib Eestis veidi üle kolme aasta. Teiselt poolt, nagu esimeses peatükis mainiti, lõpetatakse kriminaalmenetlus otstarbekuse kaalutlustel reeglina prokuratuuris, mistõttu kohtu roll oportuuniteedi põhimõtte sisustamisel on Kriminaalmenetluse seadustiku jõustumisest alates olnud tagasihoidlik. Kohtulahendite vähesus on üheks põhjuseks, miks käesolevas alapunktis käsitletakse ka Riigikohtu poolt vääртеoasjades tehtud lahendeid. Teisalt on Riigikohus ise korduvalt rõhutanud, et Vääртеomenetluse seadustik ei anna otstarbekuse kaalutlustel menetluse lõpetamise kriteeriume, mistõttu tuleb vääртеomenetluse lõpetamisel lähtuda kriminaalmenetluses kehtestatud kriteeriumitest. Oma otsuses 9. detsembrist 2003.a. Riigikohus märgib: „Vääртеomenetlus ei anna menetluse lõpetamise otstarbekuse kriteeriume, kuid neid võib tuletada KrMK §-st 202.“ (RKL nr 3-1-1-146-03). Siinkohal ei tohi lasta end segada tõsiasi, et tsiteeritud Riigikohtu otsuses sisaldub ebakorrekne viide KrMK §-le 202. Nimelt sisaldus 1. jaanuaril 2004.a. jõustunud võimalus lõpetada kriminaalmenetlus süü väiksuse ja avaliku menetlushuvi puudumise tõttu Kriminaalmenetluse koodeksi §-s 168¹, mille analoog on kehtiva Kriminaalmenetluse seadustiku § 202. Ebaõige viide võis tuleneda sellest, 1. juulil 2004.a. jõustunud Kriminaalmenetluse seadustik võeti vastu juba 12. veebruaril 2003.a. ning ilmselt oli toona veel jõustumata seaduse sätte tegelikuks allikaks, mida Riigikohus oportuuniteedi põhimõtte sisustamiseks kasutas.

Viidatud otsuses rõhutab Riigikohus veel ühte oportuuniteedi põhimõtte olemuse mõistmiseks olulist aspekti. Nimelt märgib Riigikohus: „Menetluse võib lõpetada kui menetlusaluse isiku süü on väike ja kui avalik menetlushuvi ei nõua asja menetlemist. Mõlema kriteeriumi puhul on tegemist määratlemata õigusmõistetega, mille sisustamine jääb kohtu kaalutusõiguse piiresse.“ Käesolevas peatükis üritataksegi näidata, kuidas on kohtud seni sisustanud oportuuniteedi põhimõtet kui sellist ning määratlemata õigusmõisteid: väike süü ja avalik menetlushuvi.

Siinkohal tuleks ära märkida, et oportuuniteedi puudutavate lahendite vähesuse tõttu kujuneb alljärgnev käsitlus mõneti hüplikuks. Siiski peaks see looma pildi senisest oportuuniteedialasest kohtupraktikast ning aitama olemasolevatele kohtulahenditele tuginedes juba väljatoodud põhimõtteid edasi arendada, samuti viitama valdkondadele, millised tänaseni ei ole kohtupraktika huviorbiiti sattunud, kuid kindlasti uurimist vajaksid.

3.1.1. Üldised oportuuniteedialased märkused Riigikohtu praktikast

Siinkohal võib jätkata ülalviidatud Riigikohtu otsusega 9. detsembrist 2003.a., milles Riigikohus selgitab oportuuniteedi põhimõtte olemust. „Väärteomenetluse seadustiku § 30 lg 1 p 1 kohaselt võib menetleja lõpetada väärteomenetluse otstarbekuse kaalutlustel. Seadusandja on andnud menetlejale õiguse omal kaalutlusel menetluse lõpetamiseks. Sellist kohustust menetlejale aga pandud ei ole. Vastupidi, lähtuvalt KrMK §-st 6, mis on VTMS § 2 kohaselt kohaldatav ka väärteomenetluses, on menetlejal reeglina süüteo asjaolude ilmnemisel menetlemise kohustus, millest VTMS § 30 näeb ette erandi. Seega ei ole menetlusalusel isikul õigust väärteomenetluse lõpetamisele otstarbekuse kaalutlustel ning menetlejale ei saa ette heita seda, et ta on menetlenud süüteoasja lõpuni.“ (RKL nr 3-1-1-146-03) Siinkohal tuleb jällegi selgitada, et ilmselt pidas Riigikohus viidates KrMK §-le 6 tegelikult KrMS § 6. Just viimases sättes sisaldub legaliteedipõhimõte, mida Riigikohus ülalpool toodud tsitaadis silmas peab.

Kehtivas Kriminaalmenetluse seadustikus on kriminaalmenetluse alustamise ja toimetamise põhiprintsiibina säilinud legaliteedipõhimõte (KrMS § 6). Riigikohus on seda rõhutanud oma 6. mai 2005.a. otsuses AS OG Elektra süüteoasjas KarS § 220 lg 2 järgi, märkides, et Kriminaalmenetluse seadustiku §-s 6 sätestatud kriminaalmenetluse kohustuslikkuse põhimõttest „...lähtuvalt peaksid uurimisasutus ja prokuratuur oma pädevuse piires kuriteo asjaolude

(tunnuste) ilmnemisel alustama ja toimetama kriminaalmenetlust sõltumata mistahes isiku arvamusest. Seejuures on oluline, et kui juba alustatud kriminaalmenetluse puhul on kriminaalmenetluse kohustuslikkuse põhimõtte reservatsiooniks samas paragrahvis sätestatud võimalus lõpetada kriminaalmenetlus otstarbekuse kaalutlusel, siis kriminaalmenetluse alustamise situatsioonis toimib kriminaalmenetluse kohustuslikkuse põhimõtte reservatsioonideta – kuriteo tunnuste ilmnemisel tuleb kriminaalmenetlust igal juhul alustada.“ (RKL nr 3-1-1-137-04) Kriminaalmenetluse lõpetamine oportuniteedi põhimõttel on seadusega sätestatud erand, millele tuginedes võib prokuratuur või kohus kriminaalmenetluse lõpetada, samas ei ole nad kohustatud seda tegema. Vastavalt ei ole kahtlustataval või süüdistataval ega kellelgi teisel õigust nõuda menetluse lõpetamist.

Seoses sellega, et menetluse kohustuslikkuse põhimõtte on reegel ja menetluse lõpetamise võimalus otstarbekuse kaalutlustel on erand, selgitab Riigikohus oma otsuses 10. märtsist 2005.a. alljärgnevat. „Tulenevalt VTMS §-st 2 kehtib ka väärteomenetluses KrMS §-s 6 sätestatud menetluse kohustuslikkuse põhimõtte. Sellest põhimõttest teeb erandi VTMS § 30, andes menetlejale võimaluse lõpetada menetlus juhul, kui menetleja ei pea selle jätkamist otstarbekaks. Kuna tegemist on erandolukorraga, peab sel alusel menetluse lõpetamise otsuse tegija ka põhjendama, miks ta leiab, et menetlemine ei ole otstarbekas. [...] Lääne-Viru Maakohus oleks pidanud põhjendama, miks ta leiab, et menetlusaluse isiku süü on väike ja puudub avalik menetlushuvi olukorras, kus menetluse esemeks oli mitme liiklusnõude rikkumine, millest üks seisnes lubatud sõidukiiruse olulises ületamises, kusjuures menetlusalust isikut on varem karistatud kiiruse ületamise eest 21 kuni 40 km/h. Kohus seda teinud ei ole, vaid on paljasõnaliselt nentunud, et ei pea asja menetlemist põhjendatuks ja peab vajalikuks anda menetlusalusele isikule korduvalt liiklusnõuete rikkumisest hoolimata võimaluse näidata, et ta on ennast parandanud.“ (RKL nr 3-1-1-7-05) Riigikohus pidas põhjendamiskohustuse rikkumist menetlusõiguse oluliseks rikkumiseks ja tühistas kõnealuse Lääne-Viru Maakohtu otsuse. Samuti tühistas Riigikohus oma 9. veebruari 2006.a. otsusega Saare Maakohtu 24. augusti 2005.a. otsuse R.Pikkani väärteoasjas ning konkretiseeris, millistele tingimustele peab otstarbekuse kaalutlustel menetluse lõpetamise otsus vastama. „Kohus on üksnes nimetanud tingimused, mille esinemisel võib menetluse otstarbekuse kaalutlustel lõpetada ning märkinud, et peab neid nõudeid täidetuks. Otsuses puuduvad aga põhjendused, miks kohus pidas R.Pikkani süüd väikseks ja välistas avaliku huvi menetlemiseks. See tähendab, et otsuses on esitatud vaid järeldus (menetlusaluse isiku süü on väike ja avalik huvi asja menetlemiseks puudub), mitte aga selleni viinud mõttekäik.

Põhistamine tähendab aga just selle argumenteerimist, kuidas mingile seisukohale on jõutud, ning selle kaudu kohtu arutluskäigu lugejale jälgitavaks muutumist. Käesoleval juhul ei ole maakohtu otsusest võimalik teada saada, miks kohus tegi just sellise otsuse, s.o lõpetas menetluse otstarbekuse kaalutlustel.“ (RKL nr 3-1-1-137-05) Riigikohtu otsustest tuleneva põhjendamiskohustuse juurde on käesoleva töö järgmises punktis, seoses alama astme kohtute lahenditega, põhjust tagasi pöörduda.

Üheks tähelepanuväärseks seoseks, mida Riigikohus oma 18. oktoobri 2004.a. otsuses Ülo Sinisalu süüdistuses KarS § 188 järgi välja toob, on seos kriminaalmenetlusliku oportuuniteedi ja põhiseadusliku printsiibi – proportsionaalsuse vahel. Riigikohus leiab, et teiste täitevvõimuorganite kõrval peab ka prokuratuur lähtuma talle seadusega antud kaalutusõiguse teostamisel kriminaalmenetluses proportsionaalsuse põhimõttest. „1. jaanuaril 2004.a. jõustunud KrMK § 168¹ ja § 220 lg 3 andsid prokurörile õiguse taotleda kohtult kriminaalmenetluse lõpetamist või teatud tingimustel kriminaalmenetlus ise lõpetada, kui puudub avalik menetlushuvi ja isiku süü ei ole suur. Analoogiline regulatsioon sisaldub ka kehtiva KrMS §-s 202 ja § 274 lg-s 5. Tegemist on prokurörile antud kaalutusõigusega, mille eesmärk hõlmab lisaks menetlusökonomikale ka proportsionaalsuse põhimõttest tuleneva vajaduse välistada kriminaalrepressiooni kohaldamine juhtudel, mil see teo asjaolusid silmas pidades oleks ilmselgelt mittemõeldukas.“ (RKL nr 3-1-1-85-04). Kriminaalmenetlusliku oportuuniteedi selline käsitlus on autori arvates igati õigustatud. Et selles veenduda, piisab kui tutvuda viidatud Riigikohtu menetluses olnud kriminaalasja faktiliste asjaoludega. Nimelt süüdistati Ülo Sinisalu KarS § 188 järgi kvalifitseeritava kuriteo toimepanemises, mis seisnes selles, et ta kasvas mai lõpust kuni 22. septembrini 2003.a. dendraariumis teadusliku uurimise eesmärgil ühte kanepitaime ilma, et tal oleks olnud selleks vastavat luba. Kriminaalmenetluse käigus leidis tõendamist, et Ü.Sinisalu lubas külastajal istutada oma dendroparki ühe kanepitaime. Kanepitaim moodustas osa Võlumäe dendraariumi taimestikust ja seda eksponeeriti dendraariumi külastajatele üldharival eesmärgil, sealhulgas selgitamaks narkootiliste ainete ohtlikkust. Antud juhul ei leidu ehk palju opponente väitele, et rikkumise raskust silmas pidades ei oleks tõesti proportsionaalne kohaldada kriminaalrepressiooni dendraariumi pidaja suhtes, kes kasvas ühte kanepitaime ja seda teaduslikul ja üldharival eesmärgil. See on ilmselt olnud ka põhjuseks, miks Riigikohus juhtis *arbiter dictum* korras tähelepanu kriminaalmenetlusliku kaalutusõiguse ja proportsionaalsuse põhimõtte omavahelisele seosele. Huvitav on seejuures tuua võrdluseks asjaolu, et näiteks Šveitsi õiguses on juba oportuuniteede põhimõtte määratlemisel viidatud

selle seosele proportsionaalsuse printsiibiga ning öeldud, et oportuniteedi põhimõte võimaldab proportsionaalsuse põhimõtet järgides erandjuhtudel loobuda kriminaalmenetlusest otstarbekuse kaalutlustel (Schmid 1993: 27). Saksa õigusteoorias ollakse samuti seisukohal, et legaliteedipõhimõtte erandid tulenevad proportsionaalsuse printsiibist, s.t põhimõttest, et erandjuhtudel võib karistamisest loobuda, kui preventiivsed eesmärgid seda ei nõua (Roxin 1995: 78, äärenr 2).

Riigikohus on oma senises praktikas viidanud kriminaalmenetluslikule oportuniteedile ka seoses teise olulise printsiibiga: õigusega nõuda oma kohtuasja menetlemist mõistliku aja jooksul. See õigus tuleneb teatavasti Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse Konventsiooni art 6 lõikest 1. Oma otsuses 27. veebruarist 2004.a. Peeter Rüngase süüdistusasjas KrK § 164² lg 4 p 1 järgi märgib Riigikohus, et isegi kui konkreetse kohtuasja menetlemise mõistlik aeg on möödunud, ei pea see alati kaasa tooma isiku õigeks mõistmist. „Sõltuvalt asjaoludest võib kriminaalasja menetlemise mõistliku aja möödumise proportsionaalseks järelmiks olla ka näiteks kriminaalasjas menetluse lõpetamine otstarbekuse kaalutlustel...“ (RKL nr 3-1-1-3-04) Selline seisukoht on igati kooskõlas käesoleva töö teises peatükis kajastatud kriminaalmenetlusteooria arusaamadega, mille kohaselt võib kriminaalmenetluse lõpetamine olla avaliku menetlushuvi puudumise tõttu tõepoolest õigustatud, kui kuriteo toimepanemisest on möödunud pikk aeg. Tavaliselt loob kriminaalrepressiooni kohaldamine kuriteo toimepannud isiku suhtes pika aja möödudes rohkem ebaõiglust, kui tema poolt kunagi toimepandud tegu, kriminaalasja menetlemisest ning sageli ka kahju hüvitamisest ei ole pika aja möödudes sageli enam huvitatud isegi kuriteo läbi kahju kannatanud isikud. Sellisel juhul on kriminaalmenetluslik oportunitet jällegi vahendiks, kuidas tagada proportsionaalsuse põhimõtte järgimist.

Ülalpool viidatud otsuses AS OG Elektra süüasjas puudutab Riigikohus juriidilise isiku vastutuse seost kriminaalmenetluse lõpetamisega otstarbekuse kaalutlustel. Teatavasti on juriidilise isiku vastutus Karistusseadustikus sätestatud derivatiivsena: juriidiline isik vastutab tema organi või juhtivtöötaja poolt juriidilise isiku huvides toimepandud teo eest, mis vastab süüteo koosseisule, on õigusvastane ja süüline. Kuigi Karistusseadustiku § 14 lg 2 kohaselt ei välista juriidilise isiku vastutuselevõtmine süüteo toimepannud füüsilise isiku vastutuselevõtmist, ei pea Riigikohtu arvates juriidilise isiku süüditunnistamisele ja karistamisele eelnema või sellega samaaegselt toimuma ka juriidilise isiku organi või juhtivtöötaja süüditunnistamine ja karistamine. „Kahtlemata on võimalik näiteks olukord, mil juriidilise isiku juhtivtöötaja suhtes lõpetatakse

kriminaalmenetlus otstarbekuse kaalutlustel, juriidiline isik aga tunnistatakse süüdi ja teda karistatakse“. (RKL nr 3-1-1-137-04) Kuid kas on võimalik ka vastupidine olukord: juriidilise isiku organ või juhtivtöötaja tunnistatakse süüdi ja teda karistatakse, juriidilise isiku suhtes lõpetatakse menetlus otstarbekuse kaalutlustel? Autori arvates ei ole selline variant vastuvõetav, seda eelkõige juba mainitud juriidilise isiku vastutuse derivatiivsuse tõttu. Juriidilise isiku, kui abstraktsiooni puhul ei saa rääkida süüst, mis oleks erinev juriidilise isiku huvides süüteo toimepannud füüsilise isiku süüst. Seega juriidilise isiku süü saab olla väike üksnes juhul, mil juriidilise isiku huvides süüteo toimepannud füüsilise isiku süü ei ole suur. Samuti ei ole mõeldav olukord, kus juriidilise isiku organi või juhtivtöötaja poolt toimepandud teo menetlemise vastu eksisteeriks avalik menetlushuvi, samal ajal kui juriidilise isiku teo menetlemise vastu see puuduks. Asjaolu, et juriidilise isiku organ või juhtivtöötaja paneb teo toime juriidilise isiku huvides, peaks tähendama, et põhivastutus selle teo eest lasub siiski juriidilisel isikul. Küll aga on autori arvates võimalik olukord, kus menetlus lõpetatakse otstarbekuse kaalutlustel nii juriidilise isiku kui ka teo toimepannud juriidilise isiku organi või juhtivtöötaja suhtes.

3.1.2. Süü suurus Riigikohtu praktikas

Alustades süü suurust puudutavate Riigikohtu lahendite analüüsiga, tuleb mainida, et siinkirjutajal õnnestus leida erakordselt vähe lahendeid, mis seda teemat puudutavad. Veel väiksem osa neist puudutavad süü suuruse mõistet kriminaalmenetlusliku oportuuniteedi kohaldamise eeldusena. Sellegipoolest leiab autor töö teises peatükis esitatud käsitluse alusel, et süü suurust mõjutavad kriteeriumid on ühesugused, sõltumata sellest, kas seda kaalutakse kriminaalmenetluse lõpetamise lubatavuse üle otsustades või muul põhjusel nt karistuse mõistmisel, ning analüüsib siinkohal ka oportuuniteediga otseselt mitteseotud, süü küsimust puudutavaid otsuseid.

Esimeseks kriteeriumiks, mis süü suuruse määratlemisel silma jääb, on kuriteoga tekitatud kahju suurus. Juba oma otsuses 1. septembrist 1998. a. Enn Kuptsovi jt süüdistuses KrK § 139 lg 2 p-de 1, 2 ja 3 järgi märgib Riigikohus: „Varastatu väärtusest sõltub kuriteo kvalifikatsioon, seega ka kuriteo raskus; samuti näitab varastatu maksumus kuriteoga tekitatud kahju suurust ning kurjategija süü suurust.“ (RKL nr 3-1-1-89-98) Oma otsuses 28. maist 2001.a. Jüri Koppeli süüdistuses KrK § 139 lg 2 p-de 1 ja 3 ja Mihkel Koppeli süüdistuses KrK § 139 lg 2 p-de 1 ja 3

järgi jääb Riigikohus sama seisukoha juurde korrates: „Varastatu väärtusest sõltub kuriteo kvalifikatsioon, seega ka kuriteo raskus. Varastatu maksumus näitab kuriteoga tekitatud kahju suurust ja annab aluse kurjategija süü suuruse ning talle mõistetava karistuse määratlemiseks.“ (RKL nr 3-1-1-60-01) Riigikohtu tsiteeritud seisukohast võib lisaks selles otseselt öeldule lugeda välja ka käesoleva töö teises peatükis kõne all olnud Riigi peaprokuröri juhises sisaldunud viidet seosele seadusandja poolt teole omistatud raskuse ja selle teo toimepanija süü vahel. Teisisõnu, ka Riigikohus jagab ilmselt arusaama, et mida raskem on tegu seaduses ettenähtud sanktsiooni silmas pidades, seda suurem on selle teo toimepannud isiku süü. Kuid samas hilisemas otsuses on Riigikohus oma varasemat seisukohta osaliselt täpsustanud ja märkinud alljärgnevat: „Menetluse võib lõpetada juhul, kui menetlusaluse isiku süü on väike ja kui avalik menetlushuvi ei nõua asja menetlemist. [...] Käesolevas väärtetasandil ei ole kohus leidnud menetluse lõpetamise aluseks olevaid kriteeriume [...] Selliseks aluseks ei saa olla iseseisvalt ka varastatud eseme vähene väärtus. Õigushüve vähemat kahjustamist sellel argumendil on seadusandja arvestanud sanktsioonipiiride määratlemisel, mis näeb väärteto toimepanemise eest ette märkimisväärselt leebemad õigusjärelmid võrreldes kuriteo (KarS § 199) toimepanemisega.“ (RKL nr 3-1-1-81-06) Riigikohtu selline seisukoht on kahtlemata õige. Autori arvates tuleks selle mõju isegi laiendada. Nimelt mitte ainult väärtegade, vaid ka varavastaste kuritegude puhul ei saa asja või muu vara vähest väärtust ainuüksi pidada piisavaks aluseks väitmaks, et isiku süü ei ole suur ning kriminaalmenetluse jätkamise vastu puudub avalik huvi. Nagu käesoleva töö teises peatükis selgus, on nii süü suurust kui ka avaliku menetlushuvi olemasolu mõjutavaid asjaolusid mitmeid ning kriminaalmenetluse lõpetamise kaalumisel tuleb neid arvestada kogumis.

Viimati kõlanud mõtte on Riigikohus ka otseselt välja öelnud oma 18. juuni 2004.a. otsuses Andrus Borsakovsky jt kriminaalasjas: „M.Kaasik ja M.Siimar on süüdi tunnistanud KarS § 184 lg 2 p-de 1 ja 2 järgi. Seega on seadusandja hinnanud nende tegusid kui võimalikest kõige raskemat narkootiliste ainete suures koguses ebaseaduslikku käitlemist. See, samuti asjaolu, et kuritegu pandi toime pika ajavahemiku vältel süstemaatiliselt ning mitmete isikute kooskõlastatud tegevusega, on ringkonnakohtu viinud õigele järeldusele, et M.Kaasiku ja M.Siimari süü kuriteo toimepanemisel on sedavõrd suur, et nende karistamine sanktsiooni alammäära lähedase karistusega, seda enam – karistusest tingimisi vabastamine – ei ole mõeldav“. (RKL 3-1-1-53-04) Lisaks kinnitusele eelmise lõigu lõpus toodud väitele selguvad toodud tsitaadist ka teised Riigikohtu arvates süü suurust mõjutavad asjaolud, milleks on kuriteo toimepanemise ühekordsus või süstemaatilisus ning mitme isiku ühine ja kooskõlastatud kuriteo

toimepanemine. Viimane kujutab endast sisuliselt kuriteo toimepanemist grupis, mis teatavasti on sätestatud KarS § 58 p-s 10 karistust raskendava asjaoluna. Sellest omakorda võib järeldada, et Riigikohtu praktika järgib teoorias väljakujunenud arusaama, et süü suurus sõltub kergendavatest ja raskendavatest asjaoludest.

Samas otsuses Riigikohus jätkab: „Kohtualuste isikut iseloomustavad andmed ei ole sedavõrd erandlikud, et tingiks süü suurust oluliselt mõjutavaid järeldusi. M.Siimari halb tervislik seisund, mis on põhjustatud tema enese poolt seoses eeluurimisest kõrvalehoidumisega, on tekkinud peale kuriteo toimepanemist ning ei saa seega mõjutada tema süü suurust ja karistusliigi ning –määra valikut.“ (ibid). Seega saab Riigikohtu argumentatsiooni põhjal teha järelduse, et süü suurust mõjutavad ka kuriteo toimepannud isikut iseloomustavad andmed, muuhulgas on võimalik, et arvesse võetakse ka isiku tervislik seisund süüteo toimepanemise ajal. Tõsi, Karistusseadustiku kohaselt ei ole kuriteo toimepanija isik enam eraldiseisvaks aluseks, mida karistuse mõistmisel arvestama peab (Kivi, Sootak 2001: 477). Vaatamata sellele, et õigusriiklikule karistusõigusele on omane lähtumine teo- mitte aga eluviisisüüst, omavad isikuomadused siiski olulist tähendust nii eripreventsiooni kui ka süü suuruse kindlaksmääramise seisukohalt (Sootak 1997: 33, 35). Isikuomaduste arvestamise ulatust piirab õigusriiklikus karistusõiguses põhimõte, mille kohaselt tohib arvestada üksnes konkreetse kuriteoni viinud või selles avaldunud isikuomadusi. Nii võib näiteks isiku varaline seis (äärmine vaesus) viia isikut varavastase kuriteo toimepanemiseni. Samuti on oluline isiku varasem laitmatu eluviis, mis näitab, et konkreetse kuriteo näol on tegemist juhusliku episoodiga, millele tehtav eetilise etteheide on väiksem. (Sootak 1997: 35) Lisaks sellele võib isikuomadus teatud juhtudel olla süüd vähendav asjaolu, nii on see näiteks KarS § 57 p-st 7 tulenevalt, mille kohaselt isiku kõrge vanus või rasedus on käsitatavad karistust kergendavate asjaoludena (Kivi, Sootak 2001: 477). Samuti võib isiku varajasem käitumine (sealhulgas nii analoogiliste kuritegude toimepanemine, kui ka menetluse käigus tuvastatud varasemad teod, millele ei ole antud karistusõiguslikku hinnangut) viidata isikul esinevale tahtluse liigile, mis omakorda on vaadeldav süü suurust mõjutava asjaoluna. Näiteks, olgugi et kelmuse toime pannud isik eitab, et juba laenu võttes ei olnud tal kavatsust seda tagasi maksma hakata, viitab tema sarnane käitumine ka varasemates analoogilistes situatsioonides mainitud kavatsuste olemasolule, seega kavatsusele tahtluse vormina, ja ei mõjuta antud juhul mitte üksnes tema süü suurust, vaid määrab ära ka selle, kas tegemist on üldse kuriteoga (vt RKL nr 3-1-1-124-00). Veel enam, nagu ülalpool mainiti, võivad isiku füüsilised ja vaimsed võimed välistada teatud tingimustel süüd ettevaatamatusest

toimepandud kuriteo korral (KarS § 38), seega võivad samad asjaolud mõjuda ka süüd vahendavalt. Sama kehtib ka KarS §-s 34 sätestatud asjaolude kohta, mis ei pruugi olla isiku süüdimatuse põhjuseks, vaid tingida tema piiratud süüdivuse või üksnes tema süü hindamist väiksemana.

Tõestuseks sellele, et ka isiku varasem käitumine mõjutab tema süü suurust, on Riigikohtu 28. oktoobri 2005.a. otsus Toomas Uripea väärteoasjas Liiklusseaduse § 74²² lg 2 järgi, milles Riigikohus on öelnud, et süü suurust mõjutab isiku poolt varasemalt samasuguste kuritegude toimepanemine (RKL nr 3-1-1-107-05). Samas otsuses on öeldud, et süüd mõjutab ka vabandatavate asjaolude olemasolu. Ilmselt pidas Riigikohus antud juhul vabandatavate asjaolude all silmas seaduses otseselt nimetatud, kuid siiski karistust kergendavate asjaoludena KarS § 57 mõistes vaadeldavaid tingimusi. Sama seisukoht sisaldub ka käesoleva töö teises peatükis kõne all olnud Riigi peaprokuröri juhises.

Ka eelmises punktis viidatud Riigikohtu otsuses Madis Hallingu väärteoasjas käsitletakse süü suuruse ja avaliku menetlushuvi tuvastamiseks oluliste asjaoludena rikkumise raskust (kas tegemist on seadusandja silmis kergema või raskema rikkumisega), rikkumise esmakordsust või korduvat toimepanemist, samuti seda, kas rikutakse ühte või mitut nõuet (RKL nr 3-1-1-7-05). Kuigi kõnealuse otsuse teksti põhjal ei ole võimalik üheselt aru saada, millised nimetatud asjaoludest mõjutavad süü suurust ning millised avaliku menetlushuvi olemasolu, võib eespool analüüsitud otsuste põhjal öelda, et tegemist on eelkõige süü suurust mõjutavate teguritega.

3.1.3. Avalik menetlushuvi Riigikohtu praktikas

Kui eelmises punktis oli autor sunnitud viitama süü suurust käsitlevate lahendite vähesusele, siis siinkohal tuleb tunnistada, et kriminaalkolleegiumi lahendites valitseb avaliku menetlushuvi puudutavate lahendite seisukohalt põud. Sellevõrra tihedamini tuleks praktikul ilmselt pöörduda käesoleva töö teises peatükis edasiantud Saksa õiguspraktika kogemuste ning Riigi peaprokuröri juhiste poole. Alljärgnevalt käsitletakse neid väheseid avalikku menetlushuvi tingivaid asjaolusid, mis on Riigikohtu praktikas kajastust leidnud.

Oma 17. jaanuari 2005.a. otsuses Jelena Pererukova süüteoasjas KrK § 100 järgi, milles, tõsi küll, kriminaalmenetluse lõpetamine otstarbekuse kaalutlustel kuidagi puudutatud ei olnud, märgib Riigikohus: „Käesolevas kriminaalasjas on kohtualused süüdi tunnistatud tahtlikus tapmises – kuriteos, mille asjaolude õigeks selgitamiseks on avalik huvi kahtlemata põhjendatult kõrge.“ (RKL nr 3-1-1-114-04) Riigikohtu sellest lausest võib järeldada, et on teatud liiki kuritegusid, mille menetlemiseks on avalik huvi alati olemas. Tahtlik tapmine on kahtlemata üks sellistest kuritegudest. Ilmselt ei oleks kriminaalmenetluse lõpetamine otstarbekuse kaalutlustel mõeldav ühegi tahtliku tapmise toimepannud isiku suhtes, isegi kui seadus võimaldaks oportuuniteedi kohaldamist ka esimese astme kuritegude puhul. Kuritegusid, mille menetlemiseks on avalik huvi alati olemas, on teisigi. Eelkõige kuuluvad nende hulka rasked isikvastased kuriteod, kuriteod alaealiste vastu, õigusemõistmise vastased kuriteod jne (vt p. 2.2.2.)

Eelmises punktis viidatud otsuses 28. oktoobrist 2005.a. Toomas Uripea väärteoasjas Liiklusseaduse § 74²² lg 2 järgi on Riigikohus väljendanud alljärgnevat seisukohta: „Kuna kiiruse sellise ületamise puhul on tegemist levinud liiklusalase õigusrikkumisega, ei saa ka viidata avaliku menetlushuvi puudumisele.“ (RKL nr 3-1-1-107-05) Riigikohtu sellise seisukohaga võib ühest küljest nõustuda, - juhul, kui tegemist on tõesti levinud süüteoga, tingivad eelkõige üldpreveniivsed kaalutlused avaliku huvi olemasolu. Nii on see ka liiklusalaste süütegude ja muuhulgas ka kiiruse ületamisega, - nende menetlemiseks eksisteerib avalik huvi, mille eesmärgiks on eelkõige näidata, et rikkumisele järgneb karistus, ning vähendada seeläbi rikkumiste arvu. Samas ei saa selle väitega sajaprotsendiliselt nõustuda. Ka varguste, kehalise väärkohtlemise ja avaliku korra raske rikkumise näol on tegemist statistilisest seisukohast levinud süütegudega. Kas see peaks tähendama, et ka nende süütegude menetlemise vastu on avalik huvi alati olemas? Ilmselt mitte. Ilmselt tingib avalikku menetlushuvi lisaks süüteo laiale levikule, või õigemini eelkõige, süüteo iseloom. Kiiruse ületamine on süütegu, mis on ohtlik teistele liikluses osalejatele. Arvestades asjaolu, et Eesti on liiklusõnnetuste arvu poolest Euroopas eesotsas, samuti kaheksandal kohal liiklusõnnetustes kannatada saavate inimeste suhtarvu poolest (vt 2005.a. statistikat internetiaadressil <http://www.mnt.ee/atp/index.php?id=3075>), siis ei ole kahtlust, et kiiruse ületamise tõkestamise vastu on avalik huvi tõepoolest kõrge. Sama ei saa aga öelda võrdluseks toodud varguste kohta. Tõsi, neidki pannakse massiliselt toime, kuid samas vargustega tekitatakse reeglina üksnes varalist kahju, mis iga üksikjuhtumi puhul ei ole suur, samuti eksisteerivad asjade omanikel endil mitmed võimalused oma vara kaitsmiseks. Nendel

põhjustel raageb süüteo laiast levikust ja üldpreveniivsetest kaalutlustest ajendatud avalik huvi varguste puhul võrdlemisi kiiresti nende menetlemiseks rakendatava ressursi ees.

Tulenevalt Riigikohtu 17. juuni 2004.a. määrusest kriminaalasjas Stanislav Kljuhhini süüdistuses KrK § 107 lg 1 järgi on avalik huvi menetluse jätkamiseks reeglina olemas juhtudel, mil ühe sündmuse osas toimetatakse kahte kriminaalmenetlust ning lõplik otsus ühes kriminaalasjas mõjutab või võib mõjutada otsust teises kriminaalasjas, mille menetlusesemeks on küll sama sündmus, kuid teise isiku tegevus selle sündmuse käigus. Riigikohtu viidatud otsuses on käsitletud juhtum, mil korteris asetleidnud konflikti tulemusena said vigastusi mõlemad konflikti osapooled. Alustati kaks kriminaalmenetlust. Ühes kriminaalmenetluses oli Ruslan Povilaitis kahtlustatavaks, teises kannatanuks, ning vastupidi – Stanislav Kljuhhin oli esimeses menetluses kannatanu, teises kahtlustatav. Kriminaalmenetlus kahtlustatava Stanislav Kljuhhini suhtes lõpetati otstarbekuse kaalutlustel, samal ajal kui menetlus kahtlustatava Ruslan Povilaitise suhtes jätkus. Kuna kriminaalmenetluse lõpetamine otstarbekuse kaalutlustel eeldab otsust kuriteo toimepannud isiku süü suuruse kohta, tähendab see, et kuriteo toimepanemine tema poolt peab olema tõendatud. S.Kljuhhini ja R.Povilaitise ütlused sündmuse käigu kohta olid erinevad. Kriminaalmenetluse lõpetamisel S.Kljuhhini suhtes luges kohus usaldusväärseteks tema ütlusi selle kohta, et isiklike suhete pinnalt tekkinud konflikti käigus tekitas Ruslan Povilaitis talle üliraskeid kehavigastusi, mis eelnesid tema poolt kehavigastuste tekitamisele R.Povilaitisele. Kriminaalmenetluse lõpetamise aluseks võeti seega S.Kljuhhini versioon kuriteosündmusest, mis oli ka teise kriminaalmenetluse esemeks, jättes kõrvale R.Povilaitise versiooni. Kuigi tõendite taoline hindamine ei ole mingilgi määral formaalselt siduv kriminaalmenetluses, kus kahtlustatavaks on R.Povilaitis, võib see faktilist mõju siiski omada. Seetõttu väljendas Riigikohus alljärgnevat seisukohta: „Riigikohus on seisukohal, et kriminaalmenetluse lõpetamisel KrMK § 168¹ alusel tuleb pöörata suurt tähelepanu asjaolule, kas lõpetatava kriminaalmenetluse tulemustel on või võib olla tähtsust mõne teise kriminaalasja lahendamise seisukohalt. Üldjuhul on väga raske rääkida avaliku menetlushuvi puudumisest kriminaalmenetluse jätkamise vastu olukorras, mil jätkatakse kriminaalmenetlust teises asjas, mille esemeks on sama kuriteosündmus.“ (RKL nr 3-1-1-57-04). Riigikohtu taoline seisukoht ei lahenda siiski vastastike kriminaalmenetluste probleemi. Isegi kui kriminaalmenetlust ei lõpetata, vaid see jõuab kohtu menetlusse, mille tulemusena tehakse ka kohtuotsus, tuleb tõendite eelneva hindamise vältimiseks tagada, et kohtumenetlus ja kohtuotsuse tegemine toimub mõlemas kriminaalasjas samaaegselt. Üksnes siis saab väita, et samadele tõenditele ei ole eelnevalt hinnangut antud.

Taolist tulemust võimaldaks saavutada üksnes ühe kuriteosündmuse osas toimuvate kriminaalmenetluste ühendamine, milleks Kriminaalmenetluse seadustik alust ei anna, pealegi ei oleks see kriminaalmenetlussubjektide rollide erisust arvestades ka mõeldav. Seega jääb kõnealuselt Riigikohtu otsusest tulenev avaliku huvi mõiste tõlgendus autori silmis mõneti küsitavaks.

3.2. Kriminaalmenetluse lõpetamine süü väiksuse ja avaliku menetlushuvi puudumise alusel alama astme kohtute praktikas

Käesolevas alapeatükis jätkab autor alama astme kohtute praktika analüüsiga. Kui eelnevas alapeatükis toodi Riigikohtu seisukohad välja enamjaolt abstraktselt, seostamata neid konkreetsete kohtu menetluses oleva kriminaalasja faktiliste asjaoludega, siis käesolevas alapeatükis püütakse konkreetsete näidete varal illustreerida, millistel juhtudel on Eesti kohtute arvates alust rääkida väikesest süüst ja avaliku menetlushuvi puudumisest ning kas ja millega on nimetatud mõistete selline sisustamine põhjendatud.

3.2.1. Otstarbekuse põhimõtte kohaldamise varasem praktika

Kuigi oportuuniteedi põhimõtte tekkimisest Eesti kriminaalmenetluse maastikul on möödunud veidi üle kolme aasta, on teatud areng selle põhimõtte rakendamise praktikas juba praegu märgatav. Käesolev töö alapeatükk on jaotatud kaheks sõltuvalt sellest, kas vaatluse all olevad lahendid jäävad oportuuniteedi põhimõtte juurutamisele vahetult järgnenud perioodi või perioodi, mis järgnes Riigi peaprokuröri 20. detsembri 2005.a. juhisele kriminaalmenetluse lõpetamiseks otstarbekuse kaalutlustel. Tõsi, selline jaotus võib tunduda mõneti kunstlik, kuna nii lühikest aega nagu kolm aastat on üsnagi kaheldav etappideks jagada. Jaotuse aluse valik – Riigi peaprokuröri juhisele – ei ole juhuslik. Nimelt saab selle järgsesse perioodi jäävaid lahendeid hinnata ka sellest seisukohast, kas nad vastavad juhisele ja juhul kui ei vasta, siis kas selline mittevastavus on põhjendatud. Esmalt tuleb aga pöörduda juhisele eelnenud perioodi lahendite poole, millest osa tuginevad küll tänaseks juba kehtetu Kriminaalmenetluse koodeksile, kuid viimase vastavad sätted (KrMK § 168¹ ja § 168²) olid samas kehtivatega analoogilised.

Alustada võiks ühest hästi põhjendatud ning eelmises punktis käsitlust leidnud Riigikohtu otsusele tuginevast Tallinna Ringkonnakohtu otsusest 19. oktoobrist 2004.a. Andres Ojavere süüdistuses KarS § 390 lg 1 järgi. Tallinna Linnakohus mõistis Andres Ojavere süüdi KarS § 390 lg 1 järgi selles, et ta, olles alates 10. juunist 2002.a. OÜ Rometon juhatuse liige ning olles 03.05.2002.a. ja 12.12.2002.a. karistatud HÕS § 141 lg-s 9 kirjeldatud väärteo eest, jättis täitmata ÄS § 180 lg-st 1 ja §-st 183 tulenevad esindus-, juhtimis- ja raamatupidamise korraldamise kohustused, samuti maksukorralduse seaduse § 8 lg-st 1 tulenevad rahaliste ja mitterahaliste kohustuste tähtaegse ning täieliku täitmise kohustused. Nii esitas ta ajavahemikul 2002.a. maist kuni 2003.a. oktoobrini maksuhaldurile, s.o Tallinna Juriidiliste Isikute Maksuametile käibe-, tulu-, sotsiaalmaksu ning töötuskindlustuse maksete deklaratsioonid hilinemisega. 2003.a. septembri kohta jättis ta need deklaratsioonid esitamata. Lisaks sellele jättis ta Äriregistrile esitamata 2002.a. majandusaasta aruande. Kohtumenetluse käigus süüdistuse maht vähenes ning Andres Ojavere süüdistati ajavahemiku 2002.a. juuni – 2003.a. oktoober eest tulu- ja käibemaksudeklaratsioonide õigeaegses esitamata jätmises, samuti 2002.a. augusti eest sotsiaalmaksu ja töötuskindlustuse maksu deklaratsioonide õigeaegses esitamata jätmises. Kriminaalasja menetluse käigus tuvastati, et kõik deklaratsioonid olid tegelikult maksuhaldurile esitatud, küll hilinemisega, kuid osad vaid mõnepäevase hilinemisega. Maksusid maksmata ei jäetud, seega kahju riigile ei tekitatud. Seetõttu leidis kohus, et Andres Ojavere süü ei ole suur. Viidates Riigikohtu otsusele 18. oktoobrist 2004.a. nr 3-1-1-85-04, juhtis Ringkonnakohus tähelepanu sellele, et „pädeval võimuorganil lasub üldjuhul kohustus hinnata, kas isiku huvid ja avalik huvi on omavahel tasakaalus, s.t kas põhiõiguste kitsendused on kooskõlas PS §-s 11 ettenähtud proportsionaalsuse põhimõttega. Hindamaks langetatava otsuse vastavust proportsionaalsuse põhimõttele, tuleb arvesse võtta konkreetseid asjaolusid. KrMK § 168¹ ja § 220 lg 3 alusel on prokurörile antud kaalutlusõigus, mille eesmärk hõlmab lisaks menetlusökonomikale ka proportsionaalsuse põhimõttest tuleneva vajaduse välistada kriminaalrepressiooni kohaldamine juhtudel, mil see oleks teo asjaolusid silmas pidades ilmselgelt mittemõõdukas“. (Tallinna Ringkonnakohtu määrus kriminaalasjas nr 2-1-666/04). Seega nähtub viidatud Ringkonnakohtu määrusest, et süü suurust mõjutavate asjaolude hulka kuulub süüdistuse maht (mitmes episoodis või mitme õigusnormi rikkumises isikut süüdistatakse), rikkumise sisu, samuti rikkumisega tekitatud kahju suurus. Lisaks sellele on näha, et avalik menetlushuvi, mis seda tüüpi rikkumiste puhul on reeglina olemas, võib proportsionaalsuse kaalutlustel ära langeda juhtudel, mil avalik huvi ei ole niivõrd suur, et õigustada rikkumise toimepannud isiku isiklike õiguste riivet kriminaalrepressiooni vahenditega.

Esimese astme kohtute lahenditele, millised autor avalikult kättesaadavast kohtulahendite registrist leidis, võib teha mitmeid etteheiteid. Varavastaste kuritegude (esmajoones varguste) puhul võrdsustatakse kohtulahendites süü suurus tihti kahju suurusega, leides, et kuna kuriteoga tekitatud kahju ei ole suur, ei ole selle toimepannud isiku süü suur. Süü väiksus viib aga automaatselt järeldusele, et puudub ka avalik huvi selle kriminaalasja menetlemiseks. Nii näiteks Tallinna Linnakohtu 12. mai 2004.a. määruses kriminaalasjas nr 1-693/04, kus Boriss Ivanovi süüdistati KrK § 140 lg 2 p-de 2 ja 4 järgi selles, et tema lõhkus 02.10.1998.a. kella 10:00 ajal Tallinnas, Roopa 2 asuva maja koridoris seinakapi luku, kust varastas toiduaineid väärtuses 322 krooni, ning põgenes koos nendega vaatamata sellele, et tema tegevust märgati, leidis kohus, et „...kriminaalasja materjalidest lähtuvalt kuriteoga tekitatud kahju ei ole suur. Seega on prokurör õigesti asunud seisukohale, et kohtualuse süü ei ole suur ja kriminaalmenetluse jätkamiseks puudub avalik menetlushuvi ning kriminaalmenetluse võib lõpetada.“ (Tallinna Linnakohtu määrus kriminaalasjas nr 1-693/04)

Ida-Viru Maakohtu määruses kriminaalasjas nr 1-228/04 on argumentatsioon isiku süü suuruse osas rikkalikum: „Kuritegu jäi katse staadiumile, varguse esemeks olid väheväärtuslikud asjad – küüslauk ja juust, maksumusega 43,20.- krooni, varaline kahju puudub, isik tunnistas ennast süüdi täielikult ja väljendas kahetsust.“ (Ida-Viru Maakohtu määrus kriminaalasjas nr 1-228/04)

Tõepoolest, kõik kohtuotsuses loetletud asjaolud mõjutavad isiku süü suurust: varastatu väärtus ja tekitatud kahju suurus, kas kuritegu on lõpule viidud või tegemist on kuriteokatsega, süü ülestunnistus ja puhtsüdamlik kahetsus on teatavasti kergendav asjaolu. Kuid üllatav on järeldus, millele kõnealuses Ida-Viru Maakohtu otsuses jõutakse: „Kohtunik leiab, et kriminaalmenetlus kuulub lõpetamisele KrMK §-s 168¹ näidatud alustel – avaliku huvi puudumise tõttu, kuna isiku süü ei ole suur.“ Tuleb mõõnda, ja see on käesoleva töö teises peatükis juba mainimist leidnud, et sageli, kui süüteo toimepannud isiku süü ei ole suur, puudub ka avalik huvi sellise teo menetlemiseks. Samas näeb seadus siiski ette kaks alust, millised peavad esinema üheaegselt, et menetlust saaks otstarbekuse kaalutlustel lõpetada: isiku süü ei tohi olla suur ning avalik menetlushuvi peab puuduma. Seega tuleb kriminaalmenetluse lõpetamise otsust langetades põhjendada mõlema aluse esinemist eraldi, mitte aga teha automaatselt järeldust, et kui üks alus esineb, esineb ka teine.

Nagu ülalpool mainitud, on kuriteoga tekitatud kahju süü suuruse kindlakstegemisel tõepoolest oluliseks kriteeriumiks, kuid seda eelkõige varavastaste kuritegude puhul. Lähtuda süü suuruse kindlaksmääramisel üksnes tekitatud varalisest kahjust, kui kõne all ei ole varavastane süütegu, on autori arvates lubamatu. Kuid ilmselt ei jaga kohtud autori seisukohta. Nii on Tallinna Linnakohtu määruses kriminaalasjas nr 1-3012/03, milles Juri Betšini süüdistati KarS § 311 järgi selles, et tema, olles vahistatu Keskvangla kambri, omandas amfetamiini ja kanaabisest valmistatud narkootilist ainet, milliseid tarvitas ilma arsti ettekirjutuseta, märgitud: „Kriminaalasja materjalidest nähtuvalt kellelegi kuriteoga tekitatud kahju ei ole. Seega on prokurör õigesti asunud seisukohale, et kohtualuse süü ei ole suur ja kriminaalmenetluse jätkamiseks puudub avalik menetlushuvi ning kriminaalmenetluse võib lõpetada.“ (Tallinna Linnakohtu määrus kriminaalasjas nr 1-3012/03) Veel raskem on nõustuda Tallinna Linnakohtu määruses kriminaalasjas nr 1-1708/04 väljendatud seisukohaga. Selle kriminaalasja raames süüdistati Dmitri Drozdovi KrK § 128 lg 1 järgi selles, et ta ähvardas 30.07.2002.a. kella 18:00 paiku Tallinnas, aadressil Virbi 2 asuvas kaupluses OÜ Deaconia kaupluse müüjat Jelena Themsast tapmise või üliraske kehavigastuse tekitamisega, asetades tema meelekohale õhupüstoli Walter CP99 ning ähvardades tulistada sellest, mida Jelena Themas tajus reaalse ohuna oma elule ja tervisele. Ka sellise tegevuse kohta on kohtumääruses märgitud: „Kriminaalasja materjalidest nähtuvalt kriminaalmenetluse esemeks on teise astme kuritegu, kohtualuse süü ei ole suur, varalist kahju tekitatud ei ole, seega on prokurör õigesti asunud seisukohale, et kohtualuse süü ei ole suur ja kriminaalmenetluse jätkamiseks puudub avalik menetlushuvi...“ (Tallinna Linnakohtu määrus kriminaalasjas nr 1-1708/04) Viimati tsiteeritud määruses on põhjendamisel kasutatud tautoloogiat: „kohtulase süü ei ole suur [...], seega on õigesti asunud seisukohale, et süü ei ole suur ...“! Käesoleva töö autor ei välista, et ka antud süüteo asjaolud võisid olla sellised, mis oleksid tegelikult andnud aluse väita, et süüteo toimepannud isiku süü ei olnud suur, kuid sellisel juhul oleks kohus pidanud need oma määruses välja tooma. Samuti äratub kahtlust väide, et kaupluse müüja ähvardamise juhul puudub avalik menetlushuvi. Ilmselt oleks nii riik tervikuna, kui ka riigis elavad üksikisikud huvitatud sellest, et saaks rahulikult käia poes, kus teenindajaks oleks sõbralik, relvastamata müüja ja kus ei saaks tunnistajaks sellele, kuidas müüjat ähvardatakse püstoliga. Seega nii üld- kui eripreventiivseid kaalutlusi silmas pidades tuleks sellise teo toimepannud isikut seaduse alusel karistada. Lugeses kohtumäärust kujul, millisel seda on ülalpool tsiteeritud, saab vaid tõdeda, et tegemist ei ole mitte üksnes motiveerimata, vaid ilmselt ka seaduse mõttega vastuolus oleva lahendiga.

Huvitav on ka Tallinna Linnakohtu otsus kriminaalasjas nr 1-3444/03, kus Janek Saulust süüdistati KarS § 424 järgi selles, et tema, isikuna, keda on 19.05.2003.a. karistatud Liiklusseaduse § 74'19 alusel mootorsõiduki joobes juhtimise eest, samuti keda on 20.11.2003.a. karistatud KarS § 424 järgi kvalifitseeritava kuriteo toimepanemise eest, juhtis 03.11.2003.a. mootorsõidukit joobeseisundis. Seega kohtualune oli varem viimase poole aasta jooksul kahel korral karistatud mootorsõiduki joobeseisundis juhtimise eest, kuid sellegipoolest pani toime analoogilise süüteo. Sellele vaatamata leidis kohus, et „ kohtualuse süü selles ei ole suur...“. Kohus ei ole oma sellist väidet millegagi põhjendanud. Ainsaks asjaoluks, mis võis tingida kohtu jõudmist sellisele järeldusele on fakt, et isikut juba karistati 20.11.2003.a. KarS § 424 järgi kvalifitseeritud kuriteo eest tingimisi vangistusega 4 kuud, katseajaga 18 kuud ja mootorsõiduki juhtimisõiguse äravõtmisega 6 kuuks ning karistada teda veelkord ei ole kohtu arvates otstarbekas. Samas ei mõjuta hilisem karistus, mis isikule 20. novembril 2003.a. mõisteti, kuidagi tema süü suurust kuriteo toimepanemisel 3. novembril 2003.a. Kriminaalmenetluse lõpetamine karistuse ebaotstarbekuse tõttu (tänapäevaks kehtetu KrMK § 168² või kehtiva KrMS § 203) ei eelda, et isiku süü ei ole suur, vaid ainsa kohaldamiskriteeriumina sätestab, et mõistetav karistus peab võrreldes juba mõistetud karistusega olema tühine. Tõsi, süü suurus konkreetse kuriteo toimepanemisel mõjutab otseselt seda karistust, milline oleks uue kuriteo toimepanemise eest mõistetud, seega ka seda, kas see on juba mõistetud karistusega võrreldes vaadeldav tühisena. Kui nii ja kui kohtumääruses juba asutakse isiku süü suurust vaagima, peavad olema välja toodud ka asjaolud, milliste alusel kohus vastavatele järeldustele jõuab. Tsiteeritud lahendis ei ole toodud ühtegi asjaolu, mis tingivad kuriteo toimepannud isiku süü väiksuse.

Käesolev punkt on kujunenud pea üleni kaasustele ülesehitatud kriitikaks. Kuid kriitika eesmärk ei ole laita, vaid juhtida tähelepanu puudustele ning viidata nende kõrvaldamise vajadusele ja võimalustele. Siinkohal võiks meelde tuletada eelmises alapeatükis väljatoodud Riigikohtu seisukohta kriminaalmenetluse lõpetamise otsuste põhjendamise osas. Nagu näha, oli kohtutel oportuuniteedi põhimõtte rakendumise järel lõpetamisotsuste põhjendamisel arenguruumi. Järgmises alapunktis vaadeldakse, kas niivõrd lühikese perioodi jooksul, mis on möödunud alates otstarbekuse põhimõtte juurutamisest käesoleva ajani, saab rääkida mõningast arengust.

3.2.2. Oportuniteedi põhimõtte hiljutine rakenduspraktika

Ülalpool juba mainiti, et käesolevas punktis tulevad kõne alla värskemad lahendid, mis pärinevad Riigi peaprokuröri 2005.a. juhise andmisele järgnevast perioodist. Tõsi, nagu käesoleva töö esimeses peatükis mainiti, ei saa kohtutele kehtestada mingeid juhiseid. Kuid oportuniteedi põhimõtte rakenduspraktikat analüüsid tuleb silmas pidada, et kuigi vaatluse alla võetakse kohtulahendid, avaldas nimetatud juhise (või pidi eelduslikult avaldama) neile otsust mõju seeläbi, et kriminaalmenetluse lõpetamine on võimalik vaid prokuratuuri taotlusel. Seega, olenemata asjaolust, kas menetluse lõpetamise määruse teeb kohus või prokuratuur ise, lähtub initsiatiiv prokuratuurilt, kes sisustabki määratlemata õigusmõisteid „väike süü“ ja „avalik menetlushuvi“ tegeliku elu asjaoludega. Siinkohal on samas kohane teha veel üks täpsustus. Nimelt võib Kriminaalmenetluse seadustiku § 213 lg 5 kohaselt Riigi peaprokurör anda prokuröridele üldiseid juhiseid kohtueelse menetluse seaduslikkuse ja tulemuslikkuse tagamiseks. Need juhised on seega küll kohustuslikud prokuröridele kohtueelses menetluses, kuid kohtumenetluses on prokurör sõltumatu ja tegutseb ainult seaduse alusel oma siseveendumuse järgi (vt Prokuratuuriseadus § 2 lg 2). Seega formaalselt ei ole prokurör kohtumenetluses, sealhulgas ka kohtumenetluse käigus esitatava kriminaalmenetluse lõpetamise taotluse esitamisel, enam seotud Riigi peaprokuröri juhisega. Samas tuleks arvestada, et Eesti õigussüsteemis on kõnealuse juhise tähendus märksa laiem, kui KrMS 213 lõikes 5 sätestatud. Tegemist on seni kõige ammendava kommentaariga KrMS § 202-203 juurde, millele viidatakse korduvalt ka Eesti seni kõige põhjalikumas, uut Kriminaalmenetluse seadustikku järgset menetlust käsitleavas E.Kergandbergi ja M.Sillaotsa kirjutatud teoses „Kriminaalmenetlus“. Lisaks sellele, vaatamata oma sõltumatusele, on prokurör loomulikult seotud ka õiguse üldpõhimõtetega, sealhulgas ka võrdsuse põhimõttega. See printsiip seab omakorda prokuröridele tingimuse, et ka kohtumenetluses tuleb süü väiksuse ja avaliku menetlushuvi mõistete sisustamisel lähtuda samadest põhimõtetest, nagu kohtueelses menetluseski. Toodud põhjused annavad aluse väita, et kohtulahendite analüüs juhise põhimõtetest tulenevalt, on siiski õigustatud. Seetõttu esitaksegi siinkohal küsimus, millist mõju on mainitud juhise õiguspraktikale avaldanud ja kas praktika või juhise vajavad muutmist.

3.2.2.1. Üldised märkused ning kohtumääruste põhjendamine

Alustades oleks kohane juhtida tähelepanu KrMS §-des 202 ja 203 sätestatud kriminaalmenetluse lõpetamise aluste ühele erinevusele. Nimelt kui § 202 on eelkõige mõeldud esmakordselt kuriteo toimepannud isikutele (vt Juhis p 4 järgne märkus), siis § 203 on eelkõige kohaldatav hiljem tuvastatud kuritegude konkurentsi puhul (vt Juhis p 28, Uus juhis p 29). Eelkõige eripreventiivseid kaalutlusi ja seega ka avalikku menetlushuvi silmas pidades ei tohi lõpetada kriminaalmenetlust KrMS § 202 alusel kui isik on hiljem toime pannud teisi kuritegusid. Hilisemate kuritegude toimepanemine näitab seda, et kõnealuse kriminaalmenetluse esemeks oleva kuriteo näol ei olnud tegemist üksiku episoodiga, mis on, nagu ülalpool näidatud, üks süü suurust mõjutavatest asjaoludest ning samuti seda, et isiku suhtes on vaja kohaldada sanktsioone, mis mõjutavad teda edaspidi hoiduma uute kuritegude toimepanemisest. Rääkida sellistel tingimustel süü väiksusest ja avaliku menetlushuvi puudumisest ei ole kohane, seda autori arvates ka juhul, kui kuriteo toimepanemisest on möödunud pikk aeg. Kuriteo toimepannud isiku viibimine vahi all ei anna samuti alust KrMS § 202 kohaldamiseks, vaid osutab otseselt KrMS §-st 203 juhendumise võimalustele. Ometi lähtus Viru Maakohus, tehes 21. juunil 2006.a. määruse kriminaalasjas nr 1-01-10, KrMS §-le 202 analoogilisest sättest, - KrMK §-st 168¹. Põhjuseks, miks just KrMS § 202 kohaldamise kasuks otsustatakse, ei saa olla ka asjaolu, et kuritegu on toime pandud grupis, teise kaastäideviija süü ei ole tõepoolest suur ning tema osateo menetlemiseks puudub ka avalik menetlushuvi. Antud juhul ei sea Põhiseaduse §-s 12 sätestatud võrdsuse põhimõtte „mehhaanilise“ võrdsustamise nõuet, kuna isikute süü ei pruugi isegi grupis toimepandud teo puhul olla ühesuurune, samuti seetõttu, et kuivõrd avaliku menetlushuvi olemasolu on tugevalt seotud eripreventiivsete kaalutlustega, saab ka selle olemasolu kaastäideviijate osas varieeruda. Sisulise võrdsuse idee teatavasti tähendab seda, et võrdseid tuleb kohelda võrdselt ja ebavõrdseid ebavõrdselt (vt RKL 3-4-1-2-02 p 17). Sellest tulenevalt on ka Riigi peaprokuröri juhise punktis 18 toodud seisukoht, et menetluse võib KrMS § 202 alusel lõpetada ka osade kahtlustatavate suhtes.

Järgmine küsimus, millele tuleks tähelepanu pöörata, on võimalus teist korda lõpetada ühe ja sama kriminaalasja menetlus KrMS § 202 alusel. Hiljutise kohtupraktika analüüs on näidanud, et sellist võimalust on mõningatel juhtudel kasutatud. Nii näiteks on esinenud juhtumeid, kus kriminaalmenetlus lõpetati süü väiksuse ja avaliku menetlushuvi puudumise tõttu prokuratuuri poolt, kuid kuna isik ei täitnud tähtaegselt kõiki temale pandud kohustusi, uuendas prokuratuur

kriminaalmenetluse ning saatis kriminaalasja süüdistusaktiga kohtusse. Kohtuistungil aga tuvastati, et isik täitis kohustuse täies ulatuses peale kriminaalmenetluse uuendamist (vt Tartu Maakohtu määrus 25. septembrist 2006.a. kriminaalasjas nr 1-06-10351). Samuti on analoogilist olukorda esinenud, kui menetlus oli lõpetatud ja hiljem ka uuendatud kohtu poolt ning kus kohtuistungil esitas isik tõendi kohustuse täitmise kohta (vt Harju Maakohtu määrus 17. augustist 2006.a. kriminaalasjas 1-01-121, Tartu Maakohtu määrus 29. septembrist 2006.a. kriminaalasjas nr 1-06-7862). Kriminaalmenetlust KrMS § 202 alusel uuesti lõpetades on kohtud põhjenduseks toonud asjaolu, et kriminaalmenetluse lõpetamiseks alust andvad tingimused ei ole ära langenud, s.t isiku süü ei ole vaadeldav suurena ning puudub ka avalik menetlushuvi kriminaalmenetluse jätkamiseks.

Tekib küsimus, kas kohtute selline järeldus vastab seaduse sättele ja mõttele. Kriminaalmenetluse seadustik ei näe otseselt ette võimalust kriminaalmenetlust süü väiksuse ja avaliku menetlushuvi puudumisel teistkordselt lõpetada. KrMS § 202 lg 6 aga sätestab, et juhul kui isik, kelle suhtes lõpetati kriminaalmenetlus süü väiksuse ja avaliku menetlushuvi puudumise tõttu ning kellele pandi seaduse alusel kohustus, ei täida seda kohustust, uuendatakse kriminaalmenetlus ning karistuse mõistmisel arvestatakse kohustuse osa, mille isik on täitnud. Seaduse sellisest sõnastusest järeldub üheselt, et kriminaalmenetluse uuendamine on võimalik ka siis, kui isik on kohustuse küll osaliselt täitnud, kuid osa on siiski täitmata. Kui tegemist on mitme kohustusega, on uuendamine võimalik ka siis, kui täidetud on vaid osa kohustustest. Kuigi viidatud säte ei räägi midagi sellest, millal võib menetlust uuendada, on see tuletatav sama paragrahvi eelnevatest lõigetest, s.t lõigetest 2 ja 3, millistest tuleneb, et menetluse võib uuendada siis, kui isik ei ole täitnud kohustust kohustuse täitmiseks kehtestatud tähtajal. Kui tähtaeg on olnud lühem, kui maksimaalselt võimalikud kuus kuud, on KrMS § 427 lõike 4 kohaselt võimalik muuta kohustust pikendades selle täitmise tähtaega, kuid pikendatud tähtaeg (koos esialgselt kehtestatud tähtajaga) ei tohi ületada kuute kuud (Juhis p 13). Kui kuus kuud on möödas ning KrMS § 427 lõikest 4 tulenevalt ei ole alust vabastada isikut kohustuste täitmisest, tuleb kriminaalmenetlus uuendada. KrMS § 202 lg 6 ülesehituse kohaselt järgneb kriminaalmenetluse uuendamist sätestavale normilausele koheselt lause, mis kohustab arvestama karistuse määramisel täidetud kohustuse osa. Viidatud sätte sellisest struktuurist on võimalik järeldada, et kriminaalmenetluse uuendamisele kõnealusel seaduses sätestatud alusel peab järgnema isiku karistamine. Samas võib toodud tõlgendusele vastuargumendina tuua asjaolu, et kõikidel ülalpool viidatud, kohtu otsustada olnud juhtudel olid isikud peale kriminaalmenetluse uuendamist kohustused lõplikult

täitnud. Seega sisuliselt oli ära langenud kriminaalmenetluse uuendamise alus. Lisaks sellele, kui arvestada, et üld- ja eripreventiivsete kaalutluste tõttu ei olnud isikute karistamine vajalik samuti et isikutele kriminaalmenetluse lõpetamisel pandud kohustused peegeldasid nende süü suurust, ei peaks kohustuste täitmise järel kõnealuseid isikuid üldse karistama, kuna karistuse mõistmisel kuuluksid arvesse võtmisele täidetud kohustused, mis redutseeriksid süü suurusest lähtuva karistuse nullini. Teisalt aga, kuna isikud olid jätnud kohustused tähtaegselt täitmata, võib väita, et seeläbi näitasid nad, et ei ole aru saanud kriminaalmenetluse otstarbekuse kaalutlustel lõpetamise ega nendele pandud kohustuste olemusest, samuti et nad ei pea lugu õiguskaitseüsteemist. Ka sellele väitele võib vastu vaielda öeldes, et põhjusi, miks isikud ei täida nendele pandud kohustusi tähtaegselt, on mitmeid ning selleks ei pruugi olla ülalkirjeldatud suhtumine. Niimoodi ühe või teise seisukoha toetuseks võib välja tuua veel mitmeid argumente. Kuid sedalaadi diskussioon ei suuda siiski anda lõplikku vastust küsimusele, kas kriminaalmenetluse lõpetamine samadel alustel peale kriminaalmenetluse uuendamist on võimalik. Kriminaalmenetluse seadustiku seletuskiri ei ütle selle kohta midagi. Riigi peaprokuröri juhise punktis 24 on märgitud, et enne kriminaalmenetluse uuendamist KrMS § 202 lg 6 alusel selgitatakse välja kohustuse mittetäitmise põhjused ning antakse võimalus kohustuse koheseks täitmiseks. Seega vähemalt prokuratuuris ei tohi menetluse uuendamine reeglina aset leida enne, kui on isikuga ühendust võetud ning selgitatud välja, miks ta kohustusi ei täida. Praktikas ei ole selle nõude täitmine sageli võimalik, kuna kohustuste täitmiseks antud tähtaja möödumisel ei ole isikut võimalik enam kätte saada kohtueelse menetluse lõppemisel antud kontakttelefonilt ega –aadressilt, samuti ei ole registrites tema kohta värskeid andmeid. Isiku asukoht on seega teadmata ning tema asukoha kindlakstegemiseks tuleb kuulutada ta tagaotsitavaks, see aga omakorda eeldab kriminaalmenetluse eelnevat uuendamist. Teine praktikas levinud variant on see, et isik tõepoolest ei võtagi tõsiselt prokuratuuri selgitusi selle kohta, et kohustuse mittetäitmisel saadetakse ta kohtu alla ning alles kohtukutse saanuna otsustab kohustuse täita. Mõlemal näitena toodud juhul on alust väita, et kriminaalmenetluse lõpetamine tekitab isikus karistamatuse tunde. Sellest omakorda nähtub vajadus isiku karistamiseks, mis tähendab, et muutunud situatsioonis on olemas avalik huvi kriminaalmenetluse jätkamiseks ning KrMS § 202 teistkordne kohaldamine on seetõttu välistatud. Ülalpool toodud argumentidest tulenevalt peaks muudel juhtudel kriminaalmenetluse teistkordne lõpetamine autori arvates siiski võimalik olema. Siinkohal tuleb jällegi põhiargumendina kasutada võrdsuse printsiipi ning tõdeda, et vaatamata isikupoolsele kohustuse täitmise tähtaja ületamisele tuleb teda süü väiksuse ja avaliku menetlushuvi puudumisel kohelda siiski samal viisil, nagu oleks koheldud mistahes

teist analoogilist tegu toimepandud isikut samadel tingimustel. Sarnast seisukohta on väljendatud ka saksa õiguskirjanduses. Nimelt ollakse Saksamaal seisukohal, et kohustuste ettenähtud tähtjaks mittetäitmisel, samuti nende mittetäielikul täitmisel, tuleb kriminaalmenetlus uuendada. Samas on seda uuesti võimalik lõpetada. Näiteks juhul, kui kohustuste mittetäitmine ei olnud süüline, on võimalik kriminaalmenetluse lõpetamine ilma kohustusteta StPO § 153 alusel, samuti on võimalik kriminaalmenetluse lõpetamine karistuse ebaotstarbekuse tõttu ja ka uuesti samal alusel (StPO § 153a) (Pfeiffer, Fischer 1995: § 153a, äärenr 8).

Edasi tuleb lahendada küsimus, mis puudutab kriminaalmenetluse lõpetamisel pandavate kohustuste muutmist kohtu algatusel. Teisisõnu on tähelepanu all kohtu võimalus omal algatusel vähendada, suurendada või muuta kriminaalmenetluse lõpetamise määrusega kohustusi, mida isikule pannakse, võrreldes nende kohustustega, mille panemist on prokurör taotlenud. Nii nähtub Viru Maakohtu määrusest 05. maist 2006.a kriminaalasjas nr 1-05-830, et prokurör taotles süüdistatavale 80 üldkasuliku töö tunni tegemise panemist kohustusena. Süüdistatav avaldas, et on sellega nõus. Kohus, arvestades süüdistatava töövõimekaotuse protsenti, pidas võimalikuks vähendada süüdistatavale pandava üldkasuliku töö määra 30 tunnini. Kohtumäärusest ei nähtu, et kohus oleks küsinud prokuröri või süüdistatava nõusolekut kohustuse muutmiseks. KrMS § 202 lg 2 kohaselt võib kriminaalmenetluse lõpetamisel panna isikule kohustusi vaid prokuratuuri taotlusel ja kahtlustatava või süüdistatava nõusolekul. See tähendab, et ka prokuröri taotletavate kohustuste liigi või määra muutmise ei ole võimalik prokuröri uue taotluseta ning kahtlustatava või süüdistatava uue nõusolekuta. Kui kohus ei pea prokuröri taotletud kohustuste panemist võimalikuks, tagastab ta KrMS § 202 lg 5 kohaselt kriminaalasja prokuratuurile menetluse jätkamiseks. Peale süüdistuse esitamist ning selle järgnevat kohtumenetlust on kohtul võimalik mõista süüdistatavale selline sanktsiooni piiridesse jääv karistus, nagu kohus õigeks ja õiglaseks peab, või koguni mõista KarS § 61 lg 1 alusel karistus alla sanktsiooni alammäära. Selline lahendus põhineb Eesti Kriminaalmenetluse seadustiku kehtestamise ühe eesmärgina väljatoodud põhimõttel, et oportuuniteet on kriminaalpoliitika realiseerimise vahend prokuratuuri käes (Seletuskiri p 4.4, alapealkiri „Prokuratuur“). Kohtul puudub tema printsipiina kehtivast erapooletusest tulenevalt võimalus lõpetada kriminaalmenetlus oportuuniteedi põhimõttel omal algatusel, aga samuti ilmutada mistahes oma initsiatiivi kriminaalmenetluse lõpetamise tingimuste määratlemisel, kui see ei leia kohtumenetluse poolte toetust. Analoogilist seisukohta on väljendatud ka saksa kriminaalmenetluse alases kirjanduses (vt nt Pfeiffer 2003: § 153a, äärenr 28, 50).

Vaatamata sellele, et Riigikohus on oma lahendites juhtinud tähelepanu kohtuotsuste motiveerimise vajalikkusele (vt nt RKL 3-1-1-7-05), samuti on sellele osutatud Justiitsministeeriumi ülalpool korduvalt viidatud uuringu kokkuvõttes (tõsi küll, peeti seal silmas prokuröride määrusi) (Plekksepp jt 2005: 13), ei ole motiivide puudumise probleem kuhugi kadunud. Endiselt tuleb aeg ajalt sekka kohtuotsused, kus kohus ei ole esitanud ühtegi omapoolset motiivi, miks ta leiab, et süüdistatava süü ei ole suur ja puudub avalik menetlushuvi ega isegi väljendanud nõustumust prokuröri taotluses toodud motiividega. Nii lõpetati Viru Maakohtu määrusega 10. novembrist 2006.a. KrMS § 202 alusel kriminaalmenetlus, kus isikule esitati süüdistus KarS § 422 lg 1 alusel selles, et tema, rikkudes mootorsõiduki juhtimisel liikluseeskirju, sõitis ülekäigurajal otsa teed ületanud inimesele, kellele põhjustas ettevaatamatusest rasked tervisekahjustused. Taotledes kriminaalmenetluse lõpetamist, on prokurör toonud süü suurust vähendavate asjaoludena välja süü ülestunnistust, puhtsüdamlikku kahetsust ja valmisolekut kahju hüvitada. Avaliku huvi puudumist on vaid nenditud ning seejuures on viidatud kannatanu nõusolekule kokkuleppemenetluse kohaldamiseks. Prokuröri taotluses toodud motiivide alusel võib mootorsõidukit juhtinud isiku süüd vaadelda väiksemana, arvestades lisaks ka asjaolu, et raskete tervisekahjustuste tekitamine oli ilmselt kaetud hooletusega ehk ettevaatamatuse kergeima vormiga. Samuti arvestades asjaolu, et Riigi peaprokuröri juhises ei tooda välja, et selle Karistusseadustiku sätte järgi kvalifitseeritud tegude menetlemiseks oleks alati avalik menetlushuvi olemas ning et ei esine juhise üldosas sätestatud, avalikku menetlushuvi tingivaid asjaolusid, on ilmselt põhjendatud ka väide, et menetluse jätkamiseks puudub menetlushuvi. Kuid probleemne on just see, et kohus ei ole prokuröri taotluse motiive kuidagi hinnanud, mistõttu ei saa neid ülekantult kohtu motiivideks lugeda. Seega on kohtumäärus motiveerimata. (Viru Maakohtu määrus nr 1-06-8244) Veelgi probleemsem on motiivide puudumine siis, kui lõpetamise aluste esinemine on iseenesest küsitav. Sellistel juhtudel eksisteerib veelgi tungivam vajadus selle järele, et asjaolud, millest kohus otsustuse tegemisel lähtunud on ning miks ta on jõudnud just määruse resolutiivosas kirjapandud järeldustele, oleksid kohtumääruses välja toodud. Nii koosneb Viru Maakohtu määrus 2. novembrist 2006.a. kohtuasjas nr 1-04-16 üksnes resolutiivosast ja süüdistusest. Süüdistuse sisu kohaselt süüdistati ühte kuriteo kaastäideviijatest (kelle tegevuse iseloom pigem siiski viitab tema kui kihutaja rollile) selles, et tema otsustas sundida tema ema poes töötanud ning töövaidluskomisjonile kaebuse esitanud tütarlast kaebust tagasi võtma. Selleks palus ta kahte oma tuttavat ähvardada tütarlast. Tuttavad kutsusid tütarlapse koolitunni ajal välja ning ähvardasid

teda narkomaaniks teha ja AIDSi nakatada, mille tagajärjel ta sureb, kui ta kaebust tagasi ei võta. Poepidaja poeg vaatas toimuvat pealt. Kannatanu võttis ähvardusi tõsiselt ning temal vallandus hüsteeria. Kriminaalmenetlus lõpetati kõigi kolme isiku suhtes, kusjuures poepidaja pojale määrati kohustuseks tasuda riigituludesse 1000.- krooni, tema tuttavatele kummalegi - 500.- krooni. Viidatud määrus tekitab mitmeid küsitavusi. Esiteks tõusetub küsimus, kas kannatanu huvide kaitse vajadus ei tinginud antud juhul avaliku huvi olemasolu. Kannatanule tekitati suur moraalne kahju, mille hüvitamine rahas ei ole võimalik. Lisaks sellele on väga küsitava väärtusega teo toimepanijate motiivid: poepidaja poeg soovis takistada kannatanut teostamast oma õigusi seaduslikus korras, tema tuttavad soovisid saada poepidaja poja lubatud raha „töö“ eest. Ähvarduse sisu oli raske tervisekahjustuse tekitamine. Süüdistusest ei nähtu, et oleks esinenud kergendavaid asjaolusid ega ka asjaolusid, mis võiksid kõrvaldada antud juhul avalikku menetlushuvi. Tõsi, süüdistuses kirjeldatud tegu leidis aset 2002. aastal ning kriminaalasi jõudis kohtumenetlusesse 2004.a. (nähtub kohtuasja numbrist), mis võib olla käsitletav kriminaalmenetluse venimisena, kuid seda ei saa avaliku menetlushuvi kõrvaldava asjaoluna arvestada, kuna ei ole välja toodud, kas menetlus kestis pikemat aega süüdistatavatest sõltumatutel põhjustel. Kuna kohtumääruses puuduvad mistahes motiivid, tuleks seda KrMS § 339 lg 1 p 7 alusel ning Riigikohtu eelneva praktika kohaselt (vt RKL 3-1-1-7-05) pidada menetlusõiguse oluliseks rikkumiseks, mis toob KrMS § 338 p 3 alusel kaasa määruse tühistamise. Kuid kuna KrMS § 385 p 7 välistab määruse vaidlustamise võimaluse, jääb sisult õigustühine määrus jõusse ning muutub osaks Eesti kohtupraktikast, kujundades seega ka viimase olemust.

Analoogilist laadi kahtlusi tekitab ka keskkonnavastast kuritegu puudutav Viru Maakohtu määrus 7. juunist 2006.a. kriminaalasjas nr 1-03-126. Nimetatud kriminaalasjas esitati isikutele süüdistus KrK § 155 lg 1 alusel selles, et nemad, äriühingu juhatuse liikmetena, teostasid lageraiet, millega tekitasid keskkonnale kahju 103740.- krooni. Vaatamata käesoleva töö teises peatükis toodud arutlustele keskkonnakuritegudest kui tegudest, milliste menetlemiseks on avalik menetlushuvi alati olemas, samuti vaatamata Riigiprokuröri juhise punktis 56a (Uus juhise p 58a) märgitule, mille kohaselt on avalik menetlushuvi keskkonnavastaste kuritegude menetlemiseks reeglina olemas kui kahju ületab kahekordselt olulise kahju summat, toetas prokurör advokaadi poolt esitatud menetluse lõpetamise taotlust. Olenemata sellest, et süüdistatavad toetasid küll taotlust, kuid ei tunnistanud oma tegu, lõpetas kohus kriminaalmenetluse, pannes süüdistatavale kohustuse maksta riigituludesse tekitatud kahjuga võrreldes kordades väiksem summa 4000.- krooni ning

põhjendamata, miks ta leiab, et süüdistatavate süü ei ole suur ning puudub avalik menetlushuvi. Loodetavasti aitab Riigi peaprokuröri 12. aprilli 2007.a. juhise punktis 59 sätestatu, mille kohaselt tuleb keskkonnavastaste kuritegude puhul kriminaalmenetluse lõpetamisel määrata rahaline kohustus vähemalt 10% tekitatud kahjust, vältida analoogiliste olukordade kordumist tulevikus.

Vaidlustamisõiguse puudumisega seoses tekkivad probleemid tulevad järjekordselt ilmsiks, uurides Viru Maakohtu määrust 30. maist 2006.a. kriminaalasjas nr 1-06-5040. Nimetatud kriminaalasjas esitati isikule süüdistus KarS § 418 lg 2 järgi kvalifitseeritava kuriteo toimepanemises. Süüdistuse sisu kohaselt leidis süüdistatav 1973 a. metsast II Maailmasõjaaegse kuulipilduja koos padrunisalvega, restaureeris need ning hoidis kodus, kuni 2005.a. suvepäeval võttis need külla minnes kaasa ning sooritas külas viibides, korteris kuulipildujast lasu taburetti. Prokuröri, süüdistatava ja tema kaitsja sõlmitud kokkuleppe kohaselt oleks prokurör pidanud taotlema kohtus süüdistatava karistamist kaheaastase vangistusega tingimisi KarS § 74 sätete kohaldamisega. Selle asemel aga taotles prokurör kohtus kriminaalmenetluse lõpetamist KrMS § 202 alusel. Kohtumääruses puuduvad jällegi motiivid, miks kohus leiab, et süüdistatava süü ei ole suur ning menetluse jätkamiseks puudub menetlushuvi. Antud juhul on aga oluline see, et kohus tõepoolest nõustus prokuröri taotlusega ja lõpetaski KrMS § 202 alusel kriminaalasja menetluse vaatamata sellele, et KrMS § 202 lg 1 näeb ette võimaluse lõpetada vaid kriminaalmenetlus, mille menetlusesemeks on teise astme kuritegu, KarS § 418 lg 2 sanktsioon on aga kaks kuni kümme aastat vangistust, millest nähtub, et tegemist on esimese astme kuriteoga. Kui Saksamaal oleks antud juhul hiljem vea avastanud prokuratuuril võimalus taotleda määruse tühistamist (vt. lk 21), siis Eesti kriminaalmenetluse kohaselt on see määrus lõplik.

Jätkates menetlusõiguse olulise rikkumise problemaatikat, tuleks lähemalt uurida ka Harju Maakohtu määrust 06. juunist 2006.a. kriminaalasjas nr 1-05-1035. Kriminaalasjas esitati Andres Raidile süüdistus selles, et tema, olles karistatud kohtu poolt mootorsõiduki joobeseisundis juhtimise eest juhtimisõiguse äravõtmisega viieks kuuks, juhtis kehtiva karistuse ajal mootorsõidukit, millega hoidis kõrvale täitmisele pööratud kohtuotsusega süüteo eest mõistetud karistusest ning pani toime KarS § 329 järgi kvalifitseeritava kuriteo. Esmalt tasub tuletada meelde, et Riigi peaprokuröri juhise punkti 68 kohaselt (Uus juhise p 73) on õigusemõistmise vastaste süütegude menetlemiseks reeglina alati olemas avalik huvi. KarS §-s 329 sätestatud kuriteo näol on tegemist karistuse täitmise vastase ehk laiemalt õigusemõistmise vastase

süüteoga, mida muuhulgas näitab selle koosseisu paiknemine Karistusseadustiku vastavas peatükis. Tõsi, erandina on mõeldav, et avalik menetlushuvi langeb ühel või teisel põhjusel ära, kuid see eeldab kindlasti, et vastav põhjus oleks kohtu- või prokuratuuri määruses välja toodud koos põhjendusega, miks määruse teinud ametiisiku arvates välistab see tingimus avaliku huvi. Antud juhul on kohtumääruse argumentatsioon järjekordselt napp. Kohus vaid nendib, et tegemist on teise astme kuriteoga, süüdistatava süü ei ole suur, prokuröri arvates puudub kriminaalmenetluse jätkamiseks avalik huvi ning et kohus nõustub prokuröri arvamusel. Viidatud prokuröri arvamusel on täiendavalt osutatud vaid asjaolule, et varasem kohtu poolt mõistetud rahaline karistus, samuti varasemad rahatrahvid on süüdistatava poolt täies ulatuses tasutud. Lisaks sellele, et kohtumäärusest ei selgu need asjaolud, mis annavad aluse väita, et süüdistatava süü ei ole suur, ning kõrvalehoidumise avaliku menetlushuvi, on kohus teinud veel ühe vea. Nimelt seisab kohtumääruses: „Ka ei ole kriminaalasja materjalidega tõendatud fakt, et Andres Raidile [...] mõistetud lisakaristus oli täitmisele pööratud.“ Karistusseadustiku § 329 näeb ette vastutuse just täitmisele pööratud karistusest kõrvalehoidumise eest. KrMS § 421 lg 1 näeb ette, et lisakaristuse täitmisele pööramiseks saadetakse kohtuotsus või -määrus asjaomasele asutusele süüdimõistetult kohtulahendis märgitud õiguste äravõtmiseks või nende piiramiseks ning süüdimõistetule nende õiguste teostamiseks väljastatud dokumentide kehtetuks tunnistamiseks või hoiulevõtmiseks. Juhtimisõiguse äravõtmise puhul on selleks asutuseks Eesti Riiklik Autoregistrikeskus, kes peab Eesti Riikliku Autoregistrikeskuse põhimääruse § 12 p 15 alusel liiklusregistrit ehk andmekogu, kuhu muuhulgas kantakse andmed juhtimisõiguse kohta (vt. Riikliku liiklusregistri pidamise põhimäärus). Sisult analoogiline säte § 331¹ näol oli lisatud ka Kriminaalmenetluse koodeksisse ning kehtis alates 1. septembrist 2002.a. Riigikohus on oma otsuses 5. oktoobrist 2004.a. leidnud, et kui kriminaaltoimikust ei nähtu, et kohtuotsuse koopia, millega on isikule lisakaristusena mõistetud juhtimisõiguse äravõtmine, on saadetud Autoregistrile, ei saa rääkida täitmisele pööratud karistusest (3-1-1-87-04). Seega sedastades, et kriminaalasjas ei ole tõendatud fakt, et lisakaristus oleks täitmisele pööratud, luges kohus sisuliselt tuvastatuks, et puuduvad KarS § 329 süüteoosseisule vastavad asjaolud. Sel juhul pidanuks kohus aga KrMS § 309 lg 2 alusel tegema õige mõistva otsuse, mitte kriminaalmenetluse KrMS § 202 alusel lõpetama.

3.2.2.2. Süü väiksus hiljutistes kohtulahendites

Järgnevalt vaadeldakse süü suuruse hindamist kriminaalmenetluse lõpetamisel kohtute poolt. Enne kui alustada vastavasisuliste kohtumääruste analüüsimist tuleks mainida, et süü suuruse üle otsustamine ainuüksi kohtulahendi põhjal, ilma kriminaalasja materjali nägemata ning kuriteo toimepannud isikut küsitlemata, on kahtlemata küsitava väärtusega tegevus. Seetõttu piirduakse allpool väheste kohtulahenditega, milliste põhjal on taoline otsustamine teatud määral põhjendatud, kuna teo, mille toimepanija süü suurust hindama asutakse, asjaolud on lahendis piisavalt täpselt kirjeldatud.

Harju Maakohtu 11. septembril 2006.a. kriminaalasjas nr 1-1-06-745 tehtud määrusest võib lugeda, et isikule esitati süüdistus selles, et tema, viibides oma elukohas, löi R.Š. rusikatega näo piirkonda, rebis juustest, peksis teda näoga vastu seinu, jalgadega kõhtu, küünarnukkidega selja piirkonda, põhjustades kannatanule füüsilist valu ning tervisekahjustusi – verevalumi lõual ja marrastuse kaelal, millega pani toime KarS § 121 järgi kvalifitseeritava kuriteo. Kohus nõustus prokuröri taotlusega ning lõpetas kriminaalmenetluse, hinnates süüdistatava süü väikseks ning leides, et menetluse jätkamiseks puudub avalik menetlushuvi. Samas nähtub süüdistuse formuleeringust, et süüdistatava vägivald oli väga intensiivne. Sealhulgas esines kannatanu peksmine peaga vastu seinu, samuti jalgadega kõhtu, mis küll antud juhul ei põhjustanud tervisekahjustusi (või ei olnud need piisavalt tõendatud), kuid mis on oma olemuselt sellised, et võivad seada ohtu mitte ainult kannatanu tervist, vaid ka elu. Süü suurust mõjutavatest asjaoludest on prokurör ainsana viidanud materiaalse kahju puudumisele, mille seostamine süü suurusega isikuvastase kuriteo puhul on juba iseenesest küsitav. Tuvastatud ei olnud ühtegi karistust kergendavat ega raskendavat asjaolu. Samas on süü suuruse hindamise kriteeriumite valikul osundatud käesolevas töös korduvalt viidatud Riigi peaprokuröri 20. detsembri 2005.a. juhisele eelnenud Riigiprokuratuuri soovitudele kriminaalmenetluse lõpetamiseks otstarbekuse kaalutlustel. Nimelt on öeldud, et süü ei ole suur siis, kui kergendavatest ja raskendavatest asjaoludest tulenevalt ei peaks karistus ületama sanktsiooni keskmist määra. Seega jääb määruse teksti alusel arusaamatuks, millest üldse lähtus kohus süü suuruse hindamisel, kui peamist kriteeriumit ei saanud selle puudumisel kasutada. Kõik teised põhjendused, mis kohtumääruses sisalduvad, puudutavad juba avalikku menetlushuvi, kuid selle olemasolu asutakse teatavasti tuvastama alles pärast seda, kui on kindlaks tehtud, et isiku süü ei ole suur (Juhis p 3). Seega

poleks antud juhul avaliku menetlushuvi küsimus üldse tohtinud tekkida. Ka avaliku menetlushuvi hindamisega seonduvalt võib määrusele teha etteheiteid. Määruses on tsiteeritud juba mainitud Riigiprokuratuuri soovitude avaliku menetlushuvi olemasolu hindamist puudutavat punkti, mille üks alapunktidest ütleb, et isikuvastaste kuritegude puhul on avalik menetlushuvi olemas, kui kannatanul ei ole võimalik ise piisavalt oma huve kaitsta, ning selle näiteks on toodud ka perevägivald. Vaatamata ülaltoodule jõuab kohus järeldusele, et tingimused, mis avaliku menetlushuvi tingivad, puuduvad. Isegi kui, vaatamata kohtu ebajärjekindlusele oma järelduste tegemisel arvestada määruses viidatud kannatanupoolsete pretensioonide puudumist süüdistatava vastu, ei saa antud juhul avalik menetlushuvi ära langeda, kuna süüdistuses kirjeldatud tegude iseloom näitab, et eesmärgiga vähendada sarnaste tegude kordumise riski tuleb neid toimepannud isikule panna kohustusi, mida KrMS § 202 ei võimalda. Seega on autori arvates viidatud lahendis tehtud ebaõige järeldus mitte ainult süü suuruse, vaid ka avaliku menetlushuvi olemasolu kohta.

Järgmiseks kohtumääruseks, mida siinkirjutaja analüüsida tahaks, on Harju Maakohtu määrus 12. oktoobrist 2006.a. kriminaalasjas nr 1-06-8623. Nimetatud kriminaalasja raames esitati kahele isikule süüdistus KarS § 390 lg 1 järgi ning veel ühele isikule süüdistus KrK § 148¹ lg 10 järgi. Kõiki kolme ühe ja sama äriühinguga seotud isikut süüdistati selles, et nad füüsiliste isikutena jätsid deklareerimata tulud ning tasumata tulumaksu, kusjuures N.S. jättis 2001.a. tasumata tulumaksu ligi 1,78 miljonit krooni, V.B. jättis viie aasta jooksul alates 1998.a. kuni 2002.a. tasumata tulumaksu ligi 1 miljon krooni, O.Z. jättis 2000.a. ja 2002.a. tasumata tulumaksu kokku ligi 1,7 miljonit krooni. Isikud kas üldse ei deklareerinud nimetatud perioodidel oma tulusid, või deklareerisid väga väikesi summasid, kuid nende kulud olid väga suured. Muuhulgas soetati kalleid autosid, kinnistuid, ehitati maju jne. Kõikide nende isikute osas taotles prokurör kriminaalmenetluse lõpetamist KrMS § 202 alusel. Prokurör põhjendas oma taotlust alljärgnevalt. N.S. osas viitas ta asjaolule, et tegemist on ühe episoodiga, mis näitab, et N.S. tegevus ei olnud süstemaatiline ja tema süü on väiksem. Toodud väitega võiks isegi nõustuda, kui sellele ei järgneks lisapõhjendust, et kuna riigilt ei ole raha välja petetud ning saamata jäänud makse on vähem kui 2 miljonit, siis ei ole N.S. süü suur. Siinkohal tuleb pöörata tähelepanu asjaolule, et nii maksmata jäänud maksete summa kui ka asjaolu, kas riigilt on raha välja petetud või lihtsalt on jäetud makse maksmata, ei mõjuta Riigi Peaprokuröri juhise punkti 60 kohaselt (Uus juhise p 65-66) mitte isiku süü suurust, vaid avaliku menetlushuvi olemasolu. Sellele eelnevalt peab süü suurust mõjutavate asjaolude alusel olema kindlaks tehtud, et süü ei ole suur. Siinkirjutaja arvates

ei piisa süü väiksuse sedastamiseks ainuüksi faktist, et kriminaalasjas on õnnestunud tuvastada ainult üks tulusaamise fakt. Arvestada tuleb ka asjaolu, et kõnealune tulu oli erakordselt suur, lähenedes juba 2001.a. seitsmele miljonile kroonile. V.B. osas ei viidanud prokurör ühelegi asjaolule, mis võiks osutada tema süü väiksusele. Prokuröri väide, et kahju ei tekitatud, ei vasta tõele, kuna maksud jäeti maksmata ning tõsiasi, et kriminaalmenetluse käigus on isik need tagantjärgi tasunud, ei tee olematuks kahju tekitamise fakti. Samuti võib V.B. suhtes sajabrotsendilise kindlusega väita, et tema tegevus oli süstemaatiline ning selliselt tuleks pigem jaatada suure süü olemasolu. Samuti ei esitanud prokurör põhjendusi, miks ta leiab, et O.Z. süü ei ole suur. Ta viitas küll asjaolule, et O.Z.-le mõisteti vangistus altkäemaksu andmise eest, mis kulub osaliselt ärakandmisele, kuid see asjaolu ei oma süü suurust vähendavat mõju. Tõsiasi, et kriminaalmenetluse esemeks olevate kuritegude toimepanemisest mitme aasta möödumisel võtsid isikud endale kohustuse hüvitada maksmata jäänud maksud ning maksta riigituludesse ligi 200000.- krooni suurused summad mõne päeva jooksul, näitab aga, et suur osa nende isikute tuluallikaid jäid kriminaalmenetluse käigus varju. Rääkida sellistel tingimustel isikute süü väiksusest on autori arvates vastuvõetamatu. Pigem on tegemist kompromissiga, millele minnakse eesmärgiga vältida pikka ja keerulist kohtumenetlust, kuid mida seaduse säte, ja seda enam mõte, tegelikult ei võimalda.

3.2.2.3. Avaliku menetlushuvi puudumine hiljutises kohtupraktikas

Käesoleva töö teises peatükis, analüüsid avaliku menetlushuvi mõistet, osundati kuriteoliikidele, mille menetlemiseks on avalik menetlushuvi reeglina alati olemas. Selliste kuritegude hulka loeti kuuluvaks ka õigusemõistmise vastased kuriteod (vt Juhis p 68, Uus juhis p 73). Selles valguses on huvipakkuv Harju Maakohtu määrus 08. juunist 2006.a. kriminaalasjas nr 1-06-6939. Nimetatud kriminaalasja menetlusesemeks oli G.M. tegevus, mis seisnes selles, et tema saatis Põhja Ringkonnaprokuratuuri prokurör T.G.-le ning veel seitsmele sama prokuratuuri töötajale ja neljale muule isikule solvavaid sõnumeid. Samuti saatis ta Riigiprokuratuurile kirja väljamõeldud isiku nimel, kus palus päästa teda endise seksuaalpartneri T.G. eest ning tõkestada tema ähvardused. Sõnumite ja mainitud kirja sisu osutas nimetatud prokuröri ebatraditsioonilisele seksuaalsele orientatsioonile ning tegelikkusele mittevastavana mõjutas negatiivselt prokuröri isikuomadustele antavat hinnangut ja mainet. G.M. tegevus oli ajendatud kättemaksu soovist, kuivõrd T.G., olles varasemalt politseiametnik, menetles G.M. kriminaalasja. Kohtumääruse

põhjenduse kohaselt on G.M. varem kriminaalkorras karistamata, tema süü nimetatud kuriteo toimepanemisel ei ole suur ning puudub avalik menetlushuvi kriminaalmenetluse jätkamiseks, samuti on G.M. võtnud kohustuse tasuda riigituludesse teatud rahasumma. Nimetatud määrus on vaieldamatult vastuolus ülalpool juba viidatud seisukohaga, mille kohaselt õigusemõistmise vastaste süütegude menetlemiseks on avalik menetlushuvi reeglina olemas. Lisaks sellele ei ole kohtumääruses osundatud ühelegi asjaolule, mis saaks tingida avaliku menetlushuvi äralangemise. Tegemist on küll teise astme, kuid siiski küllalt raske õigusemõistmise vastase kuriteoga, mis on otseselt suunatud õiglase ja seadusega kooskõlas oleva õigusemõistmise takistamisele, konkreetselt - õigusmõistmist (s.h ka kriminaalasja kohtueelset menetlust) teostanud isikutele kättemaksmisele. Raske on kujutada kuritegu, mis võiks veel rohkem õõnestada õigusemõistmise korrapärast toimimist. Seega on käesoleva töö autori arvates taolise teo menetlemiseks avalik huvi olemas. Peale selle ei viita ka kahtlustuses kirjeldatud asjaolud tegelikult kuriteo toimepanija süü väiksusele. Tema tegevus oli hästi planeeritud, ta oli välja uurinud prokuratuuri töötajate mobiiltelefoninumbrid ning ei piirdunud üksnes sõnumite saatmisega, vaid saatis analoogilise kirja ka Riigiprokuratuuri. See näitab, et isik tegutses tahtluse kõige raskema liigi – kavatsusega, seades eesmärgiks maksta T.G.-le kätte. Seega oli samuti taunitav tema motiiv. Olles samaaegselt süüdistatavaks ka teises kuriteos, soovis ta maksta kätte uurijale, kelle töö tulemusena kriminaalasi kohtusse jõudis. Asjaolu, et isikut süüdistati samaaegselt ka teises kuriteos, seab kahtluse alla ka tema varasemate karistuste puudumise arvestamist süü suuruse kindlaksmääramisel, kuna nagu käesoleva töö teises peatükis juba mainiti, ei ole süü suuruse kindlaksmääramisel oluline mitte karistus iseenesest, vaid see, millist mõju avaldab karistus süü suurust otseselt mõjutavatele asjaoludele.

Jätkates kuritegudega, mille menetlemiseks on Riigi peaprokuröri juhise kohaselt avalik menetlushuvi reeglina olemas, analüüsitakse järgnevalt lahendit, mis puudutab liiklusalast süütegu. A.S. süüdistati selles, et tema, isikuna, kes on karistatud Liiklusseaduse § 74'19 alusel mootorsõiduki joobeseisundis juhtimise eest, juhtis uuesti mootorsõidukit joobeseisundis, millega pani toime KarS § 424 järgi kvalifitseeritava kuriteo. Riigi peaprokuröri juhise punktis 67a (Uus juhis p 72a) on ühemõtteliselt kirjas, et avalik menetlushuvi on alati olemas mootorsõiduki juhi joobeseisundi korral. Kõnealune kriminaalmenetlus siiski lõpetati KrMS § 202 alusel Harju Maakohtu määrusega 12. juunist 2006.a. kriminaalasjas nr 1-06-6965. Kohus on kriminaalmenetluse lõpetamisel arvestanud isiku perekondlikku majanduslikku olukorda, kus tema vanemad sissetulekut ei omanud, isikul oli kaks alaealist venda ning tema palk oli pere

peamine sissetulekuallikas. Kohtu põhjenduse kohaselt läks isik autoga tööle oma vabast ajast ja vabast tahtest eesmärgiga aidata tööandjat ja asendada puuduvat töötajat. Kohtuistungil leidis tuvastamist, et isik oli tarvitanud alkoholi eelmisel õhtul, kuna järgnev päev pidi tal vaba olema. Järgneval päeval aga palus tööandja teda asendada tööle mitteilmunud töötajat ning isik, kellel oli töölepingu kohaselt katseaeg ja kes seetõttu soovis näidata end kõige paremast küljest, läks autoga tööle arvates, et on kaine. Tuleb tunnistada, et inimlikust seisukohast on need põhjused üsnagi mõjuvad. Samas, kui analüüsida, kuidas mõjutavad need süü suurust ja avalikku menetlushuvi, siis selgub, et tegemist on isikut iseloomustavate asjaoludega, mis ühelt poolt tõepoolest näitavad tema häid kavatsusi, teiselt poolt aga ei selgita peamist, miks oli isikul vaja minna tööle just nimelt autot juhtides ning mis andis talle aluse arvata, et ta on kaine. Kui esinesid objektiivsed alused, millega arvestades arvas isik, et ta on kaineks saanud (joodud alkoholi kogus, alkoholi tarbimise lõpetamise ja mootorsõidukit juhtima asumise ajavahe), siis tuleb nõustuda viidatud kohtumääruses kajastatud prokuröri seisukohaga, et isik tegutses subjektiivselt küljest ettevaatamatusega. Kuna KarS § 424 sätestab karistuse tahtliku mootorsõiduki joobeseisundis juhtimise eest, pidanuks kohus isiku sellistel tingimustel õigeks mõistma. Kui aga kohus asus seisukohale, et isik siiski tegutses kaudse tahtlusega ja möönis asjaolu, et temal võis ikka veel esineda alkoholijoove, ning tema lootus, et ehk ta on siiski juba kaineks saanud, oli alusetu, võis see mõjutada süü suurust. Samuti võisid süü suurust mõjutada ka teised isiku majanduslikku, perekondlikku ja isiklikku olukorda peegeldavad määruses esitatud asjaolud, kuna need näitavad isiku motiive. Samas aga ei ole kohtuotsuses viidatud ühelegi asjaolule, mis võinuks kõrvaldada avaliku menetlushuvi kriminaalmenetluse jätkamiseks. Ka Riigikohus on väljendanud seisukohta, et „olukorras, kus aastast aastasse hukub purjus juhtide süül riigis kümneid ja saab vigastada sadu inimesi, nõuavad positiivse üldpreventsiooni põhimõtted riigipoolset reaktsiooni, mis annaks õiguse adressaatidele selge signaali sellest, et liiklusõigusrikkumiste, s.h eelkõige mootorsõiduki joobeseisundis juhtimise näol on tegemist riigi poolt rangelt karistatavate õigusrikkumistega.“ (RKL 3-1-1-26-03) Seega on avalik huvi KarS § 424 järgi kvalifitseeritud kuritegude menetluseks ilmselgelt olemas ning seni, kuni pole tuvastatud, et erandlikud asjaolud tingivad selle äralangemise, ei saa kriminaalmenetlust nendes kuritegudes KrMS § 202 alusel lõpetada.

Kokkuvõte

Käesoleva töö kirjutamise üheks eesmärgiks oli uurida süü väiksuse ja avaliku menetlushuvi puudumise tõttu kriminaalmenetluse lõpetamise olemust, selle eeliseid ning sellega kaasnevaid probleeme, pakkudes võimaluse korral viimastele ka lahendusi. Töö kirjutamise tulemusena selgus, et võrdlemisi lühikese ajaga on oportuuniteedi põhimõtte omandanud kriminaalmenetluspraktikas väga tähtsa koha. Seda näitavad statistilised andmed, mille kohaselt moodustab otstarbekuse kaalutlustel lõpetamisele minevate kriminaalmenetluste arv ligi viiendikku kõikidest kriminaalmenetlustest, kus on tuvastatud kuriteo toimepanija. Kuigi vastavaid uuringuid autori teada Eestis tehtud ei ole, võib toodud statistiliste andmete alusel väita, et ka kohtute koormus on ligi viiendiku võrra vähenenud tänu sellele, et enamus otstarbekuse kaalutlustel lõpetatavaid kriminaalasju lõpetatakse prokuratuuris. Oportuuniteedi põhimõtte rakendamist tuleks edaspidi veelgi laiendada, kuid silmas tuleb pidada, et nimetatud juriidiline konstruktsioon on mitmes mõttes problemaatiline.

Esmalt tuleb pöörata suuremat tähelepanu oportuuniteedi põhimõtte ühetaolisele rakendamisele. Käesoleva töö autor ei poolda süü väiksuse ja avaliku menetlushuvi olemasolu tuvastamise kriteeriumite sätestamist seaduse tasandil eelkõige selle regulatsiooni jäikuse tõttu, samuti pidades silmas selle võimalikku negatiivset mõju ühiskonna õigusteadvusele. Tõsi, oportuuniteedi põhimõtte ühetaolise kohaldamise teel on juba astunud rida samme, millest tähtsaimaks on Riigi peaprokurööri juhul. Kuid nagu näitas töös viidatud Justiitsministeeriumi läbiviidud uuring ning käesolevas töös esitatud kohtumääruste analüüs, on nii prokuratuuril kui kohtutel selles valdkonnas veel väga palju arenguruumi. Mõisted „väike süü“ ning „avaliku menetlushuvi puudumine“ peavad omandama kindla sisu. See saab juhtuda vaid siis, kui menetlejad pööravad piisavalt tähelepanu esiteks faktiliste asjaolude hindamisele, teiseks lähtuvad nimetatud mõistete sisustamisel olemasolevatest teooria ja dogmaatika arusaamadest, kolmandaks on hoolsad oma otsustuste motiveerimisel. Samuti on oluline kujundada välja täpsem süsteem, millele tuginedes oleks tagatud võrdsete võrdne kohtlemine ka kriminaalmenetluse lõpetamisel pandavate kohustuste valdkonnas.

Töös jõudis autor seisukohale, et tuleks kaaluda isikutele kriminaalmenetluse lõpetamisel pandavate kohustuste ringi laiendamist. Võimalike kohustuste laiendamine eelkõige KarS § 75

lg-s 2 sätestatud kohustuste võrra lihtsustaks kuriteo toimepannud isikutele sobivate kohustuste leidmist ning võimaldaks oportuuniteedi põhimõtet senisest veelgi laialdasemalt rakendada.

Kriminaalmenetluse lõpetamisel otstarbekuse kaalutlustel on samuti väga oluline pöörata tähelepanu isikute põhiõiguste austamisele. See tähendab, et kuriteo toimepannud isiku nõusolek, mis Eesti õiguse kohaselt on oportuuniteedi rakendamiseks kohustuslik, peab tõepoolest olema vabatahtlik. Ainult sel tingimusel on kriminaalmenetluse lõpetamine üldse võimalik. Selgitades isikule kriminaalmenetluse lõpetamise tagajärgi, ei tohi menetleja teda mõjutada, osutades kasvõi kaudselt eelistele, mida kriminaalmenetluse lõpetamine tema seisukohalt kaasa toob, vaid peaks rõhuma oportuuniteedi peamisele eesmärgile – menetlusökonomikale. Samuti tuleks autori arvates kaaluda, kas laiendada isikute ringi, kelle nõusolek on kriminaalmenetluse lõpetamiseks vajalik, kehtestades tsiviilkostja nõusoleku nõude. Seda seetõttu, et ka tsiviilkostjale kuulub õigus õiglasele kohtumenetlusele ning kriminaalmenetlust oportuuniteedi põhimõttel lõpetades pannakse just temale kahju hüvitamise kohustus, ilma, et kahju olemasolu ja suuruse üle tehtud otsus sünniks õiglase kohtumenetluse tulemusena. Tsiviilkostjal puudub oportuuniteedi põhimõtte kohaldamisel kehtivas õiguses igasugune kaasaraäkimise õigus.

Töös pälvis tähelepanu ka oportuuniteedi kaalutlustel kriminaalmenetluse lõpetamise määruste vaidlustamise problemaatika. Nagu ülalpool selgus, on praktikas mistahes huvitatud isikul võimalus vaidlustada kriminaalmenetluse lõpetamine prokuratuuri poolt KrMS § 228 korras Riigiprokuratuuris ning edasi KrMS § 230 korras ka maakohtus. Samas ei ole kriminaalmenetluse lõpetamise vaidlustamine kehtiva regulatsiooni kohaselt võimalik, kui vastava määruse on teinud kohus. Selline vahetegemine ei ole autori nägemuses põhjendatud. Nagu näitasid käesoleva töö kolmandas peatükis toodud kohtumääruste näited, oleks vaidlustamise lubatavus mõningatel juhtudel aidanud vältida seadusevastaste määruste jõustumist. Siinkirjutaja arvates tuleks kehtestada võimalus kohtu poolt kriminaalmenetluse lõpetamise otsuste vaidlustamiseks. Vaidlustamisõigus peab autori arvates lisaks isikutele, kes leiavad, et lõpetamine rikub nende õigusi, olema tagatud ka prokuratuurile (näiteks juhtudeks, kus prokuratuur ekslikult taotleb kriminaalmenetluse lõpetamist esimese astme kuriteos või kui kohus taotluse läbivaatamisel väljub prokuratuuri taotluse piiridest). Vaidlustamisõiguse realiseerimise tagamiseks on samuti oluline teavitada KrMS § 206 lg-s 2 sätestatud isikuid kriminaalmenetluse lõpetamisest.

Mõningaid probleeme, mis tekivad seoses otstarbekuse põhimõttega, ei olegi võimalik lõplikult lahendada. Nii ei ole võimalik täielikult kõrvaldada vastuolu võimude lahususe põhimõtte ja prokuratuuri õiguse vahel lõpetada kriminaalmenetlus otstarbekuse kaalutlustel. Vastuolu leevendab aga juba eespool mainitud vaidlustamisõigus, mis lõppkokkuvõttes annab võimaluse tuua konkreetne kriminaalasi kohtu ette, olgugi et kohtus ei toimu asja sisulist arutelu, vaid üksnes kontrollitakse senise otsuse seaduslikkust. Samuti on autori nägemuses võimatu saavutada kompromissi süütuse presumptsiooni ning oportuniteedi alusel kriminaalmenetluse lõpetamise vahel. Ka seda vastuolu on aga võimalik veidi pehendada kriminaalmenetluse lõpetamise määruste sellise sõnastamise läbi, mis peegeldab üksnes kriminaalmenetluses kogutud tõenditele tuginevat kahtlustuse astet. Tuleb leppida tõsiasiaga, et vahe printsiipide ja normide vahel seisnebki selles, et printsiipe saab järgida vähemal või suuremal määral, kuid kunagi ei saa neist kinnipidamine olla täielik, kuna paljud printsiibid sattuvad omavahel vastuollu ning vastuolu lahendamiseks tuleb ühest või teisest põhimõttest mõningal määral taganeda. Seega kriminaalmenetluse ökonoomsuse nimel tuleb paratamatult nõustuda mõningate väga oluliste printsiipide mõjuala piiramisega mööndes, et peale oportuniteedi põhimõtte juurutamist ei olda nimetatud põhimõtte väga suure praktilise tähenduse tõttu ilmselt enam nõus sellest uuesti loobuma. Autori arvates ei ole see ka vajalik, kui nimetatud printsiibi rakendamisel pidada silmas olulisemaid käesolevas töös toodud ettepanekuid.

Прекращение уголовного производства ввиду незначительности вины и отсутствия общественного интереса как выражение принципа опортунитета

Резюме

Данная работа представляет из себя дипломную работу автора, написанную во время обучения по программе магистра на факультете правоведения Тартуского Университета.

Выбор темы для написания работы обоснован желанием автора подробно изучить вступившие в силу 1 июля 2004 г. положение Уголовно-процессуального Кодекса Эстонской Республики, дающее основание для прекращения уголовного производства, предметом которого является преступление второй степени, в случае незначительности вины лица, совершившего это преступление, и отсутствия общественного интереса.

Основными целями написания работы является выяснить, соответствуют ли упомянутое основание для прекращения уголовного производства принципам, лежащим в основе уголовного права и процесса правового государства, изучить понятия незначительной вины и отсутствия общественного интереса, а также выяснить, в каких случаях данное положение применяется на практике, какое влияние оно имеет, и есть ли необходимость для внесения в действующее законодательство либо в применение данного положения на практике каких-либо изменений.

Работа состоит из трех глав. В первой главе речь идет о преимуществах, которые дает возможность прекратить уголовное производство руководствуясь принципом целесообразности, а также о проблемах, связанных с принципом опортунитета и другими постулатами, лежащими в основе уголовного права демократических государств. К примеру обсуждается вопрос, возможно ли совместить прекращение уголовного производства из соображений нецелесообразности с соблюдением презумпции невиновности и классическим принципом разделения властей. Автор приходит к выводу, что в условиях ограниченных ресурсов возможность прекращения уголовного производства ввиду нецелесообразности его продолжения является необходимым методом, который позволяет направить ресурсы на борьбу с преступлениями, реально

угражающими обществу. Однако для достижения этой цели следует идти на некоторые разумные уступки в жестком толковании некоторых основных принципов современного уголовного права.

Во второй главе данной работы основное внимание уделяется толкованию понятий незначительной вины и отсутствия общественного интереса. Основными источниками, используемыми при толковании названных понятий, являются работы немецких авторов по теории уголовного процесса, а также указания Госпрокурора, касающиеся применения статьи 202 Уголовно-процессуального кодекса. В работе делается вывод, что как понятие незначительной вины так и понятие отсутствия общественного интереса отражают те же аспекты, руководствуясь которыми следует на основании Пенитенциарного кодекса выносить наказание за совершенное преступление. Понятие незначительной вины напрямую связано с отсутствием или наличием смягчающих либо отягчающих обстоятельств, видом умысла либо неосторожности и некоторыми другими обстоятельствами, характеризующими совершившее преступление лицо. Понятие общественного интереса отражает превентивные соображения при вынесении наказания, - иными словами наличие общественного интереса следует утверждать, в случае если назначение наказания за совершенное преступление необходимо для предотвращения совершения новых преступлений тем же лицом или третьими лицами.

В третьей главе дипломной работы автор проводит анализ постановлений суда, так или иначе связанных с принципом опортунитета. Изучение постановлений Государственного суда позволяет выделить некоторые важные постулаты, лежащие в основе применения принципа опортунитета на практике. К примеру, по мнению Государственного суда, основной задачей принципа опортунитета является обеспечить пропорциональность вмешательства уголовного права в регулирование общественных отношений. Именно возможность прекратить уголовное производство из соображений нецелесообразности позволяет избежать применения методов уголовной репрессии, в случаях, где это заведомо не соответствует обстоятельствам и сеет таким образом несправедливость. Анализ постановлений о прекращении уголовного производства судов нижестоящих инстанций показывает, что основным недостатком является отсутствие мотивов, побудивших суд прекратить уголовное производство, что в свою очередь усложняет принятие решения, соответствует ли данное постановление закону. Кроме того в некоторых случаях автор

делает вывод, что толкование судом понятий незначительной вины и отсутствия общественного интереса выходит за признанные теорией рамки и, в единичных случаях, даже прямо противоречит закону. К примеру можно привести прекращение уголовного производства на основании статьи 202 Пенитенциарного кодекса, несмотря на то, что объектом уголовного производства является преступление первой степени.

В заключении автор делает предложения по внесению в действующее законодательство некоторых дополнений. Так, по мнению автора, следует дополнить спектр обязательств, налагаемых на лица при прекращении уголовного производства, что позволит расширить возможности применения принципа опортунитета. Автор также считает, что согласие на прекращение производства из соображений нецелесообразности имеет право давать не только подозреваемый или обвиняемый, но и гражданский ответчик, если таковой принимает участие в уголовном производстве. Автор делает предложение расширить право оспаривать постановление о прекращении уголовного производства за счет постановлений, вынесенных не только прокуратурой, но и судом. Также, по мнению автора, судам и прокуратуре следует в дальнейшем уделять большее внимание мотивированию постановлений и тщательному выбору используемых в постановлениях терминов, а также соблюдению равенства лиц перед законом, применяя принцип опортунитета в аналогичных ситуациях на равных условиях.

Kirjandus

1. Aas, Norman. Prokuratuuri põhiseaduslik asend: funktsionaal-organisatoorne analüüs. - *Juridica* 2000, nr 2, lk 74-82.
2. Antsmäe, Rando. Bagatelldeliktid Eesti karistusõiguses ja Saksa õigusteoorias. – *Juridica* 2001, nr 7, lk 488-494.
3. Ernits, Madis; Pikamäe, Priit; Samson, Erich; Sootak, Jaan. Karistusseadustiku üldosa eelnõu: eelnõu lähtealused ja põhjendus. 1999. Tallinn.
4. Eesti Vabariigi Põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. 2002. Tallinn.
5. Esser, Robert. Auf dem Weg zu einem europäischen Strafverfahrensrecht. Die Grundlagen im Spiegel der Rechtsprechung des Europäischen Gerichtshof für Menschenrechte (EGMR) in Straßburg. 2002. Berlin.
6. Foregger, Egmont; Fabrizio, Ernst Eugen. Die österreichische Strafprozessordnung (Strafprozessordnung 1975) samt den wichtigsten Nebengesetzen. Kurzkommentar. 8., neu bearbeitete und erweiterte Auflage. 2000. Wien.
7. Kergandberg, Eerik; Sillaots, Meris. Kriminaalmenetlus. 2006. Tallinn.
8. Kivi, Lea; Sootak, Jaan. Karistuse kohaldamise alused karistusseadustikus. – *Juridica* 2001, nr 7; lk 475-487.
9. Maruste, Rait. Konstitutsionalism ning põhiõiguste ja –vabaduste kaitse. 2004. Tallinn.
10. Meyer-Goßner, Lutz. Strafprozessordnung. Gerichtsverfassungsgesetz, Nebengesetze und ergänzende Bestimmungen. 47., neu bearbeitete Auflage. 2004. München.
11. Pfeiffer, Gerd; Fischer, Thomas. Strafprozessordnung. Kommentar. 1995. München.
12. Pfeiffer, Gerd. Karlsruher Kommentar zur Strafprozessordnung und zum Gerichtsverfassungsgesetz mit Einführungsgesetz. 5., neu bearbeitete Auflage. 2003. München.
13. Ploom, Tristan. Oportunteedi- ehk otstarbekuse printsiip. – *Juridica* 2000, nr 6, lk 369-376.
14. Rebane, Ilmar. Eesti NSV Kriminaalkoodeks. Kommenteeritud väljaanne. Parandatud ja täiendatud trükk. 1980. Tallinn.
15. Rieß, Peter (Hrsg) Die Strafprozessordnung und das Gerichtsverfassungsgesetz. Großkommentar. 24., neubearbeitete Auflage. Zweiter Band. §§ 112-197. 1989. Walter de Gruyter – Berlin – New York.

16. Roxin, Claus. Strafverfahrensrecht. Ein Studienbuch. 24., völlig neu bearbeitete Auflage. 1995. München.
17. Samson, Erich. Kriminaalõiguse üldosa. Abimaterjal kohtunike ja prokuröride järelkoolituse karistusõiguse õppegrupile. Tallinn. 2001.
18. Schmid, Niklaus. Strafprozessrecht. Eine Einführung auf der Grundlage des Strafprozessrechtes des Kantons Zürich und des Bundes. 2., ergänzte und verbesserte Auflage. 1993. Zürich.
19. Sillaots, Meris. Kokkuleppemenetlus kriminaalmenetluses. 2004. TÜ Kirjastus.
20. Sootak, Jaan. Looming või aritmeetika? – Juridica 1997, nr 1, lk 31-36.
21. Sootak, Jaan. Karistusseadustiku süüteomõiste ja deliktstruktuur. – Juridica 2001, nr 7, lk 447-455.
22. Sootak, Jaan. Karistusõiguse alused. 2003. Tallinn.
23. Sootak, Jaan. Täideviimine ja osavõtt. Loenguid karistusõiguse üldosast VIII. 2004. Tallinn.
24. Sootak, Jaan; Pikamäe, Priit. Karistusseadustik. Kommenteeritud väljaanne. II., parandatud ja täiendatud trükk. 2004. Tallinn.
25. Veinla, Hannes. Keskkonnaõigus. 2005. Tallinn.
26. 594 SE I. Kriminaalmenetluse seadustik. Eelnõu seletuskiri. Internetis kättesaadav <http://web.riigikogu.ee/ems/saros-bin/mgetdoc?itemid=003674541&login=proov&password=&system=ems&server=ragne> 11 – seisuga 17.03.2007.a.
27. 939 SE I. Karistusseadustiku, Kriminaalmenetluse seadustiku ja Ohvriabiseaduse muutmise seadus. Internetis kättesaadav: <http://web.riigikogu.ee/ems/saros-bin/mgetdoc?itemid=061660011&login=proov&password=&system=ems&server=ragne> 11. Seisuga 06.12.2006.a.
28. 972 SE I. Kohtutäituri seaduse, karistusseadustiku, kriminaalmenetluse seadustiku, riigi õigusabi seaduse ja täitemenetluse seadustiku muutmise seaduse eelnõu seletuskiri. Internetivõrgus kättesaadav: <http://web.riigikogu.ee/ems/saros-bin/mgetdoc?itemid=062570006&login=proov&password=&system=ems&server=ragne> 11 – 17.03.2007.a. seisuga.

Avaldamata allikad

29. Plekksepp, Allan; Naaber, Jaan; Paas, Kristjan. Justiitsministeeriumi kriminaalpoliitika osakond. Kriminaalmenetluse otstarbekusest lõpetamise kohaldamine. 2005. Tallinn. (Justiitsministeerium)
30. Riigi peaprokuröri 20. detsembri 2005.a. juhis KrMS §-de 202 ja 203 kohaldamise kohta. (Prokuratuuri interneti sisekeskkond)
31. Riigi peaprokuröri 12. aprilli 2007.a. juhis KrMS §-de 202, 203 ja 203¹ kohaldamise kohta. (Prokuratuuri interneti sisekeskkond)

Õigusaktid

32. Eesti Vabariigi Põhiseadus. Jõustunud 28. juuni 1992.a. RT 1992, 26, 349; I 2003, 29, 174; 64, 429.
33. Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsiooni (täiendatud protokollidega 2, 3, 5 ja 8) ning lisaprotokollide nr 1, 4, 7, 9, 10 ja 11 ratifitseerimise seadus. Inimõiguste ja põhivabaduste konventsioon. RT II 1996, 11/12, 34.
34. Apellatsiooni- ja kassatsiooni kriminaalkohtumenetluse seadustik. Jõustunud 15.09.1993.a. RT I 1993, 50, 695; 2003, 13, 67.
35. Karistusseadustik. Jõustunud 01.09.2002.a RT I 2001, 61, 364; 2007, 13, 69.
36. Kriminaalkoodeks. Jõustunud 01.06.1992.a. RT 1992, 20, 287-288; I 2002, 64, 390.
37. Kriminaalmenetluse koodeks. Jõustunud 01.04.1961.a. ENSV ÜT 1961, 1, 4; RT I 2004, 27, 176.
38. Kriminaalmenetluse seadustik. Jõustunud 01.07.2004.a. RT I 2003, 23, 166; 2007, 12, 66.
39. Prokuratuuriseadus. Jõustunud 20.05.1998.a. RT I 1998, 41/42, 625; 2006, 48, 357.
40. Põhiseaduslikkuse järelevalve kohtumenetluse seadus. Jõustunud 01.07.2002.a. RT I 2002, 29, 174; 2005, 68, 524.
41. Tunnistajakaitse seadus. Jõustunud 21.07.2005.a. RT I 2005, 39, 307; 2006, 31, 223.
42. Justiitsministri määrus nr 49 05. juulist 2004.a. Üldkasuliku töö ettevalmistamise, täitmise ja järelevalve teostamise kord. Jõustunud 05.07.2004.a. RTL 2004, 89, 1406.
43. Vabariigi Valitsuse määrus nr 197 21. juulist 2005.a. Riikliku liiklusregistri pidamise põhimäärus. Jõustunud 31.07.2005.a. RT I 2005, 42, 356.
44. Majandus- ja Kommunikatsiooniministri määrus nr 74 11. juulist 2005.a. Eesti Riikliku Autoregistrikeskuse põhimäärus. Jõustunud 24.07.2005.a. RTL 2005, 81, 1172; 2006, 23, 385.
45. Strafgesetzbuch. Saksa Liitvabariigi Karistusseadustik. Internetis kättesaadav: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stgb/gesamt.pdf>. - 06.12.2006.a. seisuga.
46. Strafgesetzbuch. Austria Karistusseadustik. Internetis kättesaadav: http://www.internet4jurists.at/gesetze/bg_stgb01.htm - 16.12.2006.a. seisuga.
47. Strafprozessordnung. Saksa Liitvabariigi Kriminaalmenetluse seadustik. Internetis kättesaadav: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/stpo/gesamt.pdf>. - 04.12.2006.a. seisuga.

Kohtulahendid

Euroopa inimõiguste kohtu lahendid

48. Kohtuotsus 27. veebruarist 1980.a. kohtuasjas Deweer v. Belgia, kaebuses nr 6903/75. Internetis kättesaadav:
<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=deweer&sessionid=11793774&skin=hudoc-en> – 17.03.2007.a. seisuga.
49. Kohtuotsus 26. märtsist 1982.a. kohtuasjas Adolf v. Austria, kaebuses nr 8269/78. Internetis kättesaadav
<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=adolf&sessionid=11793774&skin=hudoc-en> – 17.03.2007.a. seisuga.
50. Kohtuotsus 9. veebruarist 1995.a. kohtuasjas Welch v. Ühinenud Kuningriik. Internetis kättesaadav:
<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=welch%20%7C%20united%20%7C%20kindom&sessionid=11791794&skin=hudoc-en> – 17.03.2007.a. seisuga.

Riigikohtu lahendid

51. Riigikohtu üldkogu otsus 17. märtsist 2003.a. nr 3-1-3-10-02 Sergei Brusilovi süüdistuses KrK § 139 lg 3 p 1 järgi. RT III 2003, 10, 95.
52. Riigikohtu põhiseaduslikkuse järelevalve kolleegiumi otsus 3. aprillist 2002.a. nr 3-4-1-2-02 Tallinna Ringkonnakohtu taotluses tunnistada Kriminaalkoodeksi § 40 lg 3 osaliselt kehtetuks ja Karistusseadustiku § 65 lg 1 põhiseadusevastaseks. RT III 2002, 11, 108.
53. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 1. septembrist 1998. a. nr 3-1-1-89-98 Enn Kuptsovi jt süüdistuses KrK § 139 lg 2 p-de 1, 2 ja 3 järgi. RT III 1998, 27, 262.
54. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 5. jaanuarist 2001.a. nr 3-1-1-124-00 Marika Tigane süüdistuses KrK § 143 lg 2 p 1 ning Priit Tigane süüdistuses KrK § 143 lg 2 p 1, 2 järgi. RT III 2001, 4, 35.
55. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 28. maist 2001.a. nr 3-1-1-60-01 Jüri Koppeli süüdistuses KrK § 139 lg 2 p-de 1 ja 3 ning Mihkel Koppeli süüdistuses KrK § 139 lg 2 p-de 1 ja 3 järgi. RT III 2001, 19, 201.

56. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 5. märtsist 2003.a nr 3-1-1-26-03 Janek Sinijärve süüdistusjas KrK § 204 lg 3 järgi. RT III 2003, 7, 75.
57. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 9. detsembrist 2003.a. nr 3-1-1-146-03 Erkki Heinsalu väärteoasjas Liiklusseaduse § 74¹⁹ järgi. RT III 2004, 1, 5.
58. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 27. veebruarist 2004.a. nr 3-1-1-3-04 Peeter Rüngase õigeismõistmises süüdistuses KrK § 164² lg 4 p 1 järgi. RT III 2004, 8, 86.
59. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi määrus 17. juunist 2004.a. nr 3-1-1-57-04 Stanislav Kljuhini süüdistuses KrK § 107 lg 1 järgi. RT III 2004, 19, 218.
60. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 18. juunist 2004.a. nr 3-1-1-53-04 kriminaalasjas Andrus Borsakovsky süüditunnistamises KarS § 184 lg 2 p-de 1 ja 2, § 76 lg 3 p 2 - § 17 lg 6 järgi; Viktoria Glebko süüditunnistamises KrK § 210² lg 2 p-de 2 ja 4 ja KrK § 76 lg 3 p 2 järgi; Mart Kaasiku süüditunnistamises KarS § 184 lg 2 p-de 1 ja 2 järgi; Mart Siimari süüditunnistamises KarS § 184 lg 2 p-de 1 ja 2 järgi. RT III 2004, 20, 231.
61. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 5. oktoobrist 2004.a. nr 3-1-1-87-04 Kalev Metsa süüdistuses KarS § 424 ja § 329 järgi. RT III 2004, 25, 272.
62. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 18. oktoobrist 2004.a. nr 3-1-1-85-04 Ülo Sinisalu süüdistuses KarS § 188 järgi. RT III 2004, 27, 291.
63. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 17. jaanuarist 2005.a. nr 3-1-1-114-04 Jelena Pererukova süüdistuses KrK § 100 järgi. RT III 2005, 4, 35.
64. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 10. märtsist 2005.a. nr 3-1-1-7-05 Madis Hallingu väärteoasjas liiklusseaduse § 74²² lg 3 ja § 74¹ järgi. RT III 2005, 10, 96.
65. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 6. maist 2005.a. nr 3-1-1-137-04 AS OG Elektra süüteoasjas KarS § 220 lg 2 järgi. RT III 2005, 18, 184.
66. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 28. oktoobrist 2005.a. nr 3-1-1-107-05 Toomas Uripea väärteoasjas Liiklusseaduse § 74²² lg 2 järgi. RT III 2005, 37, 365.
67. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 9. veebruarist 2006.a. nr 3-1-1-137-05 Raul Pikkani väärteoasjas liiklusseaduse § 74²² lg 2 järgi. RT III 2006, 7, 56.
68. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi määrus 15. märtsist 2006.a. nr 3-1-1-18-06 kriminaalasjas R.K. süüdistuses KarS § 275 järgi. RT III 2006, 10, 91.
69. Riigikohtu kriminaalkolleegiumi otsus 27. septembrist 2006.a. nr 3-1-1-81-06 Mati Ossi väärteoasjas KarS § 218 lg 1 järgi. RT III 2006, 33, 282.

Ringkonnakohtute lahendid

70. Tallinna Ringkonnakohtu otsus 19. augustil 2003.a. kriminaalasjas nr 2-1/613/03 Oleg Aleksandrovi süüdistuses KarS § 183 ja § 184 lg 1 järgi.
71. Tallinna Ringkonnakohtu määrus 19. oktoobrist 2004.a. kriminaalasjas nr 2-1/666/04 Andres Ojaverre süüdistuses KarS § 390 lg 1 järgi.

Esimese astme kohtute lahendid

72. Tallinna Linnakohtu määrus 19. jaanuarist 2004.a. kriminaalasjas nr 1-3444/03 Janek Sauluse süüdistuses KarS § 424 järgi.
73. Tallinna Linnakohtu määrus 17. veebruarist 2004.a. kriminaalasjas nr 1-3012/03 Juri Betšini süüdistuses KarS § 331 järgi.
74. Tallinna Linnakohtu määrus 12. maist 2004.a. kriminaalasjas nr 1-693/04 Boriss Ivanovi süüdistustuses KrK § 140 lg 2 p-de 2 ja 4 järgi.
75. Tallinna Linnakohtu määrus 25. novembrist 2004.a. kriminaalasjas nr 1-1708/04 Dmitri Drozdovi süüdistuses KrK § 128 lg 1 järgi.
76. Ida-Viru Maakohtu määrus 18. oktoobrist 2004.a. kriminaalasjas nr 1-228/04 Vassili Tõškevitši süüdistuses KarS § 25 lg 2 - § 199 lg 2 p 4 järgi.
77. Viru Maakohtu määrus 5. maist 2006.a. kriminaalasjas nr 1-05-830 süüdistuses § 25 lg 1 ja 2 - § 199 lg 2 p 4 järgi.
78. Viru Maakohtu määrus 30. maist 2006.a. kriminaalasjas nr 1-06-5040 süüdistuses KarS § 418 lg 2 järgi.
79. Harju Maakohtu määrus 06. juunist 2006.a. kriminaalasjas nr 1-05-1035 Andres Raidi süüdistuses KarS § 329 järgi.
80. Viru Maakohtu määrus 7. juunist 2006.a. kriminaalasjas nr 1-03-126 Arne Kase ja Raivo Aava süüdistuses KrK § 155 lg 1 järgi.
81. Harju Maakohtu määrus 08. juunist 2006.a. kriminaalasjas nr 1-06-6939 G.M. süüdistuses KarS § 303 järgi.
82. Harju Maakohtu määrus 12. juunist 2006.a. kriminaalasjas nr 1-06-6965 A.S. süüdistuses KarS § 424 järgi.
83. Viru Maakohtu määrus 21. juunist 2006.a. kriminaalasjas nr 1-01-10 süüdistuses KrK § 139 lg 2 p 1 ja 2 järgi.

84. Harju Maakohtu määrus 17. augustist 2006.a. kriminaalasjas nr 1-03-121 L.R. süüdistuses KrK § 140 lg 2 p 2 järgi.
85. Harju Maakohtu määrus 11. septembrist 2006.a. nr 1-1-06-745 A.Š. süüdistuses KarS § 121 järgi.
86. Tartu Maakohtu määrus 25. septembrist 2006.a. kriminaalasjas nr 1-06-10351 Roman Anissimovi süüdistuses KarS § 263 p-de 1 ja 4 järgi.
87. Tartu Maakohtu määrus 29. septembrist 2006.a. kriminaalasjas nr 1-06-7862 Janar Näppi süüdistuses KarS § 199 lg 2 p 4 ja 5 järgi.
88. Harju Maakohtu määrus 10. oktoobrist 2006.a. kriminaalasjas nr 1-06-8623 V.B. ja O.Z. süüdistuses KarS § 390 lg 1 järgi ning N.S. süüdistuses KrK § 148¹ lg 10 järgi.
89. Harju Maakohtu määrus 11. oktoobrist 2006.a. kriminaalasjas nr 1-06-11458.
90. Viru Maakohtu määrus 2. novembrist 2006.a. kriminaalasjas nr 1-04-16 Kaido Teffo, Maksim Bernat ja Ivan Štšur süüdistuses KarS § 120 järgi.
91. Viru Maakohtu määrus 10. novembrist 2006.a. kriminaalasjas nr 1-06-8244 Tiina Läänemetsa süüdistuses KarS § 422 lg 1 järgi.

Lühendid

Abs – Abschnitt (sks) – lõige

EIÕKonv – Euroopa inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon

Hrsg – Herausgeber (sks) - väljaandja

ibd – ibidem (lad) – sealsamas

Juhis - Riigi eaprokuröri 20. detsembri 2005.a. juhis KrMS §-de 202 ja 203 kohaldamise kohta

KarS – Karistusseadustik

komm – kommentaar

KrK – Kriminaalkoodeks

KrMK – Kriminaalmenetluse koodeks

KrMS – Kriminaalmenetluse seadustik

RKL – Riigikohtulahend

StGB – Strafgesetzbuch (sks) – Saksa Liitvaabariigi Karistusseadustik (Austria Karistusseadustikule viitamisel on see eraldi ära märgitud)

StPO – Strafprozessordnung (sks) – Saksa Liitvaabariigi Kriminaalmenetluse seadustik

Uus juhis – Riigi peaprokuröri juhis 12. aprillist 2007.a. KrMS §-de 202, 203 ja 203¹ kohaldamise kohta

v. – versus (lad) – vastu

vrd – võrdle

VTMS – Väärteomenetluse seadustik

äärenr – äärenumber